
3•2000

*ROMANO
DŽANIBEN*

ČASOPIS
ROMISTICKÝCH
STUDIÍ

OBSAH

Hilda Pášová

Chci vést dialog s mladými 3

Zoltan Barany

Romové v době císařství 5

János Arany

Knír 17

Kamás tumenge te phenel...

Rád bych vám řekl...

(Vybrané práce studentů z Romské

střední školy sociální v Kolíně). 21

Lívia Šavelková & Klára Schirová

Učitelé bez titulu 35

Indičtí Manganihárové na Světovém

romském festivalu "Khamoro" 44

Svetislav Kostić

Indické názvy slunce, měsíce a země v romštině 55

Margita Lakatošová

Sosko sas muro dad? 57

Helena Nosková

Češi, Slováci a Romové po II. světové válce

(Majorita a minorita v zákonech a směrnicích) 58

Dr. Rudolf von Sowa 65

ROMŠTÍ VÝTVARNÍ UMĚLCI 67

Aby po člověku něco zůstalo

(Rozhovor s romským sochařem Jaroslavem Cickem) 67

SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA	72
Tera Fabiánová II	72
Miro dživípen	
Můj život	72
So džalas o Miškas sune	
Co se Miškovi zdálo	79
Phosaďi luludí	
Bodlák	88
RECENZE - ANOTACE	90
INFORMACE	114
OHLASY	131

Hilda PÁŠOVÁ

CHCI VÉST DIALOG S MLADÝMI

Občas se dočtu o výsledcích všech možných výzkumů veřejného mínění obyvatel naší republiky vůči ostatním národnostem nebo etnickým skupinám. Výsledky těchto průzkumů jsou pro mě vždy více či méně deprimující a znovu mě přesvědčují o tom, jak málo toho o nás, o Romech, naši spoluobytelé vědí. Všechna ta procenta oznamující, kolik českých matek by nepřežilo, kdyby si jejich syn přivedl romskou dívku, nebo kolik z nich by nesneslo romského souseda, kterého si a priori "oštemplovalo" jako nenapravitelného rušitele nočního klidu, ne-li něco horšího. To všechno mě stále utvrzuje v přesvědčení, že se v posledních letech míra netolerance k jakékoli jinakosti nebo odlišnosti neustále zvyšuje. Ta potom následně vyúsťuje v rasismus a xenofobii, a to hlavně vůči nám, Romům. Žádná jiná minorita není v každodenním životě vystavena tak silným agresivním výpadům, jako právě romská menšina.

Nejednou jsem se zamýšlela nad tím, proč se navzájem chováme tak nepřátelsky, a taky nad tím, jak to napravit a co pro to mohu udělat třeba zrovna já.

Jaké jsou hlavní příčiny tohoto nepřátelství a napětí?

Více či méně oprávněných příčin a důvodů je jistě celá řada. Nechci a nebudu je na tomto místě rozebírat - o to ať se pokusí povolanější. O čem jsem se však již nejednou osobně přesvědčila, je to, že velký podíl na mnoha nedorozuměních a konfliktech má nedostatek informací o nás, o našem společném soužití, o historii, tradicích, kultuře, hudbě a zvycích. Rozhodla jsem se proto, že oslovím nejprve mladé lidi a tyto informace jim budu poskytovat: školákům, studentům, učňům.

Pracuji jako sociální pracovnice, přesněji řečeno metodička pro národnosti menšiny v Městském centru sociálních služeb a prevence. Vedení této organizace mi tento záměr velmi vstřícně umožnilo realizovat. Rozeslala jsem tedy desítky dopisů do základních škol, gymnázií a odborných učilišť s nabídkou uspořádat přednášku o Romech. Některé školy zareagovaly a o přednášku projevíly zájem. A tak jsem se tedy vypravila mezi mladé lidi, abych jim o nás Romech něco řekla. Uvědomila jsem si, že chci-li je co nejvíce zaujmout, pak nemohu svou přednášku pojmout tradičním suchopárným způsobem, tj. stoupnout si za stůl a chrlit na ně historická fakta a data.

A tak jsem své vystoupení pojala velmi živě, volně a názorně: Od prvního okamžiku chci upoutat pozornost svých posluchačů a chci je vtáhnout do debaty. Kladu jim proto takové otázky, abych je vyprovokovala k formulování vlastních myšlenek a názorů. Přednášku vždy doprovázím i ukázkami romské hudby, a to jak tradiční, lidové, tak i současné, moderní. Ukázalo se, že studenti do té doby například netušili, že existuje i romský rokenrol zpívaný v romštině nebo že Romové mají svou hymnu. Chtějí-li, ráda ji svým posluchačům i zazpívám. Obvykle pak bývám žádána

o překlad jejího textu. Podobně studenti vyjadřují svůj údiv nad existencí romské vlajky, kterou jim zase kreslím na tabuli. Na videu jim promítám ukázky různých zahraničních romských souborů, ukazují fotografie romských osobností z celého světa - hudebníky, spisovatele, malíře, sochaře - a seznamuji je s jejich díly a úspěchy. Vykládám o historii příchodu Romů z Indie do Evropy, o období středověku, první republiky až po holocaust za druhé světové války. Přejdou až do současnosti a diskutujeme na téma dnešní 80% romské nezaměstnanosti, o životě Romů ze sociálních dávek a o všem, co je zajímavé. Nechávám kolovat romské noviny, časopisy, knihy, romský slovník a studenti si vše s velkým zájmem prohlížejí. Mnozí mají dokonce zájem si romské časopisy koupit. V tom

je ovšem musím obvykle zklamat, neboť tyto tiskoviny nejsou zpravidla v běžných obchodech k dostání. Není zájem je prodávat. Poskytuji proto vedení školy adresy redakcí, kde je možné si je předplatit. Recituji také romské básně, které se většinou líbí tak, že si je paní učitelky hned "zatepla" rozmnoží na kopírkách.

Možná vám to bude znít neskromné, ale mívám s tímto vystoupením úspěch a přednášku tím nesmírně oživím.

Kromě toho se snažím svým posluchačům co nejvíce přiblížit naši romskou mentalitu. A nejen naši mentalitu: Snažím se jim přiblížit i naše každodenní starosti a problémy, se kterými se musíme potýkat. Nabízím jim pohled "z druhé strany" a vyzývám je, aby se alespoň na chvíli pokusili vžít do naší situace.

Na jedné škole jsem se například hned na začátku přednášky studentů zeptala, co by dělali, kdyby se jednoho rána probudili a zjistili, že jsou Romové. Třída úlekem vydechla a polohlasem se neslo: *To je síla, vole!... No páni, to bych se zbláznil!... Ty vado, to bych se asi zabila!...* Na konci přednášky se tatáž třída zajímala o romské písně, básně i slovníky, o romské jídlo a o to, kde se Romové scházejí, aby mezi ně taky mohli přijít. Třídní mě před zahájením přednášky varovala, že na této škole asi těžko udržím dvě hodiny pozornost žáků. A právě tito žáci pak žádali své vyučující o možnost prodloužit přednášku o další hodinu, aby se o Romech dozvěděli ještě i to, co jsme za ty dvě hodiny nestihli. Měla jsem z toho obrovskou radost...

Proto chodím mezi mladé lidi moc ráda. Přála bych vám pocítit tu přímo hmatatelnou změnu! Na začátku ty pohledy: otrávené ze strany žáků a nedůvěřivé ze strany vyučujících, a po přednášce pohledy živé a dychtivé. Studenti obvykle pak ještě dlouho debatují a mají plno otázek. Nakonec mě vyprovázejí až před školu a říkají, jak se jim to líbilo.

A právě to jsou ty momenty, které mně vnitřně přesvědčují o potřebnosti a smysluplnosti toho, co dělám. Není to možná nic světoborného - je to jenom jeden z malých kamínek do velké mozaiky života.

Zoltan BARANY

ROMOVÉ V DOBĚ CÍSAŘSTVÍ

Přestože habsburská i osmanská říše patří ke stejnému typu státního zřízení, tj. k císařství, jejich konkrétní politika a obecný přístup k etnickým a jiným menšinám se značně lišil. Oba (*multietnické pozn. red.*) státy - "byť v každém z nich žila dominantní etnická většina - zakládaly svou legitimitu spíše na náboženství než na etnicitě." (E. Gellner, 1992, str. 249.) Přitom v habsburské říši byla etnická identita mnohem důležitějším rozlišovacím znakem než v říši osmanské. Situace etnických menšin je nicméně obecně příznivější v císařských státech než ve státech autoritářských, protože císařský úřad se zabývá především vynucováním politického pořádku a "k etnosociální a etnokulturní heterogenitě poddaných národů je spíše indiferentní". (J. Rothschild, 1989, str. 10)

Cílem tohoto článku je ukázat rozdíl v okrajovém postavení východoevropských Romů (Cikánů) v habsburské a osmanské říši. Rozdílné státní filozofie a principy organizace v obou státech vytvořily odlišné životní podmínky pro Romy, stejně jako pro další etnické skupiny.

Společenská izolovanost

V době císařství žila většina východoevropských Romů v zemích, které buď přímo spadaly pod osmanskou říši, anebo byly jejími vazaly (jako například rumunská knížectví). "Téměř půl tisíciletí," píše Braude a Lewis, "vládli Osmané říši tak různorodé, jako nebyla v dějinách žádná jiná. Je pozoruhodné, že tato polyetnická a mnohonáboženská společnost fungovala velmi dobře." (B. Braude a B. Lewis, 1982, str. 1) Jedním ze základních kamenů tohoto neobyčejně stabilního státu byl systém "miletů", o kterém se často mluví jako o důležitém precedentu a vzoru pro formování politických práv menšin. (P. Thornberry, 1991, str. 29) Turkům se podařilo vytvořit socio-politický systém, který byl na tehdejší dobu neobyčejně tolerantní a humánní. Respektovaly a ochraňovaly se v něm tradiční zákony a zvyky různých náboženských skupin, křesťanské a židovské "millety" svobodně rozhodovaly o vnitřních záležitostech svých komunit, zároveň však existovala přísná pravidla, kterými se řídily jejich vztahy s muslimy". (W. Kymlicka, 1995, str. 156) Pro etnické menšiny byla osmanská říše v zásadě ztělesněním relativně harmonického a trvalého soužití.

" Různé národy v osmanském impériu žily ve zvláštním systému *milletů* (turecky *millet* = národ, lid, pozn. red.). Do určitých *milletů* se řadily podle náboženství. Vedle dominujícího *muslimského milletu* byly ještě další tři: *řecko-ortodoxní*, kam patřili vedle Řeků Slované a Rumuni, pak *millet židovský* a *millet křesťanských Arménů*, kam se počítali taky Romové, Asyřané, syrští monofyzité, bosenští bogomilci, balkánští katolíci a libanonské maronité. Každý *millet* byl víceméně autonomní, řídil své církevní instituce, zakládal a provozoval vlastní školy, nemocnice, chudobince a vykonával vlastní spravedlnost. V každém z nich měly jednotlivé skupiny značnou samosprávu." (Podle švédského historika Petra Englund, *Nepokojná léta*, Praha 2000, s. 543)

Většině Romů se v osmanské říši vedlo mnohem lépe než v jiných zemích. Měli zde své pevné místo, nebyli ze společnosti vyčleňováni. Zůstávali však na nejnižší příčce společenského žebříčku, spolu s "ostatními lidmi, kteří neprovozovali žádné stálé řemeslo." (P. F. Sugar, 1977, str. 77) V oblastech, kde žil značný počet usedlých Romů, existovaly v městech romské čtvrti, (tzv. *mahaly*, pozn. red.) (například v bulharském Slivenu žila v roce 1874 silná romská komunita čítající 1.074 osob). Jinde tábořili Romové za hranicemi města v chýších a ve stanech a platili povinné poplatky za používání pastvin náležejících danému městu. Místní úředníci se opakovaně pokoušeli kočovné Cikány usadit a učinit z nich řádné daňové poplatníky. Ty, kteří se vyhýbali daňové povinnosti, čekalo vězení a ve výjimečných případech byli prodáni do otroctví.

I v osmanské říši byli Romové vystaveni obecně rozšířeným společenským předsudkům a opovržení, ale k jejich fyzickému pronásledování docházelo jen zřídkakdy. Turci Romy neopovrhovali kvůli jejich etnické příslušnosti - říše byla konec konců směsicí různých ras a náboženství - , ale protože je pokládali za méně spolehlivé a méně důvěryhodné v porovnání s ostatními.²⁾ (I. Tomova, rozhovor, 1995) Pro většinu obyvatel byli neusazení Cikáni neužitečnými parazity, protože neměli žádné stálé zaměstnání. Muslimští Romové platili vyšší daně než ostatní muslimové s odůvodněním, že se neřídí zákony islámu a nežijí podle muslimského způsobu života (většina Romek například odmítala nosit závoj). Projevem stále tvrdšího postoje Osmanů vůči Cikánům obviňovaným z kuplířství a prostituce byla na konci 17. století státní kampaň, která vedla k tomu, že jim byly prudce zvýšeny daně. (N. Malcolm, 1994, str. 116; viz též M. Todorova 1997, str. 70) Cikáni si také získali pověst zlodějů a lidí, kteří se pravidelně dopouštějí různých drobných přečinů, což přispělo k prohlubování negativních společenských předsudků. (P. Szuhay a A. Barati ed., 1993, str. 216-225)

Tvrzení Very Mutaľchievové, že osmanská říše byla pro Romy zaslíbenou zemí, může znít někomu poněkud nadsazeně, avšak jen pokud si neuvedomí, že v moldavském a valašském knížectví byli Romové po staletí otroky. (V. Mutaľchieva, 1995, str. 53) Je těžké přesně určit, kdy bylo v těchto dvou rumunských knížectvích otroctví poprvé zavedeno, ale existují zdroje z roku 1348, kde jsou romští otroci zmiňováni jako součást dědictví. Zdá se, že na konci 14. století bylo otroctví pevně ustanovenou a trvalou institucí. Historikové běžně zdůvodňují zotročování Romů tím, že to byl způsob, jak v těchto zaostalých krajích trpících chudobou a nedostatkem kvalifikované řemeslné práce omezit jejich pohyb a minimalizovat cenu jejich práce. Tato interpretace je přesvědčivá jen částečně: mnoho romských otroků totiž vykonávalo podřadné zemědělské nebo domácí práce v rezidencích královské rodiny, v domech majitelů půdy (bojarů) a v klášterech. To, jak se s otroky zacházelo, záleželo do značné míry na vůli jejich pánů, kteří je mohli bezrestně zabít - a občas k tomu i skutečně došlo. Postupem času se v rumunských knížectvích stala slova *tsigan* (Cikán) a *rob* (otrok) právně i kulturně synonymními výrazy. (N. Gheorghe, 1995, str. 834)

Přestože byl v roce 1749 potvrzen otrocký status Cikánů, následné legislativní úpravy zakázaly prodej jednotlivců odděleně od rodiny. Městští intelektuálové volali po zrušení otroctví již v 30. letech 19. století, ale tento cíl se přiblížil až poté, co v roce 1844 zahájil kampaň za osvobození otroků reformní státník Mihail Kogalniceanu. V letech 1855 - 1856 bylo otrokářům nařízeno propustit své otroky a v roce 1864 bylo osvobození plně uskutečněno. Je důležité poznamenat, že poli-

tiky v Bukurešti silně ovlivnila francouzská kritika otroctví, a to především proto, že se Paříž stala Rumunům vzorem při budování moderního státu. (A. Fraser, 1993, str. 224) Tlak Západu tak sehrál podobnou roli jako v postkomunistické době, kdy ve východoevropských státech pozitivně ovlivnil formování menšinové politiky.

V nezávislém Maďarsku (před rokem 1526) byli Romové tolerováni přestože nepožívali takových svobod jako Romové v osmanské říši. Zpočátku většina Romů Maďarskem pouze procházela, ale intenzivní pronásledování v západoevropských zemích a vyhošťovací rozkazy v 15. a 16. století vedly Romy k tomu, že jich čím dál tím větší počet hledal azyl právě v Maďarsku. Někteří Romové získali průvodní listiny od uherského krále (císaře Svaté říše římské) Zigmunda (Zsigmonda nebo Sigismunda, 1387 - 1437) a dalších panovníků. Tyto dokumenty však ztrácely účinnost, protože se stále přirostávaly proticikánské postoje a protože se Romové tyto listiny naučili obratně falšovat. (Viz J. Antall, 1993, str. 43) Za vlády krále Matyáše (nebo Matthiase, 1458 - 1490) byl značný počet Romů uznáván jako vynikající zbrojíři. Přesto však bylo ojedinělým příkladem benevolence, když György Thurzó, guvernér "Uherského království" (to zůstalo pod vládou Habsburků poté, co v roce 1526 zbytek země obsadili Turci), žádal, aby úřady pochopily obtížnou situaci Cikánů a povolily jim se usazovat. (A. Fraser, 1993, str. 155)

V porovnání se zeměmi, kde vládli Osmané, se v habsburském císařství Romové setkávali s otevřenějším pronásledováním a jejich spolužití s většinovou populací bylo komplikovanější. Většina Romů zde bydlela mimo vesnici v izolaci od majoritního obyvatelstva, i když jim určité místo ve společnosti zajišťovaly vzájemné obchodní kontakty. Proticikánské předsudky zde byly obecně hluboce zakořeněné a svého vrcholu dosahovaly často během absurdních soudních procesů, kterým se samozřejmě dostávalo nebývalé publicity. V roce 1782 byla například v Uhrách (na území dnešního Slovenska) celá jedna romská komunita obviněna z kanibalismu a její členové byli mučením donuceni k přiznání. Když však dal císař Josef II. případ přezkoumat, zjistilo se, že všechny domnělé oběti jsou naživu. Mezitím ovšem bylo 41 osob popraveno. (H. M. G. Grellmann, 1807)

Vlna romantismu, která po francouzské revoluci zaplavila část východní Evropy, podnítila o Cikány - především o jejich tradice, mýty a mystiku - značný zájem a vzbudila i pocit určitého paternalistického soucitu. (L. Mroz, 1993) Příkladem této žoviální blahosklonnosti je báseň "Knír", kterou v 19. století složil maďarský básník János Arany³⁾. (J. Arany, 1983, str. 242-247) Staví tu do kontrastu prohnané a bezstarostné Cikány s lakomým, ješitným maďarským sedlákem. Značný počet Romů bojoval na maďarské straně během války o nezávislost, mnozí z nich u armády působili jako muzikanti, čímž upevňovali pověst a společenskou "přípustnost" cikánské hudebnické profese. Mnoho cikánských hudebníků zaměstnávali příslušníci maďarské šlechty, ve výjimečných případech uzavírali s cikánskými virtuózy dokonce i sňatky. (P. Szuhay, 1995, str. 18-20) Vzestup romských hudebníků a částečně i řemeslníků a současně prohlubující se bída kočovných a/nebo nevyučených Romů byly projevem vzrůstající stratifikace romské populace, ke které v 19. století začalo docházet.

²⁾ Romové byli vždy a všude považováni spíše za skupinu sociální než etnickou. Společenská aplikace tohoto postoje byla jedním z faktorů, který nutil "integrované" Romy distancovat se od stigmatizovaných "cikánů" - čímž se utvrzoval sociální aspekt cikánské (romské) identity (pozn. red.)

³⁾ Báseň je citována v následujícím příspěvku (pozn. red.).

Společenské postavení Romů se dále zhoršilo poté, co v roce 1878 získalo Bulharsko nezávislost na osmanské říši. Přibližně 80 procent Romů na tomto území byli muslimové, z islámu se však nyní stalo menšinové náboženství, spojené s bývalými utlačovateli. Sílicí vlna industrializace, která Bulharsko zasáhla, ruinovala stále větší počet romských řemeslníků. Někteří z nich však nadále poskytovali různé služby venkovskému obyvatelstvu, v zemědělských oblastech nepřestali plnit svou ekonomickou roli a udrželi si tak ve společnosti své pevné místo.

Společenská situace rumunských Romů byla po zrušení otroctví rovněž silně ovlivněna vyostřujícími se proticikánskými postoji tamějších rolníků. Jejich nesnášenlivost pramenila částečně z toho, že sami žili v bídných podmínkách (které byly příčinou venkovských povstání v roce 1888 a 1907), a částečně z všeobecné a nadsazené představy Cikána jako notorického zločince.

Negativní přístup Romů k institucionalizovanému vzdělávání jako k něčemu, co je zbytečným plýtváním času a energie, se jasně odrážel na úrovni jejich vzdělanosti již za císařství. V této době hrála hlavní úlohu v systému veřejného vzdělávání církve, ale ta se o cikánské děti začala zajímat až na přelomu 18. a 19. století. Systém státních veřejných škol, ať existoval kdekoli, k Romům nepronikl. Za úspěch se totiž považovalo i to, když se do škol podařilo dostat alespoň děti rolníků. Jedno z několika málo spolehlivých a detailních šetření z doby císařství ukázalo, že 70% cikánských dětí nikdy nechodilo do školy a že míra negramotnosti byla u celkové cikánské populace 90% a u kočovných Cikánů až 98%. (Arcivévoda József a H. Wlislöcki, 1895, str. 10)

Prvním z východoevropských států, kde se začaly zakládat romské školy, bylo Bulharsko, ale gramotnost tamějších Romů dosahovala v roce 1910 jen 3% a po první světové válce se zvýšila na pouhých 8%. (D. M. Crowe, 1996, str. 7) Pokračující společenská stratifikace uvnitř romského společenství se projevovala v markantním rozdílu ve vzdělávacích standardech romských hudebníků. Ti kladli na školní vzdělání svých potomků velký důraz (a to především v oblasti hudby). (A. B. Mann, 1995, str. 5)

Ekonomické podmínky

Romové měli v císařských ekonomikách, navzdory svému postavení na poslední příčce ekonomického a profesního žebříčku, své jasně určené místo a vykonávali ekonomicky potřebná a hodnotná zaměstnání. Obecně je možné tvrdit, že čím byla ta která oblast zaostalejší, tím byl ekonomický přínos tamějších Romů důležitější. Tradiční romská řemesla se dobře uplatňovala v předindustriálním systému státního hospodářství; industrializace je postupně vytlačovala až na samý okraj ekonomiky. V západní Evropě, kde proces urbanizace a industrializace začal mnohem dříve než na východě, ztratily romské profese svůj ekonomický význam mnohem dříve, než k tomu došlo v habsburské a osmanské říši. S příchodem industrializace do států východní Evropy se význam Romů pro státní hospodářství začal zmenšovat. Většina Romů žila za habsburské monarchie na Slovensku a v Maďarsku, tedy v nejméně rozvinutých částech říše. V těchto původně venkovských oblastech, jejichž ekonomika byla založena na zemědělství, hráli Romové ekonomicky důležitou roli déle, než například v Rakousku, v českých zemích nebo ve Slovinsku. V osmanské říši představovala práce Romů důležitý

ekonomický příspěvek ještě déle, protože industrializace v této říši postupovala mnohem pomaleji než v říši habsburské, neboť turecký stát ekonomický vývoj své země nijak přímo nepodporoval.

Když Romové přišli do Evropy, vstoupili ve známost věštěním z ruky a tím, že se vydávali za zbožné poutníky. Obojí nacházelo pozitivní odezvu v dobové religiozitě a hluboké pověřivosti. V 15. století si již někteří usedlí Romové - zejména ti, kteří pracovali s různými kovy - získali pověst zručných řemeslníků. Prosluli také romští ševci a přístipkáři. Během času se škála "typických" cikánských profesí rozšířila o vymetání komínů, výrobu košťat a v 18. století i o stříž ovcí a práci s domácími zvířaty. (G. Rostas-Farkas a E. Karsai, 1991) Někteří Romové nebyli jen šikovnými obchodníky a řemeslníky, ale v určitých regionech pod jejich dohled plně spadaly i některé druhy obchodu. V rumunských knížectvích například měli romští kováři téměř monopolní postavení. (Crowe, 1991, str. 63) Romové si také získali pověst skvělých komediantů. Cikánské kapely, které spíše než vlastní hudbu hrály tradiční melodie majoritních obyvatel, byly vyhledávány při příležitosti karnevalů a veřejných i dvorských zábav. Stejně tak se romští tanečníci, medvědáři a věstkyně stali nedílnou součástí poutí a trhů, hlavních společenských událostí tehdejší venkovské společnosti. Pro většinu usazených Romů však bylo typické, že si osvojovali "nekonvenční" profese. Přestože usedlí Romové obvykle žili v mnohem lepších materiálních podmínkách než jejich kočovní bratři, odpor řemeslnických cechů, které je jako své členy odmítaly přijmout, bránil ekonomické integraci těch, kteří provozovali tradiční majoritní profese.

Je logické, že většina kočovných Romů se živila takovým zaměstnáním, které mohli provozovat přímo na cestě a ke kterému potřebovali jen minimální nářadí, jako byl podomní obchod, výroba dřevěných předmětů, medvědářství, drátenictví, košíkářství apod. Nálepka zlodějů, žebráků a prostitutek jim bránila usazovat se a vlastnit půdu. Na cestách měli Romové příležitost poznat léčivé účinky různých bylin a z nutnosti se naučili léčit nemoci. Díky těmto dlouho shromažďovaným vědomostem a schopnostem se z mnoha Romů (a především Romek) stali slavní léčitelé, bylinkářky a osoby schopné rovnat zlomené kosti. (I. Tomova, 1995, str. 18)

Přestože z některých zdrojů vyplývá, že Cikáni byli velmi pracovití, velká většina dobových kronikářů se o jejich pracovní morálce příliš pochvalně nezmiňuje. Cikáni se uplatňovali i při sezonních polních pracích jako nádeníci. (R. Bright, 1818, str. 526) I nejvýznamnější zastánce Romů v 19. století v Uhersku, významný ciganolog arcivévoda József (se svou dcerou si dopisoval v romštině) píše, že se Cikáni nehodí k zemědělské práci, neboť svá zaměstnání často na dlouhou dobu bez jakéhokoli vysvětlení opouštějí. (Arcivévoda Josef, str. 7-9) Tím, že "se obecně zpěchovali stát se disciplinovanými námezdními dělníky", svým sousedům rozhodně nijak k srdci nepřiřostli. (I. Fonseca, 1993, str. 7)

Důležitým a do určité míry podceňovaným prvkem v dějinách romských zaměstnání je jejich účast ve válečných taženích. Romové byli v mnoha evropských státech nejen mistry puškaři, ale i váženými vojáky. V osmanské říši sloužilo značné množství Romů v turecké administrativě, a především v armádě. Ti, kteří se specializovali na výrobu a údržbu zbraní a munice všeho druhu, se těšili zvláště dobrému živobytí a, jak píše Fraser, nijak si nepolepšili, když na konci 17. století Habsburkové na Osmanech znovudobyli část svého území. (A. Fraser, 1993, str. 176) Od 16. do 18. století byli právě Romové nejlepšími posly a průzkumníky

i nejvýkonnějšími zvědy transylvánských princů. (T. Bihari, 1991) Mnoho romských mužů bylo na vojnu v celé Evropě odváděno násilně, jiní se do armády hlásili dobrovolně, aby tak unikli chudobě a pronásledování.

Opožděný příchod průmyslové revoluce do východní Evropy byl romskému způsobu života osudovou ranou, ze které se doposud plně nevzpamatovali. Masová průmyslová výroba vedla k snížení cen spotřebního zboží, a tak klesla poptávka po tradičních romských výrobcích. Ekonomický vývoj ohrozil ustanovený status Romů, kteří byli produktivní součástí společnosti. Valná většina z nich nebyla schopna se přizpůsobit nově vznikajícím ekonomickým podmínkám, které vyžadovaly institucionalizovaná vyučení a vyšší obecná vzdělání.

Císařská cikánská politika

Jak jsem již naznačil v první kapitole, každé z obou hlavních východoevropských císařství uplatňovalo vůči Romům jinou politiku. V habsburské říši, kde se proces budování státu rozvinul dále a kde se kladl větší důraz na ekonomický a společenský pokrok, státní politika do života menšin citelně zasahovala a více je diskriminovala. Naopak v osmanské říši nikdo "neuvažoval v rámci rozlišení menšina - většina a politický cit pro pojem národnost se zde nevyvinul." Kdyby tomu tak bylo, "tento režim by byl snadno zlikvidoval pestrou směsici různých ras a náboženství, z jejichž příslušníků by se stala homogenní skupina muslimů nebo Turků." (K. Karpat, 1973, str. 39) Místo toho však Osmané na získaná území pohlíželi jako na další zdanitelné polnosti podléhající muslimské nadvládě a svůj liberální přístup k svým poddaným udržovali do té doby, dokud pravidelně odváděli daně a dokud trval sociální smír.

Pro Romy a ostatní etnické menšiny žijící na území dobytém Osmany znamenal přechod pod jejich nadvládu jen výjimečně zhoršení životních podmínek. Právě naopak: Turci z těchto území často odstranili místní šlechtu, protože pro nové vládce představovala potenciální opozici. Noví muslimští vládci do místních záležitostí nezasahovali. Jejich nejdůležitější funkcí bylo zaručovat právo a pořádek a vybírat stanovené dávky včas. Etničtí Turci pracovali většinou v administrativě, jako vojáci či jako členové soudcovského sboru. Osmané byli vlastně na etnických menšinách - Arménech, Bulharech, Řecích a Srbech - závislí, protože právě oni pracovali v průmyslu a zemědělství a poskytovali široké spektrum obchodních služeb. Když na konci 15. století nabídl sultán Židům prchajícím před španělskou inkvizicí možnost usadit se na jeho území, nejednal tak pouze z velkodušnosti, ale i v souladu s ekonomickými zájmy své říše. (A. Schmuelevitz, 1984; S. Kili, 1994, str. 299-317)

Osmanská říše, jejíž státní politika ani konkrétní legislativní opatření nebyly - na rozdíl od všech ostatních evropských států - systematicky represivní, byla pro Romy rájem. Stát plně uznával jejich zvyky a náboženskou identitu, jinými slovy - nijak se o tyto věci nezajímal. Někteří badatelé tvrdí, že osmanský stát Romy oficiálně nijak nediskriminoval, ale že trpěli vinou zděděných předsudků tradovaných mezi původními obyvateli říše. Toto tvrzení však neodpovídá zcela pravdě. (D. Krastev, 1995) Na muslimské Romy se vztahovaly daně, od kterých byli ostatní muslimové (například bulharsky mluvící Pomaci) oproštěni, a stoupnout v hierarchii osmanského státu pro ně bylo mnohem složitější než pro ostatní. Politika nuceného usazování byla vůči Romům zavedena i v osmanské říši, i když se v porovnání se zbytkem Evropy lišila svou nenásilností, nahodilostí a nedůsledností.

Když Romové na počátku 15. století přicházeli do střední a západní Evropy, obyvatelstvo, se kterým se setkávali, s nimi zpočátku soucítilo jako se zbožnými poutníky a respektovalo glejty s žádostí o ochranu. Tolerance se však vytrácela, když prohlubující se chudoba nutila Romy žebrať a krást. Brutalitu a rozsah pronásledování Romů, ke kterému v západní Evropě postupně docházelo, překonala až druhá světová válka. Oběťmi intenzivního pro následování se stali i Romové z předhabsburské východní a střední Evropy, s částečnou výjimkou Maďarska. Ve Svaté říši římské byly zavedeny deportační zákony již na konci 15. století. Mezi lety 1551 - 1774 zde bylo podle jednoho dílčího soupisu vydáno 133 proticikánských zákonů. (R. A. Scott Macfie, 1943, str. 71-73) Na Moravě bylo vyhánění Romů nařizováno již v roce 1538, v Čechách byl schválen první proticikánský zákon až v roce 1541, a to poté, co byli Cikáni obviněni z několika pražských požárů. (Human Rights Watch, 1992, str. 5) Represivní zákony schválil i polský Sejm (zákonodárný sbor), polští králové však projeví určitou dávku umírněnosti (nebo spíše pragmatismu), když v 16. století povolili Romům volit si své vlastní vůdce, což značně zjednodušilo vybírání daní. (R. Djurič, J. Becken a A. B. Bengsch, 1996, str. 177) V polovině 17. století stvrzovali polští monarchové jmenování "cikánských králů", kterými byli původně skutečně sami Romové, později však i představitelé polské venkovské šlechty.

Poté, co habsburští panovníci vybudovali východoevropskou říši, projevovali o vážnou situaci Romů minimální zájem. Nejbrutálnějším Habsburkem byl Karel VI (1711 - 1740), který rozkázal všechny Cikány na svém území vyhladit. Ti, kdo měli rozkaz realizovat, ho naštěstí nebrali vážně. Karlův tvrdý přístup zřejmě ovlivnil i počáteční "cikánskou" politiku jeho dcery Marie Terezie (1740 - 1780). Ta se ovšem později změnila. Ze všech habsburských panovníků věnovali Romům největší zájem právě Marie Terezie a její syn Josef II (1780 - 1790). Spolu se španělskými Bourbony byli jedinými evropskými imperátory, kteří hledali racionální řešení "cikánského problému". Jiné evropské velmoci, především Británie a Portugalsko, řešily v té době svůj "cikánský problém" deportací Romů do svých kolonií. (Je však důležité poznamenat, že habsburská říše zámořské kolonie neměla.) Marie Terezie a Josef považovali sami sebe za osvícené panovníky, proto chtěli i Cikány včlenit do řad "civilizovaných" a "užitečných" občanů.

Politika Marie Terezie a jejího syna je čítankovou ukázkou násilné asimilace. Tuto strategii názorně ukazují čtyři klíčové "cikánské výnosy", které císařovna vydala. (Bright, str. 539-540; Fraser, str. 540-542) Podle prvního ediktu (1758) se měli všichni Cikáni usadit, platit daně, poskytovat povinné služby farám a majitelům panství. Nesměli vlastnit koně a vozy a bez povolení opouštět obec, ke které byli přiřazeni. Druhým výnosem (1761) byla pro Cikány zavedena povinná vojenská služba. Ve třetím nařízení (1767) byli cikánští vajdové zbaveni pravomoci nad svými komunitami a Cikáni měli být zařazeni pod jurisdikci příslušných obcí. Bylo zakázáno nosit tradiční cikánský oděv a používat cikánštinu. Poslední významný výnos Marie Terezie (1773) zakazoval neschválené sňatky mezi Cikány a cikánské děti starší pěti let nařizoval umisťovat do státních škol a náhradních domovů. Od rodičů bylo uneseno přibližně 18.000 romských dětí. Josef II v asimilační politice své matky pokračoval a zavedl ji i v Transylvánii. Potvrdil předchozí restrikce a přidal k nim další: Místním úřadům nařídil vydávat měsíční zprávy o způsobu života Cikánů, Cikánům povolil jezdit na trhy jen v mimořádných případech a zakázal jim kočovat a vykonávat tradiční profese (například kovářství). (Bright, str. 540-542)

Josef také kladl důraz na zlepšení zdravotní situace Cikánů, na jejich vzdělávání a nařizoval jim jednou týdně docházet na římskokatolické bohoslužby.

Většina těchto výnosů však nepřinesla kýžené výsledky. Místní úřady neměly zájem tyto císařské výnosy realizovat a vojenští velitelé byli jen zřídkakdy nadšeni povinnými cikánskými odvody. (K. Bercovici, 1929, str. 92-117) Počátkem 19. století bylo jasné, že je cikánská politika Habsburků naprosto neúspěšná. Téměř všechny romské děti uprchly ze zajetí a vrátily se ke svým rodičům. Již za vlády Josefa II. si mezi sebou obce nechtěné Cikány přehazovaly, protože se každá urputně bránila, aby se na jejím území usadili. Zvážíme-li, jak brutální byl pragmatismus habsburské politiky a její donucovací prostředky, jistě nás překvapí poznámka Emila Ščuky, současného politického představitele českých Romů, který řekl, že "od Marie Terezie nikdo pro moje lidi nic neudělal." (Der Standard, 1993) Pravdou však je, že se po neúspěchu politiky vůči Romům v 18. století již žádný jiný císař nepokusil nějakým zásadním způsobem měnit jejich životní podmínky. V posledních desetiletích se "cikánská otázka" řešila represivními nařízeními místních úředníků a policejními zásahy. (L. Pomogyi, 1995)

Politika Marie Terezie a Josefa II. může být považována za raný a poněkud krutý pokus o společenské inženýrství vedený pragmatickými úvahami. V tom, jak evropské státy v 18. století k Romům přistupovaly, je možné vysledovat určitý důležitý model. V rozvinutější západní Evropě, kde Romové rychleji ztratili svou produktivní ekonomickou roli, bylo běžnou strategií vyhošťovat je a deportovat do kolonií. Čím dále se však posunujeme na východ, tím častější je politika usazování těchto skupin, které ještě usedlé nebyly, pozn. red.). Extrémním projevem násilné sedentarizace významně motivované vysokou hodnotou cikánského přínosu do státní ekonomiky bylo otroctví Romů v rumunských knížectvích. Objevují se velmi zajímavé paralely mezi postupem dvou habsburských panovníků konce 18. století a jejich španělských protějšků, jejichž království se v té době propadalo na socioekonomickou periferii tehdejší Evropy. I ve Španělsku totiž se dávala přednost politice usazování před vyhošťováním a deportacemi, a to především za vlády Karla III. (1759 - 1788). Marie Terezie zakázala používat označení "Cikán" a nahradila jej termínem "novosedláci" nebo "noví Maďaři"; stejně tak španělský král zakázal v roce 1772 používat termín "Gitano" a nařídil označovat Romy názvem "noví Kastiliánci".

Mezi rozličnými skupinami Romů tradičně existovala jen malá etnická solidarita. Jeden španělský Rom v 19. století poznamenal, že "ti, kteří jsou bohatí, se straní ostatních, nepoužívají jazyk kalo a jednají pouze s Necikány". (G. Borrow, 1893, str. 134) Nicméně je důležité všimnout si i prvních pokusů o emancipaci, které se datují od konce císařského období. V roce 1879 Romové v Maďarsku zorganizovali první konferenci, na níž požadovali politická a občanská práva pro evropské Cikány. V roce 1906 zaslali bulharští Romové do parlamentu v Sofii petici, ve které požadovali zrovnoprávnění. (D. Crowe, str. 6) Bohoslužba, kterou Romové nechali v Rumunsku v roce 1913 sloužit k uctění památky Mihaila Kogalniceanu, přispěla k posílení pocitu etnické identity a solidarity. (Crowe a Kolsti ed., str. 68) Tyto snahy sice tehdejší tisk patřičně zesměšňoval, přesto bychom je však měli ocenit jako první pokus o politické sjednocení Romů.

Závěr

Romové byli v obou východoevropských císařstvích nejvíce znevýhodňovaným etnikem. Politika, kterou vůči Romům Habsburkové a Osmané vedli, však

byla značně odlišná. Především v počátečním období zastávali turečtí správci k Romům relativně liberální přístup; přesto se ani zde Romové nevyhnuli diskriminačním opatřením, která se vztahovala pouze na ně. (N. Malcolm, 1994, str. 114-117) Většina romské populace na území osmanské říše přešla k islámu, někteří zůstali křesťany. Jejich základní zákonná práva byla většinou totožná s právy ostatních muslimů a křesťanů. Velkému počtu Romů se dokonce podařilo uprchnout z valašského a moldavského knížectví - kde byli od 14. století do poloviny 19. století zotročováni - na území, která spadala pod osmanskou nadvládu. Polovičatá snaha místních úřadů o jejich usazení neměla sice valný úspěch, ale dokud Cikáni platili daně, stát do jejich záležitostí dále nijak zásadně nezasahoval. Proticikánská diskriminace byla nejvíce citelná v oblasti zdanění, neboť muslimští Romové platili vyšší daně než ostatní muslimové a navíc se na ně vztahovaly ještě některé druhy daní, které muslimové nemuseli platit vůbec (například cizye, neboli daň z hlavy). (Malcolm, str. 116; Sugar, str. 103)

V habsburské říši se s Romy nakládalo mnohem hůř. Tvrdost perzekuce se lišila od panství k panství. Do velké míry přitom záleželo na hodnotě služeb poskytovaných Romy v daném místě a na povaze majitele panství. Špatné zacházení, ba dokonce i zavraždění Cikána bylo prakticky beztrestné. K zásadnímu státnímu pokusu změnit život Romů došlo na konci 18. století, kdy Vídeň zahájila asimilační politiku. Ta zahrnovala násilnou sedentarizaci, odnímání cikánských dětí od rodin a zákaz používat cikánštinu. V mnoha regionech se na Romech násilně vymáhala konverze ke katolicismu. Systematické pronásledování Romů sice polevilo, jakmile vyšla najevo naprostá neúčinnost této politiky, postavení Romů bylo však i nadále mnohem horší v habsburské než v osmanské říši.

Oba císařské státy vůči svým etnickým menšinám postupovaly odlišně. Respekt, který osmanská říše chovala k tradicím, jazykům a odlišným náboženským identitám svých menšin, ostře kontrastoval s drastickými opatřeními habsburských panovníků. Základem osmanského přístupu k menšinám byla politika *laissez faire*, zatímco Habsburkové se snažili svoje menšiny ovládat, v druhé polovině 18. století se pak pokusili o jejich asimilaci. Všeobecné tendence, které se v císařstvích projevují (například relativní tolerance etnických minorit), se na charakteru menšinové politiky projevily jen okrajově, a proto je nutné upozornit na další faktory, které politiku vůči Romům podmiňovaly.

Všechny státy sledují podobné obecné cíle, jakým je například prosperita, bezpečnost, společenská stabilita, ochrana vlastní existence a autorita (a to především v nedemokratických státech). Právě tyto cíle se staly základem politiky vůči Romům, kteří zdánlivě nerespektovali autoritu státu a ohrožovali společenskou stabilitu. Negativní proticikánský postoj společnosti ovlivnil státní politiku zřejmě jen okrajově (habsburská říše byla v tomto případě nepatrnou výjimkou), protože císařské státy se nijak výrazně nezajímaly o názory obyčejných lidí.

Důležitým faktorem také nebyla socioekonomická situace Romů, i když je možné tvrdit, že motivací asimilační politiky habsburských panovníků v 18. století byla právě snaha zbavit Cikány postavení společenských vyděděnců. Současné ovlivňovaly romskou politiku mezinárodní tlaky. Ty se staly jasnou hybnou silou rumunského hnutí za zrušení otroctví.

Z angličtiny přeložila Helena Sadílková

Bibliografie:

1. József Antall, "Tanulmány - vázlat a cigányokról (1957), in: *Közös út - Kethano Drom*, 1: 1, leden 1993.
2. János Arany, "A bajusz", *Arany János költeményei* (Helikon, Budapešť 1983).
3. Konrad Bercovici, *The Story of the Gypsies* (Jonathan Cape, Londýn 1929).
4. Tamás Bihári, "Cigány bánat, magyar bánat", *A világ*, 24. dubna 1991.
5. George Borrow, *The Zincali: An Account of the Gypsies of Spain* (John Murray, Londýn 1893).
6. Benjamin Braude a Bernard Lewis, "Introduction", in: *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, ed. Braude a Lewis (Holmes and Meir, New York 1982).
7. Richard Bright, *Travels from Vienna through Lower Hungary with Some Remarks on the State of Vienna during the Congress in the Year 1814* (Archibald Constable, Edinburgh 1818).
8. David M. Crowe, "The Gypsy Historical Experience in Romania", in: *The Gypsies of Eastern Europe*, ed. Crowe a Kolsti (M. E. Sharpe, Armonk NY, 1991).
9. David M. Crowe, "The Roma (Gypsies) of Bulgaria and Romania: A Historical Perspective", předneseno na konferenci "Etnický konflikt v Bulharsku a Rumunsku", Duke University (Durham NC; září 1996).
10. Rajko Djurič, Jorg Becken a A. Bertolt Bengsch, *Ohne Heim - Ohne Grab: Die Geschichte der Roma und Sinti* (Aufbau-Verlag, Berlín 1996).
11. Isabel Fonseca, "Of No Fixed Abode", in: *Times Literary Supplement*, 29. ledna 1993.
12. Angus Fraser, *The Gypsies* (Blackwell, Londýn 1993).
13. Ernest Gellner, "Nationalism in the Vacuum", in: *Thinking Theoretically about Soviet Nationalities*, ed. Alexander J. Motyl (Columbia University Press, New York 1992).
14. Nicolae Gheorghe, "Roma-Gypsy Ethnicity in Eastern Europe", in: *Social Research* 58: 4, zima 1995.
15. H. M. G. Grellmann, *Disertation on the Gypsies* (Ballantine, Londýn 1807, 2. vyd.), cit. Isabel Fonseca, *Bury Me Standing* (Knopf, New York 1995), str. 88.
16. Arcivévoda József a Henrik Wlislocki, *A cigányokról*, (Pallas, Budapešť 1895).
17. Suna Kili, "The Jews of Turkey: A Question of National and International Identity", in: *Nationalism, Ethnicity, and Identity: Cross-National and Comparative Perspectives*, ed. Russell F. Farnen (Transaction, New Brunswick NJ 1994).
18. Kemal Karpat, *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State*, Research Monograph No. 39, Center for International Studies, Woodrow Wilson School of Public and International Affairs, (Princeton University 1973).
19. Rozhovor s Dinchem Krastevem, ředitelem knihovny bulharské Akademie věd, Sofie, 7. března 1995.
20. Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship* (Oxford University Press, New York 1995).
21. R. A. Scott Macfie, "Gypsy Persecutions", in: *Journal of the Gypsy Lore Society*, 3. série, sv. 22, 1943.

22. Noel Malcolm, *Bosnia: A Short History* (Oxford University Press, New York 1994).
23. Arne B. Mann, "Roma (Gypsies) in Municipalities", zpráva pro Radu Evropy, Štrasburk, 7. prosince 1995.
24. Lech Mroz, "The Cursed Nation: Danilowicz's View of the Gypsies", in: Ignacy Danilowicz, *O cyganach wiadomosc historyczna* (Biblioteczka Cyganologii Polskiej, Osvětim 1993).
25. Vera Mutaľchieva, "The Turk, the Jew, and the Gypsy", in: *Relations of Compatibility and Incompatibility between Christians and Muslims in Bulgaria*, ed. Antonina Zhelyazkova (International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations, Sofie 1995).
26. László Pomogyi, *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon* (Osiris-Századvég, Budapešť 1995).
27. György Rostás-Farkas a Ervin Karsai, *Ősi cigány mesterségek és foglalkozások* (OMIKK, Budapešť 1991).
28. Joseph Rothschild, *Return to Diversity: A Political History of East Central Europe Since World War II* (Oxford University Press, New York 1989).
29. A. Schmuelewitz, *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and Sixteenth Centuries* (Brill, Leiden - Nizozemí 1984).
30. Peter F. Sugar, *Southern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804* (University of Washington Press, Seattle 1977).
31. Péter Szuhay, "A cigány bandáról", *Amaro Drom*, 5: 2, únor 1995.
32. Péter Szuhay a Antonia Baráti ed., *Pictures of the History of Gipsies in Hungary in the 20th century* (Néprajzi Múzeum, Budapešť 1993).
33. Patrick Thornberry, *International Law and the Rights of Minorities* (Oxford University Press, Oxford 1991).
34. Maria Todorova, *Imagining the Balkans* (Oxford University Press, New York 1997).
35. Ilona Tomova, *The Gypsies in the Transition Period* (International Center for Minority Studies and Intercultural Relations, 1995).
36. Rozhovor s Ilonou Tomovou, prezidentskou poradkyní pro náboženské a etnické otázky (Sofie, 8. března 1995).
37. *Struggling for Ethnic Identity: Czechoslovakia's Endangered Gypsies* (Human Rights Watch, New York 1992).
38. "Schwerpunkt Roma", in: *Der Standard*, Vídeň, 21. října 1993.

Autor je profesorem politologie na Texaské univerzitě v Austinu, USA.

SUMMARY

The Roma in the period of the empires

In this in-depth and very well documented article, the author, a professor of political science at the University of Texas at Austin, compares the situation of the Roma in the Austro-Hungarian empire with that in the Turkish Ottoman empire.

The difference, the author argues, was substantial. The large degree of ethnic tolerance that characterized the Ottoman empire made it, compared with other parts of Europe, "a paradise" for the Roma. The large swath of central Europe ruled by the Habsburgs, on the other hand, was a hell, especially during the 18th century, the height of the empire's attempts at forced assimilation.

The century was characterized by forced settlement of migratory Roma, the abduction of thousands of their children by the state in an ultimately unsuccessful attempt to break them of their Romani ways, the forced conversion to Christianity of many Roma, and the banning of the use of their language. The most brutal ruler was Karel VI (1711-1740) who ordered the destruction of all Roma in the empire. Fortunately his orders were not well carried out. His daughter, Maria Theresa, continued an only slightly less brutal, but more systematic approach aimed at forced assimilation. The 18th century was a period when the Habsburgs strove to strengthen the functioning of the central state authorities and

promote economic and social progress. The harsh treatment of the Roma was aimed at forwarding these aims.

The Ottoman empire was less advanced both economically and in the construction of a strong centralized state administration. Its policy toward its ethnic minorities could be labeled as "laissez faire." Although many Roma living in the Ottoman empire converted to Islam, they were not forced to do so. The empire made some feeble attempts to sedentarize migratory Roma, but in general allowed the ethnic minorities under its control to follow their own way of life undisturbed, except for the obligation to pay taxes.

Burton Bollag

János Arany

KNÍR

*V předchozím článku zmiňovaný básník János Arany (1817 - 1882) je jedním z největších maďarských romantických básníků lidově národního směru. Psal hlavně velké epické kompozice, v nichž podrobuje kritice maďarskou národní povahu, kterou rád konfrontuje s povahou jiných etnik. O tom, že ho Romové jako vyhraněná etnická skupina zaujali, svědčí nejen uvedená báseň **A bajusz** (Knír - 1854)), ale i epická kompozice **Nagyidai Cigányok** (Cikáni z Velké ldy - 1852). V češtině vyšel výbor Aranyovy poezie v překladu Kamila Bednáře a Ladislava Hradského pod názvem "Zvon v pustě" (SNKLHU, Praha 1957, 157 str.). Báseň "A bajusz" však tato sbírka neobsahuje. Pro Romano džaniben ji volně přeložila Kari Kisfaludy.*

Byla jedna vesnice
- ani přesně nevím kde,
A v ní bydlel - jak bych řek'?
Ani kníry
Ani vousy
Ani jeden
Chloupek pustý
Neměl na tváři ten bodrý,
Strejc Kožešník Jiří, komu
Žádný ve vsi jinak neřek'
Nežli Jirka Holobrádek.
Nutno však říct, že v té vsi
Nebyl on ten jediný,
Komu k poctivému jménu
Křestnímu a po svém otci
Přidali i přídomek.
Nevím, možná v jiném kraji
Podobný zvyk už není.
Byla by však věčná škoda,
Kdyby z módy vyšel třeba
Stejně, jako zvyk klení!

||Hospodář Jiří Kožešník
Zkusil všechny receptury
Aby mu kýžené chloupky

Začali růst v holé tváři.
Mazal si jí hadí mastí,
Psím koprem, medvědí sádlem:
Zdály se mu nádherné sny
A ráno si nahmatával
Vzácný porost s velkou slastí,
Požitkem:
Co však naplat, všechno bylo
Pouhým snem!

Co se jinak Jirky týče,
Nebyl hloupý hospodář:
Bedna, hrnec plný peněz,
Kromě toho ovce, voly
Ba i osla gazda měl.
A taky že - svatá pravda -
Rychtářem se státi měl.
Břicho, sádlo, modrý katě
Všechny znaky majestátu,
Jen ten knírek, ten chyběl!
Přece žádný občan ze vsi
Nezvolí si holobrádka,
A když, tak jen pár soucitných,
Možná deset dvacet žen?

Ach vy, co matka příroda
 Vousy, knírkem obdařila,
 Netušíte, co za kletbu
 Znamená mít holou bradu!
 Vy, kterým co první chlupy
 Na bradě vyrašily,
 Už jste hořce nařikali
 A břitvy se děsili!
 Když pak - nedejbůh - v polévce,
 Ve víně si je zmočíte,
 Nebo v zimě jinovatka
 Namrzá na vous chudáka -
 Už-už saháte po nůžkách,
 Hned byste je stříhali!
 Vy nevíte, jak se draze
 Platí za tyto dary!
 Nad drahé perly vzácnější:
 Jiří neznal nouzi větší
 Ta jedna věc mu chyběla
 A hle! Chybělo mu štěstí.
 Jak záviděl sousedovi,
 Poslednímu kopáčovi
 Všechny chlupy na hlavě!
 Marně toužil, marně vzdychal,
 Léku nenašel však nikde,
 Na louce ani v apatyce,
 Hledal v nejdražší zahradě,
 Všude kolem, leč marně!
 Nebylo lektvaru, co by
 Zaselo několik chlupů
 Na bradě.
 Chvillemi vztek a nenávist
 Zmítaly s ním,
 Že jinému osud přál
 A nestrpěl ani kočku,
 Odehnal i svoji ženu,
 Když na stáří zarůstala
 Její tvář.

Jednou olašští Cikáni
 (Loupežníky nazývání)
 Toulali se po okolí,
 Utábořili se za vsí.
 Jen co stany rozložili
 A oheň si založili,
 Pečou, vaří z toho co si
 Z jiných vesnic nanosili.

Neb' odtud bez rozloučení
 Ve spěchu se vzdálili,
 Ani najíst, ani napít
 Přitom se nestačili.
 Pozvali si příbuzenstvo
 A všechny Cikány místní,
 Vyptávají se na všechno
 Co, jak běží život ve vsi.
 Jedno slůvko neunikne,
 A jak dobrý vojevůdce,
 Když sleduje nepřítele:
 Každý keř, pařez prošetří,
 Každý kouteček vymete.
 Postupuje pomaloučku,
 Vysílá předvoj, špiony,
 Zkoumá, kde by nepřítel měl
 Skryty největší slabiny.
 Nespěchá, je na pozoru,
 Když pak přijde jeho chvíle:
 Koná rychle, totiž kuje
 Železo, dokud je žhavé.
 Tak činí i moudrý vajda,
 Bojový plán připravuje,
 Ví o každém domě, v kterém
 Něco zajímavého se děje:
 Kde bydlí bohatá vdova,
 Jež by z tučného majetku
 Nějaký "chlup" pustit mohla?
 Kde jsou dívky na vdávání,
 Co právě za chlapci blázní?
 Protože za dobrou věštbu
 Královsky by zaplatily!
 Kdo utrpěl větší škodu
 A teď potřebuje radu,
 Aby pak je už nechtyl
 A ještě více doplatil.
 Kdo by chtěl rychle zbohatnout,
 Lehce k majetku přičichnout:
 "Mít žně tam, kde nic nezasel"
 A když ano,
 Pak ten poklad
 Dávno mezičasem zmizel?
 Starý vajda vše zařídí,
 A nedá za děravý groš,
 Že Maďar mu slepě věří.

Nadělení Kožešníka,
Neunikne pozornosti:
Co kdybychom - tak si řekne -
Trošičku ho oholili.
Ani mýdla není třeba!
Zvládnem' to i bez něj zcela:
Po srsti i proti srsti,
V holení jsme všichni mistři.
Doba je teď zvláště vhodná,
Práce hoří pod rukama:
Každý sedlák
Bere kosák
A na pole spěchá zrána:
Kromě ženy,
Která vaří,
Nezůstane
V domě žádný:
Snad jen nějaký chromý,
Který opuštěn leží,
Nebo koště jako hlídač
Stojí v koutě opřené,
Když ho pánbůh neuhlídá,
Bude i to ztracené.

Sám je teď Jiří Kožešník,
Není v domě ani nohy,
Když náhle lišácký vajda
Přikvitne k němu se slovy:
"Hrome pantáto, Vašnosti!
Co je to napadlo, že si
Celou bradu vyholili?
Vašnost mezi Maďary nepatří?"
Jaký pohled vrh' na vajdu
Jiří, to si lze představit:
Probodával, ani vidle
Lépe by nešly naostřit.
No vajda se dál vyptává,
Podbízivě se domáhá,
Dokud nevyzradí Jiří,
Co mu duši nejvíc tíží.

"Svatá bačkoro! Sním botu!
Ještě takovou ostudu!
Nikdy nebyl ani chloupek?
Proč neřekli? Ani kousek?
Plnovous dávno mohli mít:
Z toho řemesla jsem já živ!"

Raduje se těm slovům Jiří,
Že bude mít kníry brzy,
Jako by štětiny rostly
Už i jejich místo krouť.
Šunka, žebra,
Uzený bok,
Mouka a špek,
Všeho je dost:
Navíc i dobrá svačinka -
Za všechno, co vajda žádá,
Přislubuje, vyjednává
Nuže, hned v peci zatopí,
Plamen plane, jiskra jiskří
Pára syčí, kouř dusí,
V kotli lázeň připraví.
Plave v ní kdejaký plevel,
Smetí a jakési hadry,
Co podél cesty vyrostlo
Nebo lidé zahodili.
V této zázračné koupeli
Narostou Jirkovy kníry
A kdyby tomu nevěřil,
Pověřivost ho přesvědčí.

Už je vana připravena
A Jiří pln naděje
Sedí ve špinavé vodě,
Osudu se odevzdává.
Ani Cikáni nelení,
Pomalou se přibližují,
Po jednom a pak už po dvou
Vcházejí jakoby náhodou:
Vajdovi přijde velmi vhod
Jejich "nečekaný" příchod!
Dříví nosí, vodu čerpá,
Každá ruka je potřebná:
Ochotou by se roztrhli,
Jak by vajdovi pomohli!

Aby pára neunikla
Do vzduchu jen tak, zbůhdarma,
Přikryjí velikou plachtou
Celou vanu, spolu s Jirkou:
Kolem dokola u vany
Tanec začne prudký, svižný,
Do rytmu kladivem buší
A "pracují" až z nich kouří.

Píseň tichá

Čáry vzývá:

"Jirka kníry bude mít,

Teď už bude šťastně žít!"

Mezitím, co plachtu rychle

Dobře, silně

Hřebíky přitloukají

Ve zpěvu pokračují:

"Kníry už raší Jirkovi

Nezávidte chudákovi!"

Zatím hrnek i s penězi

Spolu na věčný vandr mizí,

Uzený bok následuje,

Šunka a špek pokračuje,

Povlečení, bílé prádlo,

Ani ozdob není málo

Čím se lehce hnulo, zkrátka

Odešlo do nenávratna,

Protože gazda v tom hluku

Neslyšel cvaknutí zámku.

Jak dlouho byl ještě Jiří

Ve vaně plachtou přikrytý,

V mojí kronice už chybí.

Jinde jen tolik napsali,

Když konečně vylez' z vany

Hned si pro zrcadlo běžel,

Aby si kníry prohlížel.

Leč kníry mu nenarostli,

Zato dlouhý nos a uši -

A pochopil, že naletěl!

KAMÁS TUMENGE TE PHENEL... RÁD BYCH VÁM ŘEKL...

(Vybrané práce studentů z Romské střední školy sociální v Kolíně).

Jsme rádi, že alespoň na dálku spolupracují s časopisem romistických studií studenti z kolínské Romské střední školy sociální (RSŠS). Než si vytvoří svůj vlastní časopis - což mají v plánu - otiskujeme alespoň některé z jejich slohových prací. Lektorka romštiny a romistiky Mgr. Milena Alinčová jich pro redakci přepsala a přeložila tolik, že by z nich mohla vzniknout samostatná publikace. Romano džaniben bohužel nemůže věnovat místo všem. Při svém výběru se řídíme snahou ukázat tématickou pestrost prací: Studenti psali pohádky, popis křtin, Vánoc, ilustraci vybraného romského přísloví, úvahu o rasismu, "vyznání lásky" své rodině, příběhy, které slyšeli od rodičů, prarodičů, strýců a tet. Co se týče jazyka prací považujeme za důležité připomenout čtenářům, že romští studenti píší romsky vlastně teprve prvním nebo druhým rokem. Předtím byla pro mnohé z nich romština pouze jazykem hovorovým. V dobách asimilační politiky se totiž ve školách zakazovalo mluvit "cikánsky" i o přestávce, a ani dnes, po více než deseti letech snahy o multikulturalismus, se státnímu školství nepodařilo umožnit romským dětem, aby se naučily zacházet s vlastním etnickým jazykem tak, jako se od první třídy učí české děti češtině. Soukromá Romská střední škola sociální v Kolíně a Evangelická akademie v Praze, kde dospělí Romové studují střední školu dálkově, jsou - pokud víme - zatím jediné pedagogické instituce, kde mají Romové možnost poznávat svůj jazyk teoreticky, užívat ho písemně a seznamovat se s literaturou, která v něm vzniká.

Studenti ve svém písemném projevu používají standardizující se romštinu s prvky regionálních variet, kterými hovořili jejich rodiče nebo prarodiče. Vzhledem k tomu, že postmoderní trendy v sociolinguistice - teoretické i aplikované - jsou mnohem tolerantnější vůči alternativám v jazyce mluveném i psaném, než byl jazykový purismus českého národního obrození, ponecháváme práce studentů bez větších redakčních zásahů.

CHARNE DUMI PAL O GOĐAVER LAVA LE PHURE ROMENDAR

Ehas jekh čhaj, rakhlas peske pīranes. Jov na has šukar, na pačinlas pes la dake le dadeske. E čhaj čori imar na džanelas, so te kerel, ta gejfa pal e baba, bo e baba furt džanelas lake te thovel o jilo pro than. The akana džanelas e baba gođaver lav te phenel. Phendā:

STRUČNĚ O PŘÍSLOVÍCH STARÝCH ROMŮ

Byla jedna holka a ta si našla milého. Nebyl hezký a rodičům se nelíbil. Holka chudák už nevěděla, co má dělat, a tak šla za babičkou, protože babička jí vždycky dovedla vrátit srdce na pravé místo. I teď jí uměla říct pár moudrých slov. Řekla:

"Ma dikh pro šukariben, dikh pro jilo."

"Šukaribnastar na čaloħa."

"So parne čarestar, te andre nič nane?"

"Kas tuke leha, leha dživ!"

Bo o Roma pes na rozdžan.

"Nehled' na krásu, všímej si srdce."

"Krásy se nenajíš."

"Co máš z bílé mísy, když v ní nic není?"

"Koho si vezmeš, s tím žij!"

Protože Romové se nerozcházejí.

Petr Cina, II. ročník

"Šun la da le dades, bo chale buter maro sar tu."

Odi čhaj, so pal late kamav te pisinel, pes vičinlas Majka. Dživelas ča la daha, dad la na sas, aňi phral aňi phen. E Majka phirelas le čhajenca pro zabavi. Imar lake has dešeňa berš. Jekhvar has romaňi zabava, e Majka gejfas. Jekh igen šukar čhavo la iľa te khelel. E Majka pes andre leste bares zakamaďa. Oda čhavo pes vičinelas Martín.

Phirenas vaj keci dīvesa. E Majka les iľa khere te sikhavel peskera dake. Paľis e Majka phendā la dake, hoj pal leste kamel te džal, kamel kaj bijav te jel.

E daj lake phendā: "Čhajori miri somnakuňi, džanes les igen čepo! So kereha, te tut leha na ela lačo džživipen? Užar mek čeporo!"

Aľe e Majka na šundā, bo has igen zakamaďi. Kerde bijav. Pal jekh berš len has čhavoro. Love len na has, bo o Martín na phirelas andre buťi. Na kamelas pes leske te kerel. Bajinelas ča pal oda, či les hin lačhes uchande bala, či les hin šukares bigľimen gad u kana ela zabava. Andre buťi mušindā te phirel e Majka. Calo džživipen kereľas phari buťi. Sar džalas te sovel, sako rat ča rovelas, hoj na šundā la da. Le čhavorenge giľavelas rovindos:

*Marel o Del marel,
kas korkoro kamel,
u man o Del marda,
že na šundom la da.*

"Poslouchej rodiče, protože snědli v životě víc chleba než ty."

Holka, o které chci psát, se jmenovala Majka. Žila jen s maminkou, otce neměla, ani bratra ani sestru. Majka chodila s děvčaty na zábavy. Bylo jí už devatenáct let. Jednou byla romská zábava a Majka šla. Jeden velice hezký chlapec ji vzal k tanci. Majka se do něj strašně zamilovala. Ten chlapec se jmenoval Martin.

Chodili spolu pár dní a Majka ho vzala domů ukázat mamince. Pak řekla Majka mamince, že by si ho chtěla vzít a že by chtěla svatbu.

Maminka povídá: "Děvenko moje zlatá, znáš ho moc málo! Co si počneš, když s ním pak nebudeš mít žádnéj život? Počkej ještě chvílku!"

Ale Majka neposlechla, protože byla strašně zamilovaná. A tak vystrojili svatbu. Za rok se jim narodilo děťátko. Peníze neměli, protože Martin nechodil do práce. Nechtělo se mu dělat. Staral se jen o to, jestli má dobrý účes, jestli má krásně vyžehlenou košili a kdy zase bude zábava. Do práce musela chodit Majka. Dřela celý život. A když uléhala spát, každou noc brečela, že neposlechla maminku. Dětem zpívala a přitom plakala:

*Trestá Pán Bůh trestá,
koho se mu zachce,
a mě potrestal za to,
že jsem neposlechla maminku.*

Lajla Čonková, II. ročník

David Duna: Duj čirikle

1.

Ehas duj čirikle, ehas igen godžaver. Ajse godžaver has, hoj džane-nas duma te del. Ola duj čirikle phirenas sako dīves pal e princezna te dikhel pre lakere bare somnakune bala, so džanas dži kije phuv. Ola princezna mek šoha ňiko na dikhlā. Jekhvar o čirikle phende pal la princeznakere somnakune bala le grajeske. Ale o graj lenge na paťalas. Paťalas, hoj ča džov šaj avel somnakuno.

"Sako peskerō paťal."

2.

Imar hin oleske vaj duj berš. Amen bešahas anglo kher, o phureder romňija lkerenas pherasa, amen o terne ča šuna-lhas u asahas.

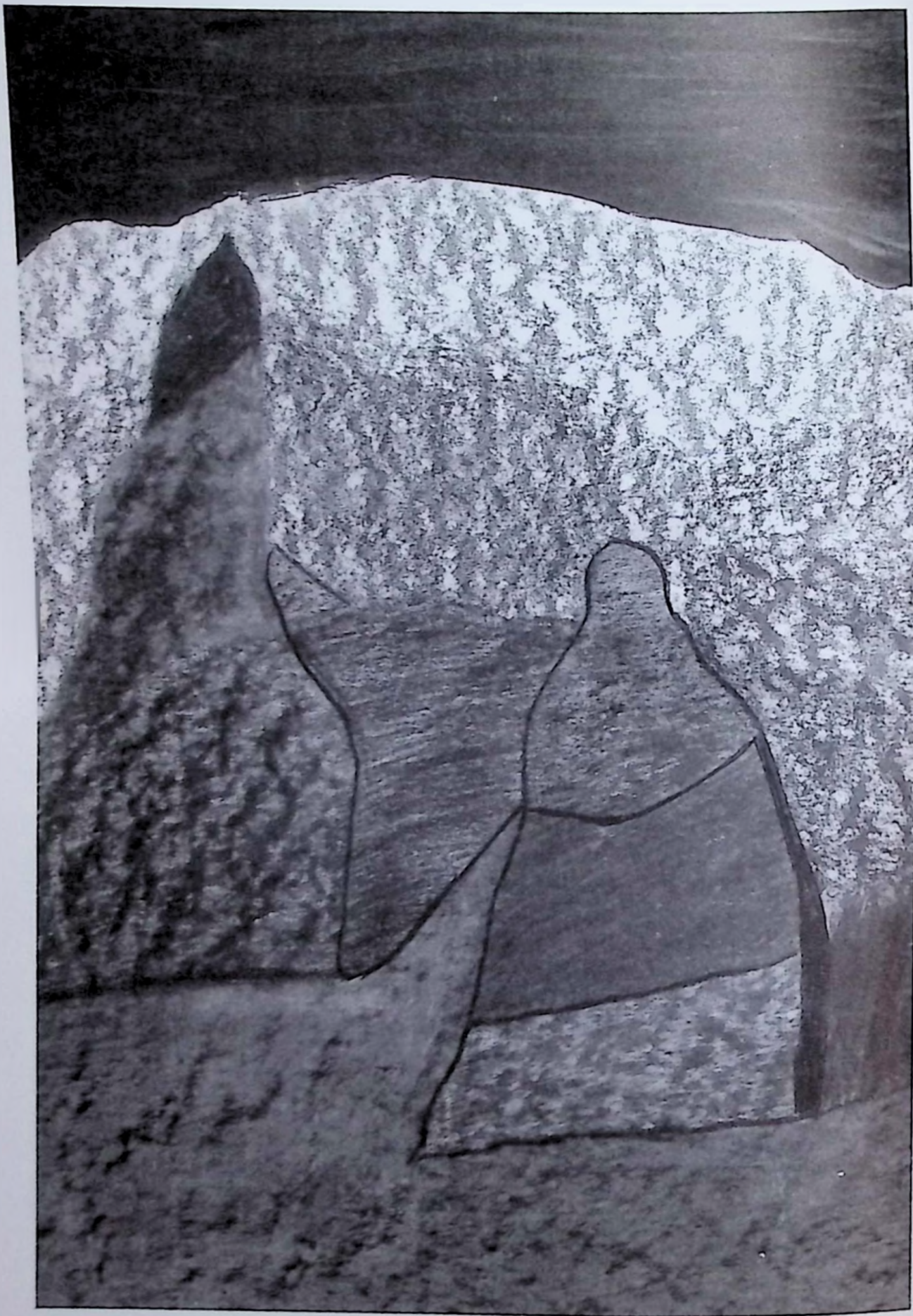
Jekh miri bibi avľa kij'amende te bbešel. Savore pre late dikhlām, bo e liačhi dzeka latar na džalas: "So tute? Ajso šukar dīves, o čirikle giľaven - tu roves, so tute?"

Byli dva ptáčci a byli velice moudří. Byli tak moudří, že dovedli mluvit. Ti dva ptáčci se každý den lítali dívat na jednu princeznu a na její dlouhé zlaté vlasy, které jí sahaly až na zem. Tu princeznu nikdy nikdo neviděl. Jednou ptáčci vyprávěli o princezniných zlatých vlasech koníkovi. Ale kůň jim nevěřil. Myslel si, že zlatý může být jenom oves.

"Každý věří svému."

Je tomu asi dva roky. Seděli jsme před domem, starší ženy vtípkovaly, my mladí jsme jen poslouchali a smáli se.

Přišla si k nám sednout jedna moje teta. Všichni jsme na ni zůstali koukat, protože z ní nebylo cítit vůbec žádnou náladu: "Co je ti? Je tak krásně, ptáci zpívají - a ty brečíš! Co ti je?"

Anička Balážová: Baro paňi

E bibi dikhelas andre phuv, o apsa lake čhordonas tele le čhamenca. Chudľa te vakerel pal oda, so pes ačhiľa khere pre Slovensko. Pro Roma avľa baro paňi, iľa o khera, iľa the le manušen. Mule jekhbuter o Roma andal lakeri familija. Tasľile.

Akana kamav te pisinel pal oda, so adadives o Roma vakeren pal odi tragedija.

Has baro ñilaj. O čhave pen nandarenas andro jarki, o daja rajbine-nas pro vasta, o murša bavinenas karti. Jekhvareste paš lende ačhiľa jekh manuš. Na dičholas avri, kaj hino ča ajso manuš. Has urdo andro dīndarde renti, bare bala sar le Jezuste.

Oda manuš phirelas kher khe-restar, vakerlas le Romenca šukares, phučelas, sar dživen, či phiren andro but'a, či len hin so te chal. Choč le Romen na has ñič andro kher, jekhvar dikhle, hoj len hin dost te del paťiv ole manušes. Džalas andal o khera čalo, asalas. Bavinelas pes le čhavorenca, o čhave les denas čerešňa, giľavenas leha.

Paľi phend'a oda manuš, kaj imar mušinel te džal het. Sakoneske paľikerďa, phend'a "ačhen Devleha", geľfa. Ale na džalas pal o drom, džalas pal o paňi u has šuko. O Roma ča dine avri o jakha.

Savore Roma phenen, hoj oda has le Devleskero sikhaviben. Oda pas ačhiľas, ñiž avľa pro Roma oda baro paňi. Či čačo, či na, oda džanen ča o Roma, so oda dikhle.

"Sako peskero paťal."

MIRI FAMILIJA

Kamav tumenge te phenel, so pes ačhiľa andre amari familija. Amari familija hiňi bari, sam but džene. Jekhvar k'amende avle savore. Na džanav, so pes ačhiľa, hoj savore džene avle. Vakerenas, dlenas duma, so pes ačhiľa, sojegaver.

Teta jen koulala do země a po tvářích jí tekly slzy. Začala vyprávět o tom, co se stalo doma na Slovensku. Na Romy přišla velká voda. Sebrala domky, sebrala i lidi. Nejvíc lidí přišlo o život právě z tetiny rodiny. Utopili se.

A teď chci napsat, co si o tom všem vyprávějí Romové dnes.

Léto vrcholilo. Děti se koupaly v potocích, matky praly prádlo - ještě ručně - chlapi hráli karty. Najednou se u nich zastavil nějaký člověk. Nevypadal jako obyčejný člověk. Byl oblečený do dlouhých šatů, dlouhé vlasy jako Ježíš.

Ten člověk chodil od domu k domu, vlídně s Romy rozmlouval, ptal se, jak žijí, jestli chodí do práce a mají-li co jíst. Třebaže Romové neměli doma nic, najednou viděli, že toho mají dost, aby ho pohostili. Vycházel z domů nasycený a usmíval se. Hrál si s dětmi, děti mu dávaly třešně a zpívaly s ním.

Pak řekl, že už musí jít. Každého pozdravil, řekl "Sbohem" a odešel. Ale nešel cestou, šel po vodě, a přitom se nenamočil. Romové jen třeštili oči.

Všichni Romové tvrdí, že to byl Boží zázrak. A to se stalo předtím, než Romy postihla ta povodeň. Jestli je to pravda, nebo ne, to vědí jenom ti Romové, co to viděli.

"Každý věří svému."

Žaneta Čurejová, II. ročník

MOJE RODINA

Chci vám povědět, co se stalo v naší rodině. Naše rodina je velká, je nás mnoho. Jednou se u nás všichni sešli. Nevím, co se stalo, že k nám všichni přišli. Vyprávělo se, povídalo se, co se kde přihodilo, o všem

Lajla Čonková: Pal miro kako

Kijarat'ate avľa o kako. Sas sombat, o bare chudne te pijel, te mulatinel, giľava-has, khelahas. O kako ke amende ačhiľa te sovel, bo has matoro. Leskeri romňi th'o čhave geje khere. Tosara o kako ušťiľa, e daj les diňa te chal u jov phend'a, hoj džal khere.

Khere na gejľa, gejľa ke peskero baratos - odoj tiž vakerenas, denas duma, pijenas. Jekhvar pes o kako chudňa jilestar, našt'i dichinelas, dukhalas les o jilo. O baratos leske vičind'a e sanitka. E sanitka avľa maj u lidžalas les andre špitaľa. Ale o kako muľa andre sanitka. Aver džives avľa ke amende le kakeskero čhavo u phend'a, so pes ačhiľa. Savore chudňam te rovel. Palis ehas pohrebos.

Me kamav ča te phenel, hoj sar o kako muľa, imar nič na has ajso, sar akor. Sako les rado dikhelas. Jov ehas igen baratuno. Šukares džanelas te vakerel, te giľavel, rado mulatinelas. But Roma Jihlavate pre leste na bisterde dži akana.

Kamás tumenge te čhinel pal miro papus, bo les rado dikhav a but leha šunav andre miro jilo, bo jov but predžidíľa. Vakerlas mange pal peskero dživipen, har has tikno čhavoro. Phenelas mange, har leske has eňa berš, chudňas te sikhlol te bašavel pro klarinetos. Andre bašavibnaskri škola na phirelas, bo akor na has. Bašavelas le kamaratenca, bašavelas ajci, kaj lestar ačhiľa jekhfeder lavutaris Breclavate. Savore manuša les rado dikhenas - na ča Roma, th'o gadže. Všadzik, kaj džalas, mušinelas te bašavel, bo les rado šunenas.

Kana has mariben, avľa ajso džives, hoj musind'as te džal kijo slugađa. Bičhade les andre Ungriko u jekhvar pes arakhľa andre Italija. O slovenska slugađa andro mariben has jekhtane le Němcenca. Pales le papus phandle

možném. Navečer přišel strejda. Byla sobota, dospělí začali pít, bavit se, zpívali jsme, tancovali. Strýček u nás zůstal spát, protože byl opilý. Jeho žena a děti šly domů. Ráno strejček vstal, maminka mu dala najíst a on řekl, že jde domů.

Domů ale nešel, šel ke kamarádovi - a tam taky povídali, vyprávěli a pili. Najednou se strejda chytil za srdce, nemohl dýchat, bolelo ho srdce. Kamarád přivolal sanitku. Sanitka přijela okamžitě a odvážela ho do nemocnice. Ale strýček v sanitce umřel. Příští den nám jeho syn přišel říct, co se stalo. Všichni jsme začali brečet. Potom byl pohřeb.

Chci jenom říct, že od té doby, co strýc zemřel, nebylo už nic takové jako dřív. Každý ho měl rád. Byl velice kamarádský. Uměl krásně vyprávět a zpívat, rád se bavil. Mnoho Romů v Jihlavě na něj dodnes nezapomnělo.

Marie Danišová, I. ročník

Chtěl bych vám napsat o svém dědečkovi, protože ho mám rád a mám s ním velký soucit ve svém srdci, protože toho moc prožil. Vyprávěl mi o svém životě, když byl malý. Povídal, že když mu bylo devět let, začal se učit hrát na klarinet. Do hudební školy nechodil, protože tehdy žádné nebyly. Hrál s kamarády a hrál tolik, až se z něj stal nejlepší hudebník v Břeclavi. Všichni ho měli rádi - nejenom Romové, ale i gádžové. Kam přišel, musel hrát, protože ho rádi poslouchali.

Za války nastal den, že musel na vojnu. Poslali ho do Maďarska a pak se najednou ocitl v Itálii. Slovenští vojáci za války bojovali po boku Němců. Potom dědečka v Itálii zavřeli do koncentračního tábora. Za čtyři měsíce

andro koncentračno taboris andre Italijs. Ale jov odarig denašťa pal o štar čhon. Jepaš berš phirelas pal e Italijs, bašavelas pal o karčmi u zarodelas peske love.

Pales avľa pale andre peskeri phuv, rakhfas peske romňa, pales has len čhavore. But berš kerelas har buťakero, so keren avri o kašta. Pro phure berša has nasvalo, imar na bašavelas, has ča furt khere. Adaďives hino tiš khere.

Som rado, hoj les dikhav. Me bi kamás te avel tiž ajs o lačo lavutaris har jov.

odtamtud utekl, hrál po hospodách a vydělal si mnoho peněz.

Potom se vrátil do vlasti, našel si ženu a měli děti. Mnoho let pracoval jako dělník, pracoval se dřevem. K stáru onemocněl, už nehrál, byl pořád doma. Dnes je taky doma.

Jsem rád, když ho vidím. Chtěl bych být taky tak dobrý hudebník jako on.

Marek Herák, II. ročník

CIKŇI PARAMISI

Bešen tele, Romale - čhavale, u unen jekh cikňi paramisi, so mange vakerelas miro papus u mire papuske leskero papus.

Andre jekh gav bešenas buter Roma. Buťi na sas, tak phirenas o Roma pal o gava the pal o fori, či darekhaj arakhena buťori. No sar avka o Rom phirlas, bokhařľa avri. O Rom kije peste gondolinel: Imar kampelas dareso te chal. Čhivel o Rom o jakha pre jekh kher, dikhel, kaj oda karčma. O Rom phuterel o udar, džal andre. Andre karčma džidři voďi nane, ča o karčmaris. O Rom leske palřkerel: "Lačo đives, karčmarina!"

"Mi del o Del the tuke, Romeja! Savi balvaj tut kadej andřa?"

"E bokh, karčmarina."

"Ta te ča kada, Romeja, beš u phen, so kames te chal."

O Rom phenel: "Tav mange pandž jandre."

O karčmaris taďa pandž jandre, o Rom chafa, čalřľa, phučřľa le karčmaristar, keci kamel te pořinel.

Lel o karčmaris papiris, rachinel, rachinel, phenel: "Pandž šel rupeste, Romeja."

KRÁTKÁ POHÁDKA

Posaďte se, Romové - chlapci, a poslechněte si krátkou pohádku, kterou mi vyprávěl můj dědeček a mému dědečkovi zase jeho dědeček.

V jedné vesnici bydlelo dost Romů. Práce nebyla, a tak Romové chodili po vesnicích a po městech, jestli někde nějakou práci neseženou. A jak tak jeden Rom chodil, vyhládlo mu. Myslí si: Už by to chtělo něco sníst. Zahlídne dům, kouká - vždyť je to hospoda! Rom otevře dveře a vejde. V hospodě není živá duše, jenom hospodský. Rom ho pozdraví: "Dobrý den, hospodský!"

"Dej Bůh i tobě, Cikáne, jaký vítr tě sem přines?"

"Hlad, hospodský."

"Když jenom to, Cikáne, posad' se a řekni, co chceš k jídlu."

Rom povídá: "Uvař mi pět vajec."

Hospodský uvařil pět vajec, Rom se dosyta najedl a ptá se hospodského, kolik má zaplatit.

Hospodský vezme papír, počítá, počítá, pak povídá: "Pět set stříbrňáků, Cikáne."

O Rom phučel: "Ta vaš soske, phrala karčmarina, kamav adebor love te poťinel?"

"Vaš kola pandž jandre. Te len thođomas tel e kachňi, uľahas la pandž cikne kachňora, kole pandže kachňoren uľahas aver kachňora, avka phrala Roma, uľomas baro barvalo. Ale kaj te džanes, kaj som manuš, kamav tutar ča pandž šel rupeste."

"Ta kadaj le pandž rupeste, buter mandar na chudeha," phend'a o Rom u geľľa peskere dromeħa.

Tel jekh čhon chudel o Rom ľil, kaj te džal pro sudos anglo karčmaris. O Rom gondolinel, so te kerel. Zaasaňa, geľľa pal o karčmaris.

"Karčmarina, me bi pro sudos rado džavas, ale nane man so te urel. Te bi mange poźičineħas ancugos, džava."

O karčmaris pre leste zadikhľa: "Te ča kada, Romeja, ta le!" Diňa les ancugos, phend'a: "Tajsa hoj t'aves pro sudos!"

Aver dľives o karčmaris užarel, o sudcos užarel - o Rom nane. O karčmaris chal cholľi, o sudcos chal cholľi - jekhvar o Roma avel, premangel pes le sudcoske: "Sudcona, me našťi avľom sigeder, bo e gurumňi bešelas pro stromos!"

"Ta so sal, dilino? Šaj e gurumňi bešel pro stromos?"

"Ta te pandže tade jandrendar šaj ule pandž kachňora..."

O sudcos zadikhľa pro karčmaris: "Karčmarina, ta koda čačipen?"

O Rom phenel: "O karčmaris baro vibito! Dikhena, hoj tumenge mek phenľa, hoj oda ancugocis, so pre mande, hin leskero!"

O karčmaris vičinel: "Sem hino miro!"

O sudcos cholľasaľľiľa, le Romes mukhľa khere u le karčmaris diňa te čhivel avri andal o gav.

Rom se ptá: "Zač mám, prosím tě, bratře krčmáři, zaplatit tolik peněz?"

"Za těch pět vajec. Kdybych je byl dal pod slepici, mohl jsem mít dalších pět slepiček, z těch pěti slepiček bych byl měl další slepice a byl bych velice bohatý, bratře cikáne. Ale abys věděl, že jsem člověk, chci na tobě jenom pět set stříbrňáků."

"Tady máš pět stříbrňáků, víc ode mne nedostaneš," řekl Rom a šel svou cestou.

Za měsíc dostane Rom dopis, aby šel kvůli hospodskému k soudu. Rom přemýšlí, co má dělat. Pak se zasmál a šel za hospodským.

"Krčmáři, já bych k tomu soudu šel rád, ale nemám co na sebe. Kdybys mi půjčil oblek, tak půjdu."

Hospodský se na něj podíval: "Když jenom to, tady máš!" Dal mu oblek a povídá: "Zejtra ať přijdeš k soudu!"

Příštího dne hospodský čeká, soudce čeká - Rom nikde. Hospodský se rozčiluje, soudce se rozčiluje - vtom Rom přichází a omlouvá se soudci: "Nemohl jsem přijít dřív, protože na stromě seděla kráva!"

"Zbláznil ses? Copak může kráva sedět na stromě?"

"No když se může z pěti vařených vajec vylíhnout pět slepiček..."

Soudce se podíval na hospodského: "Je to pravda, krčmáři?"

Rom povídá: "Ten hospodskej je pěkněj šibal! Uvidíte, že vám ještě namluví, že ty šaty, co mám na sobě, jsou jeho!"

Hospodský křičí: "Taky že jsou moje!"

Soudce se rozzlobil, Roma pustil domů a hospodského dal vyhodit z vesnice.

Sylva Gorolová, I. ročník

SO MANGE E BABA VAKERELAS PAL O MARIBEN

Jekhvar mange e baba - Pira la vičinahas - vakerelas, sar lake andro mariben muľa o phral. Sar mange vakerelas, o šil mange gejľa pal o dumo. lmar somas baro, maj murš, bešavas paš late u šunavas la dži trin ori pal jepašrat.

"Štefku," phenelas avka. "Avri sas baro šil, o jiv amenge perelas dži andre amaro čoro kher. Mange sas vaj ochto berš. Jekhvar kij'amende avle o Němci pištolenca. Mire dades čhinde pal o muj. Savore čhave, so samas, chuťlam tel o skamind. 'Savore džuvľa, čhave avri!' parančolinde.

Gejlam avri, o murša ačhenas te bešel andro kher u amen lenge mušindam pro motoris te kidkerel savoro chaben, so amen ehas. Mek the gurumnen, štar graja sas amare Romen, kachňa, bale.

Ko šaj džanelas, hoj arakhena mira pheňa, la Haňa, maškar o bale? O dad la odoj garuďa. Chudne la vastes-tar, cirdenas la avri."

"Soske, babo, soske la cirdne avri?"

"Sas bari šukar! No ča šun! Cirdne la avri u phenenas, soske khandel mek goreder sar o bale, o khula late andro bala. E Haňa len koškerlas, diňa te denašel. Jekh něm-ciko slugadžis pal late, kamelas la - hijaba kaj khandelas. Mro čoro phral kamelas la te braňinel, chudňa le slugadžis te marel. Čhide le phrales pre fala, řivinde leske andro musa, andro pindre. Gejle het. Na murdarde les, bo džanenas, hoj th'avka merla. The avka sas. Muľa amenge tel o trin dřives. Mi del leske o Del loki phuv."

CO MI BABIČKA VYPRÁVĚLA O VÁLCE

Jednou mi moje babička - říkali jsme jí Pira - vyprávěla, jak jí za války umřel bratr. Když mi to povídala, běhal mi mráz po zádech. Byl jsem velký, skoro dospělý, seděl jsem u ní a poslouchal jsem ji do tří hodin do rána.

"Štefku," povídala, "venku byl mráz, sněh nám padal až do naší ubohé chatrče. Bylo mi asi tak osm let. Najednou k nám přišli Němci s pistole-ma. Tatínkovi dali facku a my děti, všechny, co jsme tam byly, jsme skočily pod stůl. 'Všechny ženské a děti ven!' poručili.

Šli jsme ven a muži zůstali sedět uvnitř. Museli jsme jim naložit na vůz všechno jídlo, co jsme měli. I krávy, čtyři koně měli naši Romové, slepice, prasata.

Kdo mohl tušit, že mezi prasaty najdou mou sestru Haňu? Tatínek ji tam ukryl. Popadli ji za ruku a táhli ji ven."

"Proč ji, babi, táhli ven?"

"Byla strašně krásná! Jen poslouchej! Vytáhli ji ven a ptali se, proč smrdí hůř než ty prasata a proč má hovna ve vlasech. Haňa jim nadávala a dala se na útěk. Jeden německý voják za ní, chtěl ji - třebaže tak smrděla. Můj nebožtík bratr ji chtěl bránit a začal se s tím vojákem prát. Praštili s ním o zed' a stříleli mu do rukou a do nohou. Pak odešli. Nezabili ho, protože věděli, že stejně umře. A taky se to stalo. Umřel nám za tři dny. Ať je mu země lehká."

*Štefan Benedig,
II. ročník dálkového studia*

Zdeněk Juda: Jagalo manuš

Na závěr otiskujeme tři práce, které byly předneseny na autorském čtení studentů kolínské Romské střední školy sociální a kutnohorského gymnázia. Pořadatelem akce byl Jan Šmok, romský streetworker v Kutné Hoře. Studenti četli práce v romštině a v češtině. Marek Herák provázel literární večer hrou na kytaru a zpěvem. Svým vystoupením si získal publikum i majitele Klubu do té míry, že mu budou umožněny samostatné koncerty.

SO MANGE VAKERLAS MIRO BAČIS

Paťa ma paťa, kana somas cikno, bešavas andre jekh cikno gavoro u andre koda gavoro dživenas ča Roma peskere čhavorenca. Dživahas čorikanes u ňikastar amen na has hasna. Jekhvar avľa asjo cikno manušoro lole balenca, želeno ancugos, lole čižmi. Ňiko les na prindžarelas u o Roma lestar daranas.

Andro gav has jekh romňi, so sakonestar mangelas dzigarekľi, ko ča džalas khatar lakero kher. Pre odi bibacht the jov džalas khatar o kher u ačľas pes, hoj the lestar mangľa dzigarekľa. Ov phendľa: "Nane man, ča kadi, so pijav. Te kames, dav tuke adi."

Oj sas ajsi džungali pro dzigarekľi, hoj lestar iľa. E romňi dzigarekľa pijelas, u sar la pijelas, la dzigarekľatar čuľolas rat. E romňi darandľa, aľe th'avka e dzigarekľa pijľa avri calo. Aľe so pes ačľa? E romňi tel jekh kurko muľa.

Savore Roma phenen, hoj oda sas jagalo manuš.

CO MI VYPRÁVĚL MŮJ STRÝČEK

Věřte nevěřte, když jsem byl malý, bydlel jsem v jedné malé vesničce a v té vesničce žili jenom Romové se svými dětmi. Žili jsme nuzně a z nikoho jsme neměli žádný užitek. Jednou se objevil takový malý mužiček se zrzavými vlasy, zelené šaty, červené holínky. Nikdo ho neznal a Romové se ho báli.

Ve vsi bydlela jedna žena, která na každém, kdo šel kolem jejího domu, loudila cigaretu. Naneštěstí šel kolem jejího domu i on, a tak se stalo, že po něm taky chtěla cigaretu. On řekl: "Nemám než tu, co kouřím. Když chceš, dám ti ji."

Ona byla na cigarety jako divá, a tak si ji od něj vzala. Ta ženská tu cigaretu kouřila, a jak ji kouřila, tekla z té cigarety krev! Romka se polekala, ale přesto cigaretu dokouřila. A co se stalo? Za týden ta ženská umřela.

Všichni Romové říkají, že to byl ohnivý muž.

Lucie Horváthová, III. ročník gymnázia

Studentům byl předložen obraz měsíce na noční obloze, který je měl inspirovat k improvizované literární práci. Obraz se nám bohužel nepodařilo získat, ale i bez spojení s předlohou stojí za přečtení dvě "inspirace" studenta RSŠS. Tentokrát jsou obě psány česky.

Múza zvaná inspirace

Jak měsíc rozjasňuje celou oblohu,
tak i myšlenky a naděje, které člověk ztrácuje,
se dostanou do nebes.
Vždy se sejdou v hojné míře.
Ty myšlenky si rozebírají múzy.
Každá múza si vkládá do svého srdce myšlenku,
která je zrozena z každého človíčka v pozemské říši.
Celé lidstvo si pohrává s ohněm
vypuštěným z vlastní duše
a zahaluje se pláštěm, jenž je polovinou pavučiny
vytvořené pavoukem zla.
Všechny myšlenky končící v té říši múz
jsou pověšeny na stromech a planou jako svícen ve větru.

Měsíc

Shlíží na krásu nahého těla
a rozjímá nad tou božskou rozkoší,
která vznikla z Božích rukou.
To krásné tělo přijímá svit toho hada, který se zužuje,
a kochá se jako spanilý květ věčně vonící růže.

Měsíc: "Vaše krása mě oslňuje a rozzaňuje mé cípy.
Snad bych mohl okusit tvou krásu?"

Tělo: "Vždyť nemůžeš, jsi jen jedno slovo,
které zní, když den spí."

Měsíc: "Ale má duše je velká a dokáže létat mezi
pahorky nejvyšších hor. A také bych se mohl vkrást
do něčí lidské schránky, které vy nazýváte tělo."

Tělo: "Pane - Vy - Ten, který do černé oblohy vykousává
tmavomodrou zář. Vy! Po kterém touží všechny složky
lidské hrdosti. Právě vy!"

Měsíc: "Toužím jen po tvé kráse. Toužím po každém
místečku tvé spanilé krásy. Jsi čistá jako sníh,
který padá z mé říše. A já nemohu vidět to, co bych
chtěl, svýma tmavýma očima, které jsou ve zlatém
těle."

Tělo: "Já nejsem jenom tělo. Jsem i duše, která létá
jako pták vypuštěný z klece, která nemá konce. Jsem
duše, která cítí, a když nemiluje, tak bloudí ve
věčných podchodech a v lidské říši vráží do lidí."

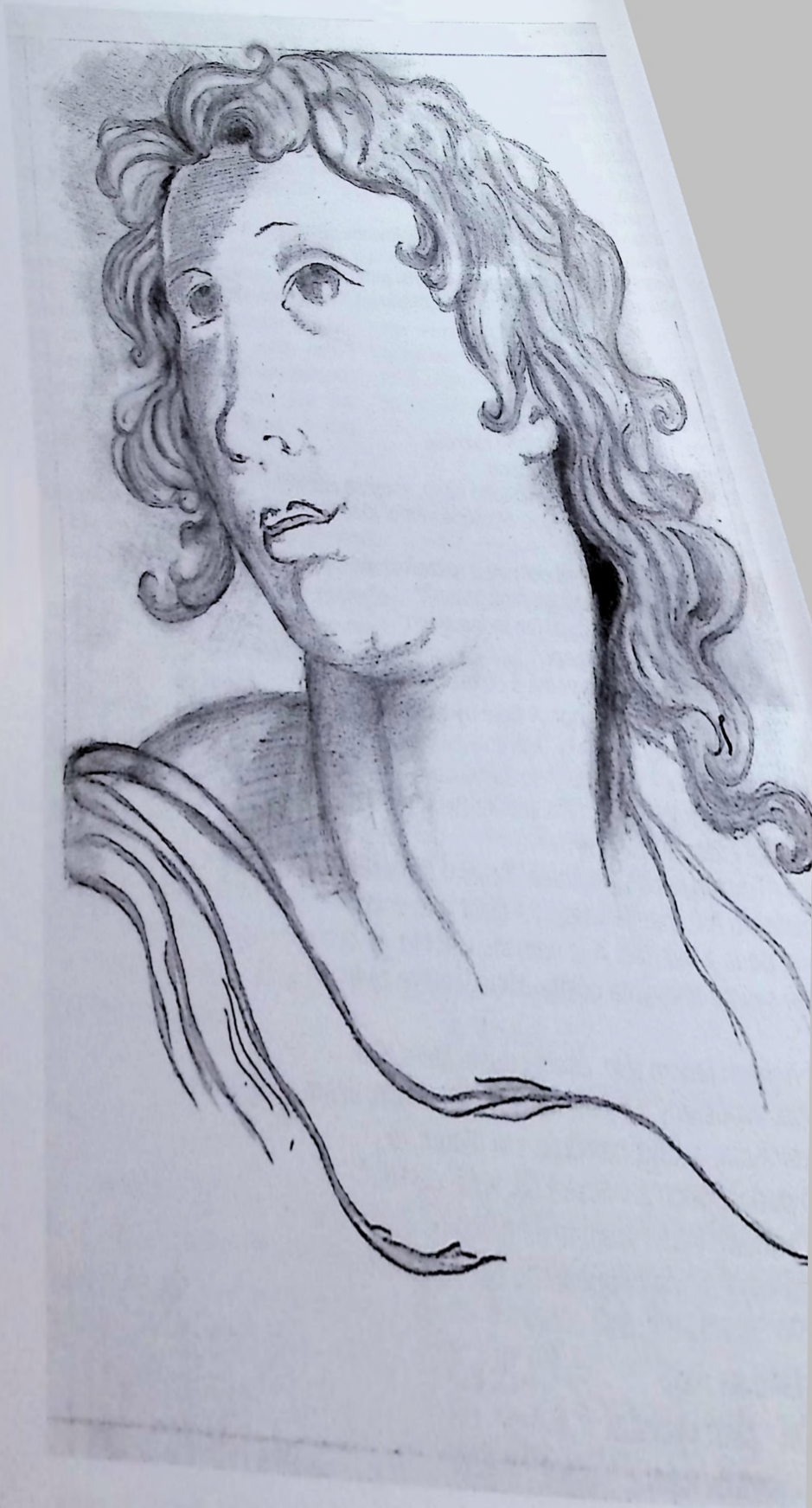
Měsíc: "Proč váháš? Vždyť jsem to samé co ty. Jsem jako
lásky, která když neroste, upadá do bezedného moře."

Tělo hyne - také se rodí.

Měsíc uhasíná - také vychází.

Duše bloudí - ale neví kam.

Jarek Drobek, II. ročník

Lívia ŠAVELKOVÁ & Klára SCHIROVÁ

UČITELÉ BEZ TITULU

Zvláštní škola byla před rokem 1989 téměř synonymem pro "romskou školu". Romský původ byl zárukou vstupu do tohoto vzdělávacího zařízení, které neumožňovalo pokračování ve studiu na všech typech středních škol. U mnohých příslušníků majority to vyvolávalo představu o nižší inteligenci Romů. Důvodem častého zařazování Romů do zvláštních škol byla vedle segregačních snah i nedostatečná znalost češtiny. Romové tedy nuceně opouštěli základní školy, aniž by jim byla poskytnuta šance a aniž by si uvědomovali, že tak přicházejí o možnost dalšího vzdělání a následně volnost výběru pracovních příležitostí. A jaká je situace dnes? Změnilo se nějak české školství v přístupu k Romům?

V listopadu minulého roku se v tisku objevila zpráva, že skupina romských rodičů podala žalobu na stát, že automaticky posílá většinu romských dětí do zvláštních škol. Když u Ústavního soudu České republiky neuspěli, postoupili svou žalobu Soudu pro lidská práva ve Štrasburku, na jehož rozhodnutí nyní čekají. V prosinci minulého roku byla schválena novela školského zákona navržená skupinou poslanců v čele s Monikou Horákovou z Unie svobody. Ta umožňuje

Asistentka Andrea Demeterová, ZŠ Grafická, foto: K. Schirová

*Asistentky (zleva) Marie Čonková a Jolana Pohlodková, ZVŠ a Spec. ZŠ pod Vítkovem, Praha
foto: K. Schirová*

absolventům zvláštních škol přijetí na střední školy. Obě tyto události vyvolaly velkou polemiku o oprávněnosti těchto požadavků. Podívejme se, jaká je situace v praxi.

V tak často diskutovaných zvláštních školách je stále velké procento romských dětí. Napomoci zapojení "romských dětí a dětí ze socio-kulturně znevýhodněného prostředí", jak praví vyhláška MŠMT ČR z roku 1997, mají přípravné či tzv. nulté třídy. V nich působí vedle učitelů romští pedagogičtí asistenti, kteří pomáhají romským dětem zapojit se do odlišného sociálního a kulturního prostředí. Jak fungují tyto nulté ročníky a jaký mají význam romští pedagogičtí asistenti?

U změny v přístupu k Romům nestály na počátku školské úřady, ale spíše snaha odvážných jedinců a různých organizací. V roce 1993 začal působit vůbec první asistent v Církevní ZŠ Přemysla Pittera v Ostravě jako součást konceptu učitel - asistent a zároveň muž - žena. V druhé polovině 90. let začaly finančně podporovat asistenty různé organizace, mezi prvními nadace Nová škola, Společenství Romů na Moravě a Open Society Fund. Ministerstvo školství oficiálně zavedlo funkci romského pedagogického asistenta až v roce 1997. Asistenti působí na prvním stupni základních škol, ale největší doménou jsou právě nulté ročníky, které začaly oficiálně fungovat ve školním roce 1993/94. Cílem přípravek je vyrovnat znalosti žáků při vstupu na základní školu s běžnou úrovní dětí, které vycházejí z mateřských škol. Nepřipravenost dětí, které do přípravek přicházejí, se týká nesamostatnosti, neznalosti základních věcí, jako jsou dny v týdnu, barvy a tvary, neschopnosti dobře se vyjadřovat či držet tužku a v některých případech i absence minimálních hygienických návyků. Přestože existují speciální osnovy, každá škola má možnost ovlivňovat svůj výukový program. Děti se učí matematiku, češtinu, mají tělesnou, hudební a výtvarnou výchovu a poznávají život v kolektivu podobnému

kolektivu základní školy. V přítomnosti romského pedagoga může učitel přednášet látku, zatímco ten pomáhá jednotlivě dětem, které mají s úkolem potíže. Asistenti však působí také jako komunikační spoj mezi školou a romskými rodiči. Významnou roli v tom, že jsou rodiče ochotni zapisovat děti do nultých ročníků, hraje skutečnost, že vzdělání a výchova jsou poskytovány zadarmo. Rodiče tak často upřednostňují přípravné třídy před mateřskými školami, za které se musí platit.

Ministerstvo školství registruje 190 romských pedagogických asistentů. V roce 1999 působilo 150 asistentů v 50 základních, v 37 zvláštních a v 13 dalších školách. Podmínkou k vykonávání práce pedagogického asistenta je minimální věk 18 let a absolvování tzv. kurzu pedagogického minima, který obsahuje 80 hodin věnovaných pedagogice, psychologii, romistice a právním předpisům. Oprávnění k pořádání kurzu uděluje každoročně na základě výběrového řízení ministerstvo školství.

V roce 1997 a 1998 pořádala kurz nadace Nová škola, v roce 1999 a 2000 Humanitas Profes o.p.s. O tuto funkci mají zájem především ženy, přičemž převládá věková skupina 20 - 22 let. Přibližně třetina má ukončené středoškolské vzdělání s maturitou, čtvrtina absolvovala střední odborná učiliště a zbytek má základní vzdělání. Z toho vyplývá problém finančního ohodnocení asistentů. *"Platy romských asistentů se pohybují v rozmezí třetí až sedmé platové třídy v závislosti na dosaženém vzdělání. Ředitelé mohou využít alespoň toho, že jim mohou přidat příplatek až do 50 %,"* říká Albína Tancošová, pracovnice odboru základního vzdělávání, předškolní a mimoškolní výchovy ministerstva školství.

Cikán s Čechúnem v jedné třídě

Přípravky jsou zřizovány převážně na školách, které navštěvuje větší počet romských dětí. Třídy však nemají působit segregačně. Snahu o integraci má většina škol, proto se snaží přijímat do přípravek i neromské děti s odloženým termínem nástupu. Navíc se nemálo z nich rozhodlo dát šanci opravdu každému a své přípravné i následující ročníky otevřelo dětem s vývojovými poruchami učení. Na ZŠ Grafická v Praze 5 a ZvŠ a Spec. ZŠ Pod Vítkovem v Praze 8 se procento romských žáků v nultých třídách a na prvním stupni pohybuje i přes velkou snahu o integraci mezi 75 - 90 %. Statisticky vzato se však na školách žádní Romové nenacházejí, protože národnostně jsou všechny děti zapsány jako Češi. Z této úřední kličky vyplývají problémy pro ředitele, kteří předem nedokáží určit, kolik romských dětí bude ročník navštěvovat. Potom se v některých případech stává, že neromští rodiče po dojmech z 1. září své děti ze školy odhlásí. Činí tak s omluvou, někdy i se vztekem, že se skutečností, že do třídy chodí Romové, nebyli seznámeni dříve: *"Je to k smíchu, přece nebudu rodiče upozorňovat na to, že sem chodí Romové; vždyť to sami ani leckdy nevíme,"* říká ředitelka ZŠ Grafická v Praze 5 Mgr. Ivana Rosová.

Situace v menších městech se liší. Škola je v místě většinou pouze jedna, a tak do ní přihlašují své děti jak romští, tak neromští rodiče, čímž se poměr romských dětí v některých případech snižuje na 10 - 20 %.

O kombinované třídy neusiluje pouze vedení školy, ale i romští rodiče. Podle zkušenosti ředitelky Rosové se mnoho z nich předem dotazuje, zda jejich dítě nebude mezi "samými Cikány". Podobné zkušenosti má i ředitelka ZvŠ a Spec. ZŠ Pod Vítkovem Mgr. Jitka Vargová s romskými rodiči z Libně a Karlína: *"Někteří romští rodiče nechtějí dát své děti do čistě romského kolektivu, protože tvrdí, že jsou pak na sebe zlé a perou se."* Romská pedagogická asistentka ze ZvŠ a Spec. ZŠ Pod Vítkovem Jolana Pohlodková se na obavy rodičů dívá zevnitř romské komunity a problematiku vysvětluje odlišně: *"Když se Romové objeví ve skupině na veřejnosti, majorita si myslí, že se bude dít něco špatného. A proto si přejí, aby jejich děti zapadly do společnosti. Snaha po absolutním přizpůsobení však také znamená ztrátu naší kultury. A to je škoda, protože naše kultura je nádherná."*

Jakým právem takhle mluvím, když nemám žádnou školu?!

Práce pedagogických asistentů však není bezproblémová. Asistenti se často setkávají s nepříjemným přijetím pedagogického sboru. Příkladem je příběh Evy Brecklové, první asistentky přijaté v okrese Rakovník na ZŠ Kolečovice. *"Byla tam jedna učitelka, která mi dávala najevo, že nejsem pedagog. Když jsem se snažila diskutovat s ní na téma psychologie, tak mi řekla, jakým právem takhle mluvím, když nemám žádnou školu."* Bývalý ředitel ZŠ Kolečovice PaeDr. Pavel Kocourek umožnil své asistentce, aby na škole vyučovala předmět Poznej sám sebe. *"Romským dětem je potřeba dodat sebedůvěru. Romské děti nemluví svým jazykem, romsky si zpívají jen na WC a nosí dlouhé kalhoty, aby jim nebyly vidět tmavé nohy. České děti sebeuvědomění nepotřebují, romské ano,"* říká. Rozvinul tak potenciál nejen romského asistenta, ale hlavně romských dětí. *"Začala jsem ten předmět, protože spousta romských dětí neví, co je to mít rád sebe. Neví to, protože je k tomu rodiče nevedou. Přece u toho by měl člověk začít,"* vysvětluje Eva Brecklová. Tyto snahy však podle jejích slov a názoru bývalého ředitele ZŠ Kolečovice narazily na silnou zeď nesouhlasu většiny pedagogického sboru. Učitelé se nové síly v dětech zalekli a prohlásili, že sebedůvěru romské děti nepotřebují. Nezajímalo je, že Eva Brecklová dokázala za půl roku tolik, co oni nedokázali během mnohaletého působení na škole: Zlepšila se kázeň i docházka, děti se usmívaly a jejich rodiče začali docházet na rodičovské schůzky. Současná ředitelka ZŠ Kolečovice PaeDr. Vladimíra Hartmannová tehdy žádný problém s romskou asistentkou nepociťovala. Předmět, který vznikl z iniciativy Evy Brecklové, trval pouze po dobu, co byla ve škole zaměstnána, tedy půl roku. Nově zvolené vedení školy prohlásilo, že asistentka kvůli každodennímu dojíždění pracovala menší počet hodin, a proto již nezažádalo o prodloužení jejího pracovního poměru. Eva Brecklová i Pavel Kocourek však namítají, že ve škole trávila plnou pracovní dobu. Romští žáci ze ZŠ Kolečovice začali být znovu posíláni do zvláštní školy. Necelý rok po odchodu asistentky škola zažádala o nového asistenta.

Případ Evy Brecklové není ojedinělý. Neznamená to však, že by na většině českých základních škol bujely diskriminační vášně. Jedná se mnohdy jen o vnitřní konflikt jedinců, kterým se přítomností romského asistenta hroutí rigidní představa o uspořádání světa nebo kteří se úspěchem asistentů cítí být ohroženi. Ti z asistentů, kteří zažili na škole nesrovnalosti, se domnívají, že by bylo nesprávné poukazovat jen

ZŠ Grafická, foto: K. Schirová

na špatné zkušenosti. Věří totiž, že i přes těžké počátky mohou romští asistenti a učitelé najít společnou cestu tolerance a domluvy. A tak se může stát následující pohled romského asistenta Ondřeje Darvaše ze ZŠ Ústí nad Labem-Předlice, výzvou pro obě strany: *"Nesmíme hledět na to, co bylo na začátku, ale musíme myslet na budoucnost a na soužití nás všech."*

Asimilace, nebo integrace?

Vzdělávání Romů a formulku, že *"romský asistent má pomáhat ve vlastní výchovně-vzdělávací činnosti a odstraňování výchovných a vzdělávacích potíží,"* si každá škola mohla vyložit po svém. Mimo jiné také tak, že popře identitu Romů a pokusí se je asimilovat. Dalo se při tom velice jednoduše využít toho, že v mnoha romských rodinách se již druhé pokolení téměř nemluví romsky (v médiích se však většinou dozvídáme opak) a že rodiče mají tendenci své děti uvádět jako Čechy. Školy v Praze Pod Vítkovem a v Grafické se však nezávisle na sobě rozhodly, že se pokusí o složitější přístup - o integraci. *"Nemůžeme opomenout, že Romové mají svoji vlastní historii, kulturu a způsob života. Je to svébytná kultura, která se musí nějakým způsobem dětem promítnout. Kdyby na školu chodily vietnamské děti, vyprávěla bych jim o Vietnamu,"* konstatuje ředitelka Vargová. *"Zeptal jsem se jednou romských dětí, jestli jim něco říká jména Žižka, Komenský, Hus. Odpověděly mi, že k nim nic necítí. Pochopil jsem, že potřebují svoje vzory a krále,"* říká Pavel Ikocourek, který dnes vyučuje na Katedře biologie Pedagogické fakulty UK.

Většina škol odebírá romské časopisy, které vedle romských slabikářů a kalendářů slouží jako učební pomůcky, jež dokreslují romský jazyk a kulturu. Povídání o Romech poslouchají i neromské děti, a tak vznikají počátky multikulturní výchovy. Její úspěšnost potvrzuje i fakt, že neromské děti v přípravce v ZvŠ Pod Vítkovem zpívají raději romské písničky než české, a že když v přípravném ročníku v ZŠ Grafická chybí Jirka s blondatými vlasy, ostatní děti nechtějí chodit do školy.

Na osudy Romů se vyptávají hlavně žáci vyšších ročníků. Jejich otázky jsou často motivací pro učitele, kteří nejenže studují publikace a knihy s romskou tematikou, ale účastní se i vzdělávacích seminářů a přednášek. Někteří romští rodiče si však těžce zvykají na to, že by na jejich děti mělo být pohlíženo jako na Romy. Obávají se, že by je to vrhlo zpět do stereotypního vnímání Romů. Když děti v přípravce v ZŠ Grafická nacvičovaly na vystoupení na městském úřadě romské tance a písně, přišla za učitelkou delegace rodičů, kteří požadovali, aby se raději tančilo po českém způsobu.

Duši má Rom jinou

Zájem o děti považují všichni pedagogové za nejdůležitější, přesto jsou to převážně asistenti, kteří si najdou chvíli, aby děti pohladili, pochválili jim nové oblečení nebo se jen zeptali, jak se jim daří. Ze zkušeností ředitelů je vidět, že po příchodu asistentů na školu měly děti radost, že si jich někdo všímá, usmívaly se a více poslouchaly. *"V českém školství přetrvává záporná tradice - učitelé se ještě nenaučili děti dostatečně chválit,"* říká PaedDr. Kocourek. Na odlišné pojetí kázně v romské komunitě upozorňuje Albína Tancošová: *"Když chce česká učitelka zjednat pořádek, křičí, a nikdo ji neposlouchá. Asistentka jen kývne hlavou a je ticho. Romské děti nereagují na křik, jsou na něj zvyklé z domova. Reagují však na změnu obličeje a na gesta."*

Dorozumívání s romskými dětmi se některým učitelům a asistentům zdá jednodušší než s českými. Zdůrazňují, že je tomu proto, že romské děti jsou poslušnější. PaedDr. Kocourek podotýká, že kvality romských dětí se projevují jen tehdy, když si je učitel získá. *"Romské děti jsou bezprostřednější. Mají silně vyvinutý smysl pro spravedlnost a jsou velice upřímné. Jsou dobré ve zpěvu, hudbě a sportu. Pomáhají dospělým a nestydí se za to jako české děti."* Na tom, že je český učitel schopen Romům porozumět stejně dobře jako asistent, se shoduje většina učitelů a ředitelů. Tomu však odporuje názor některých rodičů: *"Čech nikdy dítěti neporozumí jako Rom. Nezná náš temperament a naši duši. Krev, maso, kosti máme společné, ale duši má Rom jinou,"* říká pan Čajkovský.

Porozumění mezi učitelem a žákem je však nevědomky považováno za respekt, který dítě cítí k učiteli jako k autoritě. Zdaleka ne tolika učitelům se však podaří, aby si jich děti vážily jako člověka. Důvodem jsou možná odlišnosti, které se dají vystopovat v postojích českého učitele a asistenta. Tyto odchylky se projevují nejvíce v komunikaci s rodiči a dětmi. *"Romové chtějí, aby s nimi učitel komunikoval i mimo chvíle, kdy se vyskytne problém. Je málo českých učitelek, které jsou schopny s Romy pohovořit o životě, dát si s nimi kávu a přitom se nedívat, z jakého hrnku pijí. Většina Romů chce, aby je (učitel) respektoval jako rovného člověka,"* říká Albína Tancošová.

Asistent versus romská komunita

Romští asistenti jsou bez výjimek přijímáni dětmi s nadšením. Problém, s nímž se setkávají, je však rozpačitá a někdy i odmítavá reakce romských rodičů. Je to o to těžší, že asistent má zprostředkovávat vztah mezi školou a romskou komunitou. Tuto zkušenost zažila asistentka Andrea Demeterová ze ZŠ Grafická, jejíž nástup provázely protesty romské komunity. Jedna z maminek dokonce odmítla své dítě na školu přihlásit. V případě Andrey a ostatních asistentů stížnosti romských rodičů neznamenaají nesouhlas s funkcí romského asistenta, ale vztahují se individuálně k vybranému člověku. *"Nesnáze začínají tehdy, když asistent nikdy nebyl členem místní komunity. Mohl v ní sice žít, ale neudržel s jejími příslušníky žádné kontakty a stranil se jich. Komunita chce znát i jeho rodinu. Dalším trnem v oku je někdy příliš vysoké vzdělání asistenta. Mnoho Romů věří, že skrze vzdělání se člověk komunitě odcizil, asimiloval se a že jejich dětem nebude rozumět. Stává se, že škola, vědoma si přání komunity, dává ve výběrovém řízení přednost člověku s nižším vzděláním,"* vysvětluje pohnutky romských rodičů Albína Tancošová z ministerstva školství. Toto odůvodnění se však nevztahuje na Andreu. *"Rodiče Andreu sice pořádně neznali, ale znali její rodinu. Maminky si za mnou chodily stěžovat. Přišli jsme na to, že šlo o obyčejnou závist. Často se v romské komunitě stává, že ten, kdo se dostane o trochu výš, je v komunitě odmítán. Příčinou není ekonomická nadřazenost, Andreina rodina nežije o moc lépe než ostatní. Spíše šlo o to, že je to rodina, která jen nenatahuje ruku pro sociální dávky a všichni mají zaměstnání,"* vysvětluje případ ředitelka Rosová. Nedůvěra mnohých romských rodičů k vyššímu vzdělání, zakořeněná ještě z dob minulých, se projevuje i v tom, že rodiče často dávají přednost zvláštní škole před běžnou základní. Zvláštní školu považují podle slov obou ředitelky za "svou školu" a své děti sem nutí přestupovat i přes jejich dobrý prospěch.

Mohlo by se zdát, že se jedná o začarovaný kruh. Rodiče posílají své děti do zvláštních škol. Ale jsou to právě romští pedagogičtí asistenti, kteří nesou břímě prolomení nedůvěry Romů ke vzdělání. Přestože se potýkají s mnoha problémy, kterými je i nedostatečná disciplinovanost romských rodičů v pravidelném přivádění dětí do škol, nepochopení ze strany rodičů i učitelů z majority, slabé finanční ohodnocení a nedocnění jejich práce, přináší to řadu pozitivních hodnot. Učitelé i děti se dozvídají o zcela jiné kultuře, čímž se obě komunity vzájemně obohacují. Ve školách se tak navazují užší kontakty a budují základy lepší komunikace, komunikace mezi odlišnými kulturami, etniky a příslušníky různých sociálních skupin.

Působení romských pedagogických asistentů přesahuje hranice České republiky. Nová škola, o.p.s., v rámci svého ve střední Evropě unikátního Středoevropského romského vzdělávacího programu podporuje asistenty na Slovensku, v Maďarsku a Bulharsku. Ti si k nám jezdí pro zkušenosti, přestože v jejich zemích u nás získaná akreditace neplatí.

A jaký bude osud romských pedagogických asistentů v perspektivě dalších let? Pokud by zůstala koncepce taková, s jakou pracuje většina základních škol, znamenala by pro Romy vzdělání i možnost. Možnost udržet si svou kulturu a dokázat, že jsou rovnocennou součástí naší společnosti.

31. května 2000 proběhlo v Praze pracovní setkání romských pedagogických asistentů a zástupců škol. Diskuse probíhala v rámci dvou sekcí - sekce asistentů a sekce ředitelů a učitelů.

Asistenti formulovali své požadavky následovně:

Je třeba:

1. vytvořit a plošně zavést nový obor - dvoustupňové středoškolské studium pro romské pedagogické asistenty na středních pedagogických školách v republice;
2. připravit budoucí učitele na pedagogických fakultách na týmovou práci s asistentem;
3. přesněji definovat náplň práce asistenta, zajistit její dodržování ze strany školy, jakož i příslušnou odměnu za práci navíc;
4. MŠMT by mělo vypracovat metodiku zaměstnávání asistentů;
5. vyřešit problémy související s pracovními smlouvami asistentů (téměř všichni totiž mají pracovní smlouvu na dobu určitou - do 30. 6., v některých případech jsou znovu zaměstnání až od 1. 9; o prázdninách jsou tedy odkázáni na podporu z úřadu práce či nemají vůbec žádný příjem);
6. vyřešit nízký platový základ zvýšeným osobním ohodnocením asistentů;
7. vyřešit otázky suplování (včetně placení suplovaných hodin a eventuálního odmítnutí suplování);
8. hradit asistentovi jízdné v případě návštěv rodin žáků či v případě jeho dalšího vzdělávání;
9. výrazněji otevřít školu romským rodičům;
10. pokračovat ve výměně zkušeností se zahraničím.

Sekce ředitelů a učitelů se shodla na tom, že působení romských asistentů je výrazně pozitivní. Účastníci setkání požadují, aby MŠMT ČR uznalo kategorii "komunitních škol", která by byla součástí nového školského zákona.

Tyto informace poskytla pořádající organizace Nová škola, o.p.s.

ZUSAMMENFASSUNG

Livia Šavelková a Klára Schirová: Lehrer ohne Titel

Ausgehend von der ungewollten und unglücklichen Nebenfunktion der Sonderschulen als Auffangbecken für Romakinder wurden, inspiriert vom Erfolg privater Pilotprojekte, 1997 Roma-Pädagogikassistenten im Schwerpunktbereich Vorschule (sog. nullte Jahrgänge zur Angleichung der Kenntnisse und Fertigkeiten der Romakinder an die Standards der Mehrheit) und Unterstufe eingeführt. Sie sollen vor allem die schwächeren Kinder unterstützen und ein Bindeglied zwischen Lehrern und Eltern-Roma darstellen und müssen ein 80-stündiges

Pädagogik- und Romistik-Minimum vorweisen, welches aber leider ihr Einkommensniveau nicht merklich anhebt. Städtische Schulen, in denen aufgrund der Schulwahl Romaanteile bis zu 75-90% entstehen können, brauchen eine andere Vorgehensweise als ihre Pendants auf dem Land, um einen gemischten Charakter der Angleichsstunden zu Erzielen.

Ein Beispiel weist auf Überheblichkeit von Seiten des Lehrkörpers, auf Misstrauen und Reibereien hin, trotz offensichtlichen Erfolgen im Vorfeld. Schlechte Erfahrungen in anderen Fällen möchte aber keiner der Beteiligten verallgemeinern. Obwohl die nicht mehr vollständige Roma-Sprachkompetenz der Eltern den Assistenten eine assimilierende Strategie nahelegt, haben sich manche Schulen zum Versuch der

Integration durchgerungen und romistische Themen (Sprache, Lieder, Persönlichkeiten der Roma) in den Lehrplan aufgenommen. Skepsis geht dabei auch von den Eltern der Romakindern aus, die nicht auf ihre Herkunft hingewiesen zu werden wünschen.

Die Assistenten gehen eher auf die Kinder ein und sind eher bereit, mit den Eltern einen über das Formale hinausgehenden Kontakt anzuknüpfen. Romakinder sind sensibler, fügsamer, unmittelbarer, hilfsbereiter. Den Assistenten trauen die Eltern zwar ein gewisses Einfühlver-

mögen zu, spüren aber in der höheren Ausbildung und in der Zugehörigkeit zu einer fremden Romagemeinde gewisse Vorbehalte. Die gegenseitige Bereicherung und die Hilfestellung überwiegt dies im Ganzen dennoch und regt inzwischen auch benachbarte Staaten zur Nachahmung an. In der Zukunft wird vor allem eine bessere Einbindung in das Ausbildungssystem aller Beteiligten, eine angemessene Bezahlung, eine klarere Aufgabenteilung und eine engere Zusammenarbeit mit den Eltern angeregt.

P. Wagner

INDIČTÍ MANGANIHÁROVÉ NA SVĚTOVÉM ROMSKÉM FESTIVALU "KHAMORO"

Na mezinárodní festival "Khamoro" přijeli v roce 2000 i pradávni indiští příbuzní Romů z **džátí** (kasty) **manganihárů**. Indický sociolog a výtvarník, který šestičlennou výpravu zorganizoval, Dr. O. P. Joshi (Džóší), navštívil s panem Subhasem Puróhitem seminář romistiky na FF UK v Praze. Studenti tak měli příležitost dozvědět se od nich nesmírně zajímavé informace o indických kastách vůbec, a zejména pak o hudebnické **džátí manganihárů**. Dr. O. P. Joshi načrtl i několik obrázků z každodenního života některých **džátí**, které patrně kdysi byly s Romy příbuzné. Na semináři byl přítomen i pan Peter Stojka, který v Romano džaniben publikoval řadu článků o zvycích olašských Romů. Byl uchvácen obdobou mnoha kulturních zvyklostí indických a romských, zejména pak téměř totožnými pravidly, jakými se řídí soud olašských Romů **krísi** a indický kastovní soud **pančájat** (**panč** - pět: soud musí sestávat nejméně z pěti sudích). Obsah semináře na FF UK bychom rádi alespoň stručně sdělili čtenářům - a doufáme, že zejména pro ty, kteří fantastické vystoupení **manganihárů** viděli, bude zajímavý.

Džátí - kasta je příbuzenská pospolitost charakterizovaná specifickou tradiční profesí, která se dědí z otce na syna. **Manganihárové** se odedávna živili hudbou - podobně jako další hudebnické kasty: *mirásiové, dhamámiové, langové, domové* a další. Název *domové* (> Romové) je velice pravděpodobně nejstarší a původně všem společný. Postupným rozrodem této pradávne etnosociální skupiny, která kdysi měla i státnickou moc nad vlastním územím, pak po dosud neobjasněné ztrátě této moci vznikaly samostatné rodové komunity *domů*. Ty pak žily roztroušeně po celé severní Indii a přijímaly různá jména. Zachovaly si sice více méně ohraničenou množinu charakteristických *domských* profesí (hudebníci, kováři, košíkáři, artisté, léčitelé hadího uštknutí, přepravci zboží atd.), které si musely osvojit poté, co přišly o svou etnosociální samostatnost, ale kastovními názvy se začaly lišit podle kraje, povolání apod.

Podobně je tomu konečně i u Romů: *Sintové, Manušové, Kale* se ve svém označení natolik osamostatnili, že se k příbuznosti s Romy sice hlásí, ale už nikoli svým etnonymem. Naopak jiné skupiny Romů si základní etnonym Rom zachovaly, ovšem pro přesnější sebe prezentaci přijímají ještě podnázev odvozený obvykle od profese nebo od kraje, kde žily nebo žijí: např. *Roma-kalderara* (Romové-kotláři), *Roma-ursara* (Romové-medvědáři), *Roma-lavutara* (Romové-hudebníci), *ungrike Roma* (maďarští Romové) apod.

Manganihárové - podobně jako příslušníci jiných hudebnických **džátí** - jsou začleněni do zvláštního systému zvaného **džadžmání**. Každý z nich má své patrony v nějaké tzv. "vyšší" kastě, pro které vykonává hudebnické a genealogické

Foto: Jana Stachová

služby. Patrony (*džadžmány*) *manganihárů* jsou hlavně *rádžputové* ("odnož" bojovnického stavu *kšatriů*). Povinností *manganihárů* je hrát při všech rodinných a příbuzenských oslavách, při narození dítěte, při svatbě, při náboženských svátcích. Protože oslavy trvají v Indii velice dlouho, jsou *manganihárové* v obci svého *džadžmána* hoštěni i týden nebo dva. Ve volných chvílích vystupují na veřejnosti pro obecné publikum a tehdy je jejich úkolem zpívat genealogii svého *džadžmána* - pochopitelně s patřičně vychválenými zásluhami jeho předků a celého jeho rodu. Absolutně neuvěřitelná je paměť zpěváků - zejména uvážíme-li, že velká většina z nich nemá žádné institucionální vzdělání.

Mnoho *domských* džátů přijalo v průběhu doby islám, a to většinou proto, že islám neuznává kastovní hierarchii. Poté, co si árijové postupně podrobili původní obyvatelstvo Indie, tvůrce mohendžodárské civilizace (mezi 1:500 př. n. l. až zhruba 7. stol. n. l.), mezi něž patřili i předkové *domů*, utužovala se kastovní hierarchie a "podrobení" se pochopitelně stali těmi nejméně privilegovanými a "nejnižšími".

Sociálně obranná konverze k islámu nic nemění na tom, že *manganihárové* nebo *mirásiové* mají své patrony hinduistické, jako jsou *rádžputové*, *bráhmani* (nejvyšší, původně kněžský stav) nebo *vajšiové* (stav obchodníků). Patroni (*džadžmán*) jsou povinni svým *kámínům* (poslužným hudebníkům) jednak platit, ale taktéž jim poskytovat i určité zásoby potravin pro údobí, kdy nemají žádnou obživnou příležitost uplatnit se se svými hudebnickými službami. Někteří

" Znak *ḍ* jsme užili pro cerebrální (*zadopatrové*) *d*. *Zadopatrové* hlásky se v evropských jazycích nevyskytují. Romština je na půdě Indie nepochybně měla, avšak pod vlivem evropských jazyků se většinou změnila v *r*.

džadžmáni darují "svým" hudebníkům za odměnu i kus půdy - ten ovšem absolutně většina z nich prodá, protože do jejich "profesního kastovního úvazku" obdělávání půdy nepatří. Ačkoliv mnozí mají stálá obydlí, domy, jejich profese hrát různým "svým" *džadžmánům* - anebo hledat *džadžmány* další - je nutí k tomu, aby se téměř stále pohybovali po širokém okolí.

Během roku jsou údobí významných svátků nebo rodinných událostí, při nichž se dá vydělat, ovšem na druhé straně jsou časy zlé, kdy není kde a komu hrát. A tehdy *manganihárové* chodí a **mangen** - *žebrají* (od kmene **mang-** je odvozeno jak romské slovo **te mangel** - *žádat, prosit, žebrot* a hindské **mágná** s tímž významem, tak i jméno kasty *manganihárů*).

V indické sociokulturní tradici je ovšem **mágná** (*prosba o jídlo*) začleněna jako legitimní způsob obživy, který má svá pravidla a rituál. Pokud by například *džadžmán* nedal svému *kámínovi* to, co potřebuje (a zejména to, co je jeho povinností), znectí hudebník lakomce tak, že mu posměch okolí bude ještě dlouho nepříjemňovat život. (Například se po vsi nosí panák lakomce a průvod o něm zpívá - namísto chvalozpěvů - hanlivé popěvky).

Ženy z mnoha hudebnických *džátí* - podobně jako to předvedly *manganihárské* ženy v Praze - vystupují jako tanečnice, či spíše jako tanečnice-artistky. Tančí s pyramidou nádob na hlavě, a to nejen na rovné zemi, ale na střepech, na ostří dýky, na okraji mísy apod. Škoda, že jeviště v Lucerně, kde *manganihárové* vystupovali, neumožnilo divákům ze vzdálenějších řad, aby tuto unikátní produkci viděli.

Ti diváci, co na festivalu seděli zcela blízko, pojali možná podezření, není-li tanečnice vlastně muž. Byla. Byl to tanečník přestrojený za ženu. Když se totiž začal v Indii připravovat zájezd na festival, sešel se kastovní soud, zmíněný *pančájat*, který rozhodl, že žádná z tanečnic nepojede bez doprovodu manžela, otce nebo bratra. A protože na doprovod nebyly finance, převzal roli tanečnice muž.

Indický sociokulturní systém je tak hustě provázaný nesčetným množstvím vazeb posvěcených hinduistickou ideologií a denně stvrzovaných nejrůznějšími obřady, že změny v něm se zdají být téměř nemožné. Je ovšem svým způsobem tak tolerantní, že je s to každou novotu do sebe včlenit. A tak se modernizuje a demokratizuje i postavení kast, které se považovaly za "nízké". Vedoucí souboru *manganihárů*, pan Samandar Manganihar je zároveň tajemníkem spolku *Ustaad Saddique Khan Folk Art and Research Council*, který se zabývá výzkumem lidového umění. Má tedy své významné společenské postavení - což ovšem neznamená, že by se děti z jeho rodiny mohly ženit a vdávat s příslušníky jiné kasty nebo že by *bráhman* byl ochoten pojmout jídlo v jeho domácnosti. Ostatně Romové vědí, že podobné přehrady donedávna existovaly i mezi různými "kastami" romského společenství. Nicméně na festivalu se indiští hosté s kastovními předpisy museli vypořádat, protože dva *bráhmani* (Dr. O. P. Joshi a MA Subhas Puróhit) museli s ostatními spát v jednom apartmá a společně si připravovat snídani.

To je tedy stručné shrnutí informací, které indiští hosté poskytli studentům romistiky FF UK v Praze.

Připojujeme romskou parafrázi vyprávění o dvou *manganihárech*, které ve své knížce *Mádhavánanda ánanda móti* uvedl svámí Mádhavánanda, významná indická duchovní osobnost.

Esas jekh radžas²⁾. Sas les lačo jilo, phundrado vast, sako tosara phirelas pal o foros u davkerlas love čore manušenge.

Andre leskero foros bešenas duj manganiharska familiji, o Lolovci the o Kalovci. O Lolo the o Kalo džanenas so dujdžene avka šukares te giľavel, hoj the o čirikle len avenas te šunel. O radžas ke peste vičinelas sako dīves vaj jekhes vaj avres, kaj leske te giľavel. Ale so? O Lolo giľavelas ajse giľa, hoj ašarelas le radžas, leskero baripen, leskero lačhipen, leskero šukariben: "Te na tu, radžana, te na tro phundrado vast, sar amen čore džidīlamas?"

O Kalo na le radžas ašarelas, o Kalo ašarelas andre peskere giľa le Devles: "Te na tu, Devleja, te na tro phundrado vast, sar amen čore džidīlamas?"

Hijaba kaj o radžas le Kales bares rado šunelas, chalas choľi, hoj ašarel na les, aľe le Devles. Jekhvar le Kaleske phendā: "Dikhaha, Kaleja, so chudeha tire Devleskere phundrade vastestar, te miro vast ačhela phandlo angle tute!"

O Kalo na phendā nič, geľľa khere giľaha, furt ča sa het ašarelas le Devles.

Vaj keci dīves vičinelas o radžas ča le Loles, bo kamelas te šunel gule lava pal peste, le Kales na vičindā. O Kalo giľavelas le čore manušenge - čhivnas leske love, aľe bizo, kaj les na has ajci, sar kana giľavelas le radžaske. Na jekhvar džanas o čhave te sovel bokhaha.

Jekh dīves vičindā o radžas peskere sluhas u bičhadā les te cinel bari dudum. Kamelas le Loleske te poťinel rajkanes vaš leskere giľa, ča

Byl jeden rádža²⁾. Měl dobré srdce a otevřenou ruku, každý den chodil po městě a rozdával peníze chudákům.

V jeho městě bydlely i dvě rodiny manganihárů, Lolovi a Kálovi. Lolo i Kálo zpívali oba tak nádherně, že je i ptáci přilétali poslouchat. Rádža si každý den jednoho z nich zavolal, aby mu zpíval. Jenomže co? Lolo zpíval písně, ve kterých chválil rádžu, jeho vznešenost, dobrotu, krásu: "Nebýt tebe, rádžo, nebýt tvé štědré ruky, jak bychom my, chudáci, žili?"

Kálo ale nechválil rádžu, vzdával svými písněmi chválu Pánu Bohu. "Nebýt tebe, Bože, nebýt tvé štědré ruky, jak bychom my chudáci žili?"

Rádža sice Kála velice rád poslouchal, ale marná sláva, měl vztek, že opěvuje Pána Boha, a ne jeho. Jednou Kálovi řekl: "Uvidíme, Kálo, co dostaneš z otevřené ruky toho tvého Boha, když má ruka pro tebe zůstane zavřená!"

Kálo neřekl nič, šel domů a svým zpěvem chválil Boha dál.

Po několik dní si zval rádža jenom Lola, protože chtěl o sobě slyšet sladká slova. Kála nezval. Kálo zpíval chudým lidem - házeli mu sice peníze, ale samozřejmě že ne tolik, jako kdyby zpíval rádžovi. Nejednou šly jeho děti spát o hladu.

Jednoho dne si rádža zavolal sluhu a poslal ho koupit velkou dýni. Chtěl se Lolovi královsky odměnit za jeho zpěv a chtěl aby ta odměna pro

²⁾ *Rádža - vládce nad menším územím; výraz rádža etymologicky souvisí s romským slovem raj - pán.*

avka, kaj jov te avel prekvapimen, sar avela khere. Iľa e dudum, kerďa chevori, ispidňa andre gemantos, phandľa e chevori andre. Kana o Lolo avľa, kana gifaďa peskeri ašardī giľi, o radžas les diňa e dudum.

O Lolo učharďa peskero šutlo muj chochade asabnaha, geľľa khere. Me - ajci les ašarav, ajci les ašarav - so man diňa vaše? Jekh čorikaňi dudum! Sar džalas khatar o bikenado, so bikenelas šacha, diňa les e dudum vaš o jepaš rupija³⁾.

Ko peske cinela e dudum? Duduma baronas akor pherdo, the kole čoren, te imar na has so te chal, ta choča dudumori peske stradenas.

Raťi avelas khere o Kalo. Na sas les bacht, bo so les o čore džene čivkerde vaš leskere giľa, sa jekhetane sas akurat jepaš rupija³⁾. Sar o Kalo džalas pašal o bikenado šachenca, dikhľa e dudum. Jaj, ta choča vareso anava le čhavorenge! E romňi tavela lači dudumanka, savore chaha, čaľuvaha. Diňa le bikenadeske jepaš rupija, o bikenado les diňa e dudum.

Sar le Kaleskeri romňi čhindľa e dudum pre jepaš, ča poraďa o jakha: "Romeja, av te dikhel!"

Aver đives phirelas o Kalo pal o foros, šukara giľaha paľikerlas le Devleske vaš odi bacht, so les diňa. Sako avenas te šunel leskeri giľi. Pal o foros džalas the o radžas. The jov avľa odoj, bo kamelas te džanel, soske ajcidžene prastandīle jekhetane, so pes ačhiľa. Dikhľa le Kales, šundľa leskeri giľi. Vičindľa les ke peste andre diz, kamelas te šunel, kaj arakhľa o gemantos, andre savi dudum. O Kalo leske sa vakerkerďa. Paľis vičindľa o radžas the le Loles.

"Kaj thoďal e dudum, so tut diňom idž?"

O Lolo ča andre ladž the andre dar mukhľa tele o šero.

něj byla doma překvapením. Vzal dýni, navrtal do ní díрку, strčil dovnitř diamant a díрку zadělal. Když Lolo přišel a skončil svůj chvalozpěv, dal mu rádža odměnou dýni.

Lolo zakryl kyselý výraz falešným úsměvem a šel domů. Já ho tak vychvaluju, tak ho chválím - a co mi za to dal? Jednu ubohou dýni! Jak šel kolem prodavače zeleniny, prodal mu dýni za půl rupie³⁾.

Jenomže kdo si koupí dýni? Dýni bylo všude plno, a i ti chudáci, co neměli co jíst, si vždýcky sehnali alespoň nějakou dýni.

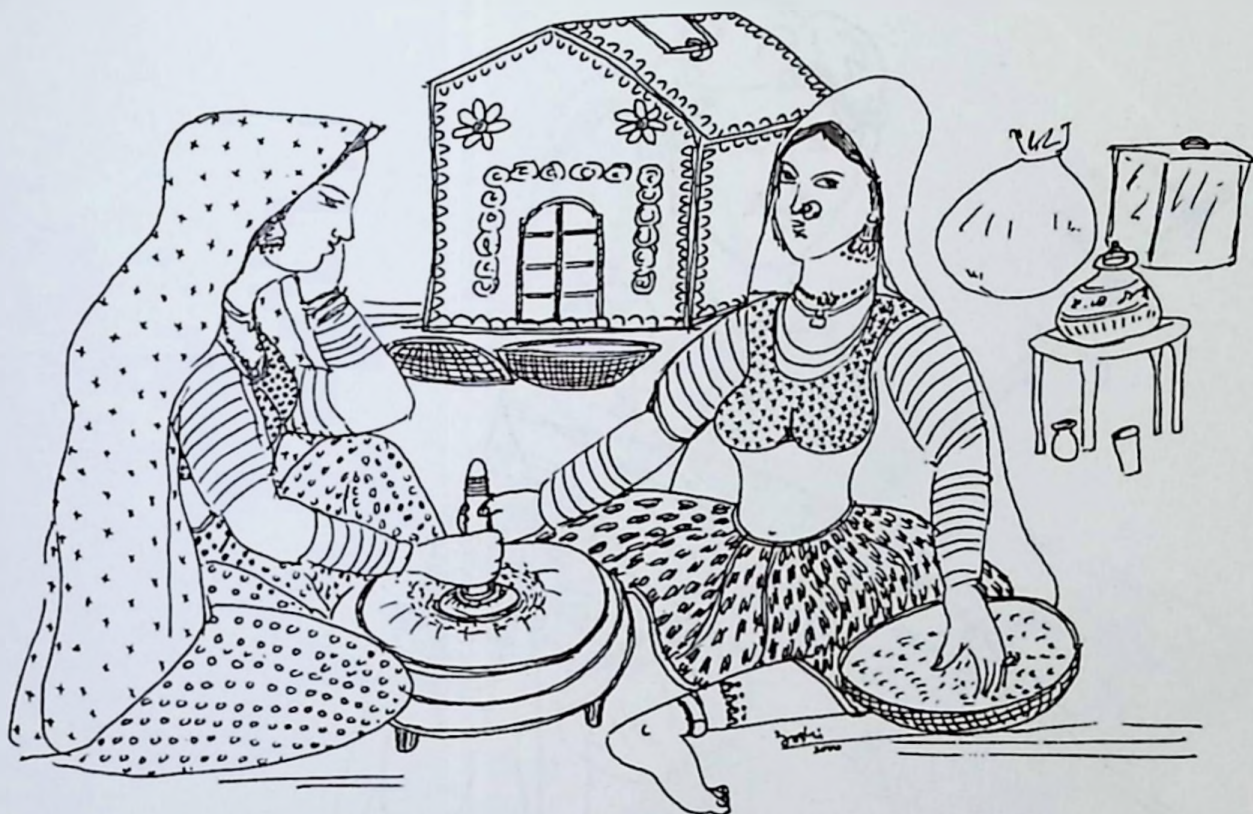
Večer se vracel domů Kálo. Neměl toho dne štěstí, protože to, co mu chudáci dali za jeho zpěv, dělalo dohromady právě jenom půl rupie³⁾. Jak míjel Kálo zelináře, uviděl dýni. Jéje, tak aspoň něco přinesu dětem! Žena uvaří dýňovou kaši a všichni se pořádně najíme. Dal prodavači půl rupie a ten mu dal dýni.

Když Kálova žena rozkrojila dýni, vytřeštila oči: "Muži, pojď se podívat!"

Příštího dne chodil Kálo po městě a krásnou písni chválil Boha za to štěstí, které mu dal. Všichni se sbíhali, aby tu jeho píseň slyšeli. Po ulici šel i rádža. Šel se podívat, aby se dozvěděl, co znamená ten sběh lidu, co se stalo. Uviděl Kála a slyšel, co zpívá. Pozval si ho na zámek a chtěl slyšet, jak se dostal k diamantu, ve které dýni ho našel. Kálo mu všechno popravdě pověděl. Pak si rádža zavolal Lola.

"Cos proved s tou dýní, kterou jsem ti včera dal?"

Lolo jen hanbou a strachy sklopil hlavu.

Sako dīves pišen o gavutne džuvlīja aro pre čakí - baruno asav (hurkačís). Mek angle vojna pišenas o gadžīja pre tosaruno Slovensko o aro tíž avka.

Každodenní práce indických venkovanek: semílání mouky na čakí - kamenném mlýnu. Ještě před druhou světovou válkou se na nejedné dědině východního Slovensko mlelo obilí podobným způsobem. Domácímu kamennému mlýnu se říkalo "hurkač".

"Dikhes, radžeja," phendā o Kalo.
"Kas kampil feder te ašarel: tut, vaj le Devles?"

Akana o radžas mukhā tele o šero. Diña le Kales leskro čačipen.

O Kalo dživelas peskera romña-ha, čhavenca andro lačhipen, o Del les na omukhelas, bo jov na omukhelas le Devles. Mek sa feder les ašarelas peskera gīfaha.

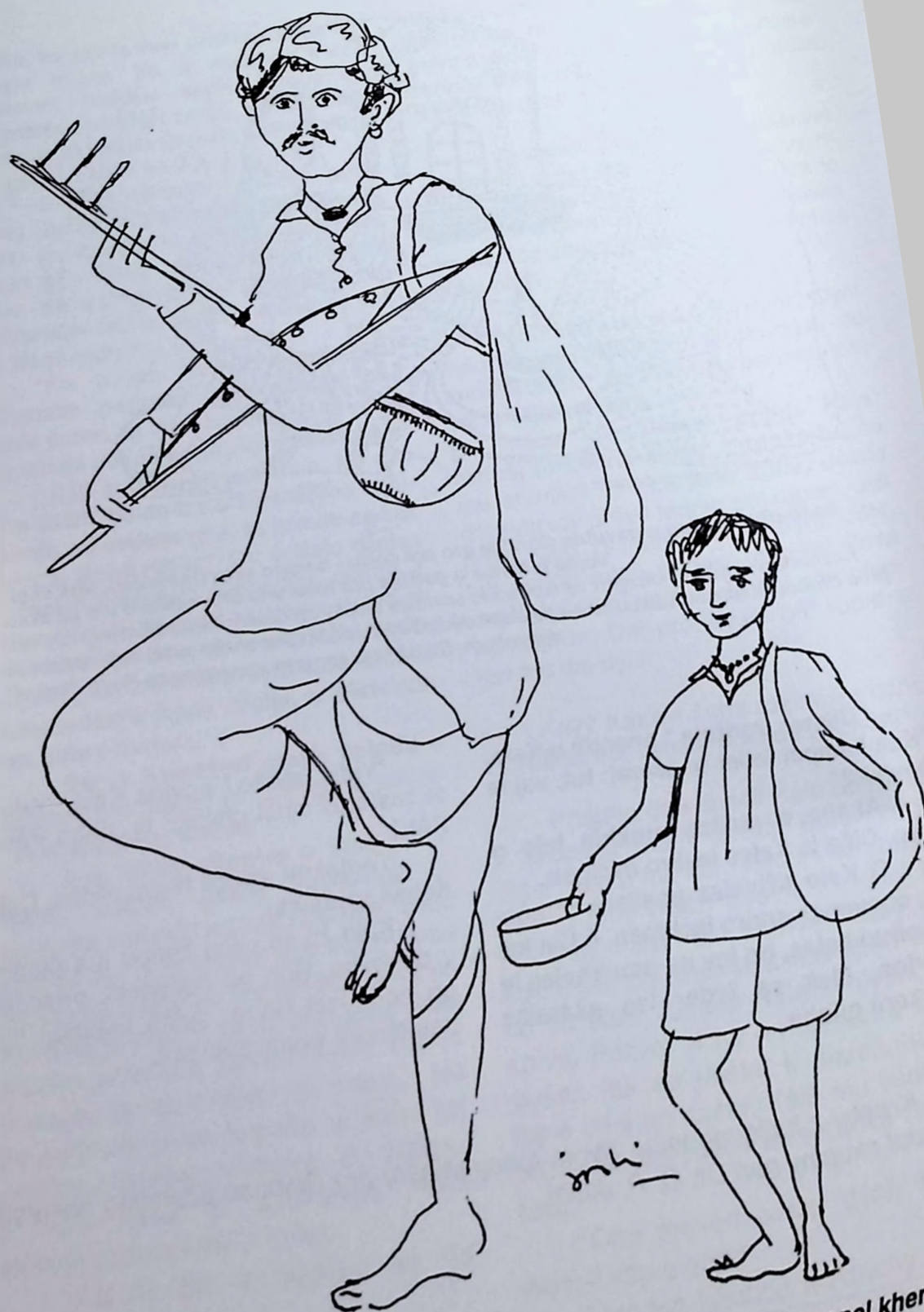
"Vidíš, rádžo," povídá Kálo. "Kdo si zaslouží větší chválu: ty, nebo Pán Bůh?"

Tentokrát sklopil hlavu rádža. Dal Kálovi zapravdu.

Kálo žil se svou ženou a s dětmi v dostatku, Bůh ho neopustil, protože on neopustil Boha. Ještě krásněji ho pak chválil svými písněmi.

Kresby z každodenního života manganihárů pro Romano džaniben nakreslil vedoucí skupiny pan Dr. O. P. Joshi.

²⁾ **Rupajá, ruple** - indické platidlo; dnes má 1 ruple přibližně hodnotu 1 Kč. Etymologicky souvisí s romským výrazem **rup** - stříbro.

Te nane bljav aňi Inepa, phirel o manganihar te bašavel pal o foros, kaj te anel khere maro.
Nejsou-li svatby ani svátky, musí manganihár hrát po městě, aby přinesl domů chleba.

Sako tosara kampel te šulavel o kher.
Každé ráno je třeba zamést dům.

*Džan pro tarhos.
Cesta na trh.*

Tetujinel la angl'oda, sar džal te khelel.
Tetování před vystoupením.

ZUSAMMENFASSUNG

Indische Manganiharis auf dem Romafestival Khamoro

Die Einladung einer Gruppe von sechs Manganiharis auf den Vorschlag von von Dr. O. P. Joshi hin zum tschechischen Romafestival Khamoro wurde zur Veranstaltung eines Romistikseminars an der Karlsuniversität genutzt. Diese nieder eingestufte Dschati (im Volksmund "Kaste" genannt) dürfte aus einer Aufspaltung der generellen Musikerschati der Dom (daher der Name für die Roma) entstanden sein. Sie praktiziert ihr traditionelles "Handwerk" - Musik- und Tanzaufführungen - sowie die sonstigen mit der Dschati verbundenen Bräuche und Vorschriften bis heute, und das ungestört von älteren Einflüssen des Islam und nun der Moderne. In Zeiten, wo weder der der Familie zugeordnete Patron, noch andere bei der Wanderung

aufgesuchte Kunden Musik für rituelle Familienfeste benötigen, ernähren sich die Manganiharis durch "Mangipen", wie es die Roma (etymologisch nicht zufällig) nennen, dh. durch gesellschaftlich institutionalisiertes Betteln.

Zu den Paradoxen des Kastenwesens und des Aufrechterhaltens der alten Traditionen gehört es, dass die Tänzerinnen des Ensembles durch Männer ersetzt werden mussten, weil die Finanzierung eines männlichen Begleiters aus dem Familienkreis nicht zustandekam, gleichzeitig nimmt das führende Mitglied des Ensembles, Samandi Manganihar, trotz seiner niederen Kastenzugehörigkeit eine wichtige Stellung in einem indischen Forschungsgremium ein.

Zur Ergänzung ist noch eine indische Erzählung von zwei Manganiharis (und damit Musikern) beigelegt, in der derjenige langfristig besser davonkommt, der seinen Lobgesang an den Gott richtet, und nicht an seinen Patronen, auch wenn er sich dem kurzfristig einschmeichelt.

*Pro mnoho lidí symbolizuje **svastika** - "hákový kříž" - zhoubnou nacistickou ideologii o nadřazenosti árijské rasy, která má právo likvidovat "rasy méněcenné".*

Hákové kříže dnešních pravicových extremistů vzbuzují ve většině lidí hrůzu a odpor.

*Původní význam svastiky nacisté ovšem zcela popřeli a zvrátili. Tento prastarý znak, vyskytující se v různých kulturách, symbolizuje slunce, a "**dharmou**" (tj. podstatou, posláním, povinností, náboženstvím) slunce je dávat životodárnou sílu veškerému stvoření bez rozdílu.*

*Výraz **svastika** je sanskrtský, složený ze slov **su** dobrý a **asti** jest. V Indii se svastika považuje za ochranné znamení, a proto ji člověk může vidět, doslova kamkoli pohlédne: na domech, na obchodech, jako výzdobu motorových vozidel, v lidových malbách, jako dekoraci nejrozličnějších užitných předmětů a podobně. Tak zdobí i nádoby používané při artistickém tanci manganiháru a s nacistickým hákovým křížem nemá samozřejmě vůbec nic společného.*

*Etymologicky souvisí výraz **svastika** s romským výrazem **sasto** - zdravý.*

Foto: Jana Stachová

Svetislav KOSTIĆ

INDICKÉ NÁZVY SLUNCE, MĚSÍCE A ZEMĚ V ROMŠTINĚ

Romština si zachovala označení nebeských těles ze svého indického období vývoje, které odpovídá mladšímu prákrtskému období. Svědčí o tom především fonologické změny, které jsou charakteristické pro západní indoárijský areál té doby. Jde o ztrátu znělosti u znělých aspirovaných **gh**, **džh**, **dh**, **bh**. Tyto souhlásky na začátku slova ztratily znělost a v některých západoindických jazycích i dyšnost. Tak místo nich máme např. v paňdžábštině neznělé a nedyšné: **k**, **č**, **t**, **p** doprovázené změnou tónu následující samohlásky. Romština si dyšnost zachovala.

Slunce se v romštině označuje slovem *horko* - **kham**, což je regulární modifikace prákrtského **ghamma**, které vzniklo ze staroindického **gharma** - *horko*, *vedro*. Původ těchto jmen spočívá ve slovesném kořeni **ghr-**, který je jak významem, tak i zvukově podobný slovanskému *hořet* (rus. *goreť*), *být horký*. Ekvivalenty názvu pro *slunce* a *horko* v jiných novoindických jazycích jsou **ghám** (v hindštině, bengálštině, nepálštině, gudžarátštině, maráthštině atd.) a **ghamaurí** (hindy), **ghámole** (maráthsky) a **ghamira** (urijsky).

Měsíc je v evropské romštině nazýván **čhon**, **čon**, **šon**, **čhonut**, **šonut**, **čhomut**. Ztráta dyšnosti v některých dialektech je pozdějšího data. V základě tohoto názvu stojí staroindický slovesný kořen **div/dju/djut** - *zářit*, *svítit*, z něhož pochází i název pro nebe a *boha* - **deva** > romsky **del**, ale také i pro *den* - **dīves**. Variantní znění staroindického slovesného kořene **djut** je **džjut** - *zářit*. Z něj odvozená podstatná jména **džjótsna** a **džjotis**, **džoti** označují *nebeské těleso*, *nebeské světlo*, *měsíční svit*. Fonologickým vývojem se tyto tvary změnily v praktrech na **džonhá**, **džoi**. Tak přibližně zní i v nových jazycích: **džunháí** (hindy), **džuni**, **džuí** (bengálsky), **džun** (nepálsky), **džon** (maráthsky) atd.

Staroindické **džjotsná** se vyvíjelo v středioindických praktrech a v různých stadiích mělo podoby: **džoslní**, **džoisiná**, **džonhá**. Obdobný vývoj mělo i podstatné jméno **džjoti** > **džoi**, ačkoliv zde na počátku slova není dyšné znělé **džh**, neboť v romštině došlo ke vzniku aspirovaného neznělého **čh**. To však není ojedinělý případ. Obdobně se vyvinulo i podstatné jméno **čhib/čib** - *jazyk* ze staroindického **džihvá** (*jazyk*, *orgán v ústech*), přes prákrtské tvary: **džlbbhá**, **džláhá**. V novoindických jazycích jsou to podoby: **džlhb** (hindy, maráthsky, gudžaráthsky, paňdžábsky atd.), **džib** (bengálsky), **džib(h)ro** (nepálsky). V obou případech (**džonhá** i **džihvá**) muselo dojít nejprve k přesunu dyšnosti: **džonhá** > ***džhoná**; **džihvá** > ***džhivá**, ***džiba** a posléze i ke ztrátě znělosti: **čhon(ut)**, **čhib**, případně i ke ztrátě dyšnosti: **čon**, **čib**.

Země je romsky **phuv**. Toto slovo ve své starodávné podobě znělo **bhú** nebo **bhúmi** a označovalo pojmy *země* nebo *půda*, *Země* nebo *svět*, *okresek zemský*.

Země je něco, co tvoří základ existence, bytí, a proto se označuje odvozeninou ze slovesa **bhú** - *být, existovat*. V prártech se **bhú** také vyskytuje. Kromě ztráty znělosti **bh** v romštině došlo i k rozkladu původního dlouhého **ú** na **uu** a posléze ke vzniku plynulé souhlásky **v** z druhého **u**, anebo podobným procesem z **bhúmi**, při ztrátě nosovky. V některých novindických jazycích se skutečně vyskytuje tvar s oslabenou nosovkou: **bhui** (gudžarátsky, paňdžábsky, hindsky dial.).

Základ všech možných podob podstatného jména, které označuje *hvězdu*, je však perského původu: **čarcha** neboli *kolo, kolečko, kroužek*, které má i staroindický ekvivalent **čakra**, též *kolo, kruh* (srov. lat. **cyclus** < řec. **kyklos**). Zajímavý je osud perské souhlásky **-ch-** v tomto slově. Pod vlivem kontaktních jazyků se v romštině vyslovuje buď jako **ch**: **čechrajin, čecharin**, nebo jako **h**: **čerhen, čeharin**, anebo zcela zaniklo: **čarajin, čeren** apod.

Podíváme-li se na název pro *hvězdu* v různých romských dialekttech, pak vidíme, jakou pestrostí podob oplývá: **čercheň, čerhaj, čerhen, čarajin, čerln, čerahln, čehrajin, čeharin, čeheralin, čehren, čeren(i), čherajin, čerajn, čovnl, čovnjajka**. Objevují se zde příznačné změny tykající se ztráty souhlásky **h** anebo přesmyčky **-rh-** > **-hr-**. Derivační přípony v některých podobách označují ženský rod: **-ln, -jin**, a mohou být i z kontaktních jazyků: **-ajka**.

Nebe neboli *nebeská obloha* je označena slovem indického původu - již zmíněným **del**, příp. **dol, dil**, které rovněž znamená **bůh, bůh nebes**. Je to *světlá nebeská obloha* a tento název je přímo ze slovesa **dju/div** - *svítit, zářit*. **Del** je vlastně ze staršího romského **Devel**, které je odvozeno ze staroindického **devatá-bůh**. Nezřídka se *nebe* označuje i rumunskou výpůjčkou **čer** nebo slovanskou výpůjčkou **ňebos**.

ZUSAMMENFASSUNG

Vetislav Kostlč: Indische Bezeichnungen für Sonne, Mond und Erde im Romanes

Hinsichtlich der Bezeichnungen für die Himmelskörper geht das Romanes von der Stufe des jüngeren Prakrit aus, beispielsweise in Bezug auf den Verlust der Stimmhaftigkeit der Aspirata (gh / džh / bh / dh -> kh / čh / ph / th).

Das Wort für Sonne, **kham**, lässt sich bis auf das altindische **gharma** "heiß, Hitze" (urverwandt mit dem tschech. **hořet** "brennen [und dem deutschen "warm", Anm. d. Red.]) zurückverfolgen.

Čhon (u.a.) "Mond" geht auf altind. **div/dju/djut** "strahlen, scheinen" zurück, das daneben auch

Del "Gott" und **dīves** "Tag" ergeben hat, im Prakrit hatte sich schon **džonhá, džoí** "Himmelskörper, himmlisches Licht, Mondschein" entwickelt. Die Verschiebung der Aspiration auf den Initialkonsonanten ist dabei kein Einzelfall, wie an der Etymologie von **čhīb** "Zunge, Sprache" zu ersehen ist.

Phuv "Erde, Erdboden" hat seinen Ursprung in **bhú, bhúmi** "Erde, Boden, Welt", ersteres auch noch im Prakrit, und damit vom gleichlautenden **bhú** "sein, existieren".

Čercheň (u.a.) "Stern" ist erst später aus dem Persischen **čarcha** "Stern" entlehnt. Der Frikative **-ch-** darin hat sich in einzelnen Dialekten in **-h-** oder in **-0-** umgewandelt.

Del (u.a.) "Himmel" entstand aus dem altind. **devatá** "Gott", was wieder an den erwähnten Stamm **dju / div** anknüpft.

Margita LAKATOŠOVÁ

SOSKO SAS MURO DAD?

Muro dad bušolas Lume taj sas ánde pindžárdo maškar e Rom.

Kana simas cigni šejouri, vorbijas mange muro dad pa pesko ternimo taj vi paj Rom: so kerenas, sar trajinas. Angla kodo, mejg avile ando Čecho, hát bešenas po Touco, andi Krájova. Leske dades sas grast taj phírelas mľndehun te bikinkerel le. Muro papu site čoural nášlas-tar pa Touco, azír ká kame-nas les e Rom te mundáren. Či kamlas te avel báro mário, hát gejlás-tar ando Čecho... Taj khate kindas cigno kher.

Muro dad, kana las romňa, mura deja, sas les tranda berš. Atunči kezďindas te kerel po kher. Žutinas les muri dej taj vi e gáže. Kana sas má ĩntrego kerdo, hát sas naďon šukár, sas les vi bári bár e čelčijenca. Majnem 6 berš kerelas pér les. Mejg sas o kher kísno, hát bešenas ando vurdon (marĩngotka) taj šuttas les pi bári zeleno čár. Mure dades sas cigne šavoura taj má náštik bešelas e dadesa, má but žejne bešenas andej leste.

Kana sas muro dad terno, sas naďon nasul manuš. Či engedijas kħanikaske, ko vorbijas nasules pér leste vaj po nípo. Kana sas les má o čaládo, hát má nás kecavo mário masko. Keťťivar delas trát, či mukelas te mundáren varikas vaj či te máren varikas anda kħančes. Muro dad sas naďon goďaver, žanelas, sar tevorbij e Romenca taj vi e gáženca. Mure dades či trobujas sar dúj vaj trín vorbi taj már žanelas, sar kodo pecisajlas. Leske vorbi mĩndík ángle avile.

Muro dad kamelas ame, sar te avasas šáve. Bute Romenge kado či tecijas, no muro dad či kerelas peske anda kado kħanči.

Denas ame sa, so kivánijas amáro jílo. Mure dades sas maj anglunes díz, motora taj vi o telefóno. Atunči kado nás sakones. Kerelas vi phári búťi, rodelas láše louve. Amende sas mĩndíg kecavo sokáši, kana varľko amende avilas, hát šuttam anglá leste o pljĩmo taj o techan. Kana sas les bajo, muro dad taj vi i dej žutijas per les. Muro dad siťárelas ame, sar te trajinas, sar te vorbinas taj sar te glĩdosajvas. Kamelas mĩndík, te avas kecave, te korkouri vezetinas ame andi bári luma. Náštik bistrav, ži adějs šunav les, sar phenelas mange, te žutij mĩndík mure níposke. Šaj phenav, hoď muro dad sas naďon barválo manuš, pašaj čaládo, barvalimo sas les vi i goudi. Mĩndíg torďolas pala peski vorba. Muro dad lumako manuš sas, azír phenenas leske Lume.

Muro dad má či trajij, múlas po čorro nasvalimo. Trín berš kínozijas dukħenca, či lažalas pe vi te rovel anglá ame. Žanelas, hoď merel, taj azír brĩglijas. Či kamelas te mukel ame korkoura a dejasa - atunči sas feri jekh pheň romňadi-ni. Me atunči, či žanous hoť muro dad merla. Nás ma ĩnke kecavi láši goudi.

No paťav, hoď jekvar resou les khote opre, ando čejr, te šaj vorbĩnav lesa.

Helena NOSKOVÁ

ČEŠI, SLOVÁCI A ROMOVÉ PO II. SVĚTOVÉ VÁLCE

(Majorita a minorita v zákonech a směrnicích)

Jaký byl vztah československé vlády, politiků, Čechů a Slováků k Romům v prvních poválečných letech 1945-1947? Československo mělo řešit postavení národnostních a etnických menšin na svém území. Postavení národních minorit se měnilo prakticky ve všech evropských státech. Poskytovala se jim občanská práva, ale nikoliv práva kolektivní. Vlády evropských států řešily svůj vztah k národnostním menšinám sice podle mezinárodních dohod, ale uvnitř svého státu značně improvizovaně. Základním kritériem bylo, zda šlo o menšinu, která před válkou přispěla k ohrožení či rozbití státu, anebo zda šlo o menšinu pronásledovanou.

Přístup k národnostním menšinám v Československu se promítl do vnitřní politiky prostřednictvím zákonů a opatření. Do našich zemí se vraceli také lidé, kteří byli za II. světové války vězněni na základě rasového a národnostního původu a z téhož důvodu deportováni do táborů nucených prací nebo do koncentračních táborů. Českých Romů se vrátila jenom nepatrná část - necelých 600 osob. K bezprostředně poválečné situaci Romů nemáme - kromě strohých zákonů a směrnic - žádné písemné prameny. Ani nové zákony však nevypovídají o zájmu české a slovenské společnosti o válečných osudech její romské minority.

V Československu i nadále platil zákon č. 117/1927 "*o potulných cikánech*". Zrušen byl až v roce 1950. Ačkoliv se vztahoval jenom na osoby kočovné a potulné, majoritní společnost ho však vnímala jako zákon, který se vztahoval na veškeré romské obyvatelstvo, tudíž v liteře tohoto zákona chápala všechny Romy jako potulné, třebaže absolutní většina Romů na Slovensku byla tradičně usedlá.

Představu, do jaké míry tehdejší politikové řešili postavení stávajících i nových minorit, můžeme nabýt studiem nových zákonů, vládních nařízení a na ně navazujících směrnic. Dokreslují také poválečný stav české a slovenské společnosti a její vztah k menšinám. V tomto příspěvku se soustředíme pouze na menšinu romskou, a proto se budeme věnovat jenom těm zákonům, které mohly ovlivnit poválečný život Romů a umožnit jim nové začlenění do společnosti.

Ráda bych upozornila na několik právních dokumentů, které mohly zapůsobit na majoritní českou a slovenskou společnost v duchu *slovanského nacionalismu*, konkrétněji pak v duchu dobového *českého a slovenského poválečného nacionalismu*, kterému dala volný průchod národní revoluce. Poválečné stmelování národního citění je věc naprosto běžná a do jisté míry také žádoucí, avšak může mít negativní následky, pokud jsou opomenuty minority, které jsou součástí společnosti. Utužování národního citění Čechů a Slováků znamenalo pro Romy následnou lhostejnost ze strany majorit vůči jejich existenci, absenci empatie přerůstající postupně v ideologii nadřazenosti. Poválečná majoritní společnost v obou částech

země měla dost co dělat sama se sebou a ve válečných letech empatii vůči Romům pozbyla. Pokud existuje něco tak mytického, jako je *národní psychologie*, mohl by být poválečný vztah české a slovenské majority vůči Romům chápán jako počátek budování *národní psychologie s xenofobními rysy*. Důvodů se nabízí hned několik: Část z nich mohla mít své kořeny v minulosti - v rozbití Československa v důsledku mnichovské dohody, kdy se Češi a Slováci setkali s vyhraněným německým nacionalismem.

Po II. světové válce pak mezinárodní situace umožnila, aby se Československo vypořádalo s neslovanskými národnostmi na svém území tím, že se jich jednoduše zbaví, tj. *odsunem*. Dvě další menšiny v Čechách a na Moravě - židovská a romská - byly téměř zlikvidovány v koncentračních táborech. Obě byly svým původem neslovanské a z národnostního hlediska obtížně vymezitelné. U obou se pak zřejmě předpokládal vysoký stupeň příklonu k některé ze slovanských národností. Nové zákony se o Romech, ale ani o jiném neslovanském obyvatelstvu, nezmiňovaly.

Dekret prezidenta republiky ze dne 21. června 1945 o **konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa**, vycházel z konkrétních poválečných podmínek. Ve své první části hovoří o neslovanském obyvatelstvu a o zrádcích a kolaborantech, kteří samozřejmě mohli být české, slovenské i jakékoliv další slovanské či neslovanské národnosti. V druhé části dekret hovoří o přidělování tohoto zemědělského majetku tzv. *přídělcům*, a to podle § 7. *Přídělenci pouze slovanské národnosti* mohli získat půdu pokud to byli:

- a) deputátníci a zemědělství dělníci (až do 12 ha zemědělské půdy);
 - b) malozemědělci ve výměře jim doplňující zemědělský majetek nejvýše do 12 ha zemědělské půdy;
 - c) mnohočlenné zemědělské rodiny mohly získat půdu ve výměře doplňující jí dosud vlastněný zemědělský majetek;
 - d) zkonfiskovaná půda byla přidělována obcím a okresům k veřejným účelům;
 - e) stavebním, zemědělským a jiným družstvům, složeným z oprávněných uchazečů podle pís. a), b), c) a f); dělníkům, veřejným a soukromým zaměstnancům a maloživnostníkům pro stavbu vlastního domu anebo na zřízení zahrady do 0,5 ha.
- V okresech, kde nebyl dostatek uchazečů *slovanské národnosti*, zůstal majetek ve správě Národního pozemkového fondu.

Měsíc poté vyšel dekret prezidenta republiky ze dne 20. července 1945 o **osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci**, který opět vycházel ze stávajících podmínek a historických zkušeností. Dekret v podstatě zopakoval přidělovací možnosti jen pro osoby slovanských národností, státně a národně spolehlivé. Bod f) se tentokrát v § 2 rozšířil oproti předchozímu takto:

- f) jiní než pod písmenem a) uvedení dělníci, veřejní a soukromí zaměstnanci, maloživnostníci a sociálně slabí příslušníci svobodných povolání pro stavbu vlastního domu anebo na zřízení zahrady, do výměry 0,5 ha.

Podle § 3 téhož zákona měli přednostní právo na přiděl půdy oprávnění uchazeči, kteří se vyznamenali a zasloužili v národně-osvobozovacím boji, zejména vojáci a partyzáni, bývalí političtí vězni a deportovaní, jejich rodinní příslušníci a zákonní dědicové, jakož i rolníci poškození válkou.

V citovaných paragrafech zákonů nebyli uvedeni příslušníci jiných neslovanských národností, jako např. Židé, Romové (cikáni nebo osoby cikánského původu, což bylo tehdejší dobové označení Romů) či jiné osoby neslovanských národností, které trpěly rovněž perzekucí, deportacemi, účastnily se národně-osvobozenického boje apod. I zde se počítalo - zejména u Židů -, že jsou komunitou s ohledem na své náboženské vyznání, ale jinak že se hlásí k české nebo slovenské národnosti. Jaké místo by v těchto paragrafech zaujali Romové, nebylo zřejmé.

Tvůrci dekretů, zákonů a dalších směrnic hodlali poskytnout přiděl majetku vskutku jenom těm uchazečům, kteří se prokázali slovanskou národností. Vycházeli z dobových souvislostí a stávající mezinárodní situace, která přála slovanským národům, protože soubory práv měly napomoci k odčinění ztrát na životech a na majetku a strádání, kterému byly tyto národy vystaveny v letech II. světové války.

Pouze § 3 skýtal naději pro bývalé politické vězně, deportované, partyzány a vojáky. Ani v něm však nebyla zmínka o obyvatelích neslovanských národností.

Je zřejmé, že zákonodárci si byli vědomi fyzické likvidace českých a moravských Romů. Nepředpokládali tedy, že by se do českých zemí vrátili Romové, kteří by měli zájem hospodařit na přidělených zemědělských usedlostech, odvádět splátky a v podstatě se vyrovnat oněm proklamovaným slovanským zemědělcům?

Na Slovensku pak byla situace jiná. Romská menšina tu byla početná: V r. 1946 žilo v ČSR 100.000 Romů, a to v podstatě výhradně na Slovensku, protože za II. světové války tu Romy genocida nepostihla ("pouze" je zdecimovaly perzekuční a diskriminační zákony).

Těsně po válce se jako jediný dokument o vztahu slovenských vládních orgánů k Romům jeví záznam ze zasedání sboru pověřenců ze dne 6. prosince 1945, z něhož vzešel přípis pro Osídlovací úřad pro Slovensko. V přípisu se dočteme, že *"3. prosince začal na jižním Slovensku nábor 250 maďarských pracovních sil živitelů"*. Tito živitelé měli natrvalo přesídlit do mosteckého uhelného revíru i s členy svých rodin, avšak v omezeném počtu - pouze tři osoby na živitele. Průměrný věk přesídlenců nesměl převýšit 45-50 let. Do přesídlení neměly být zařazeny asociální živly - v závorce napsáno (*"cikáni"*). Záznam je uložen ve Státním národním archivu v Bratislavě, ve fondu Úřadu předsednictva sboru pověřenců, II-1, 1945-1960, karton č. 4.

Záznam dokládá skutečnost, že na jižním Slovensku žili mezi místními Maďary Romové a že byli jako celek pokládáni za asociální živly. Jako takoví neměli být přesídlováni do pohraničí, a tudíž ani zaměstnání, ani kdyby měli o práci - například v dolech, o niž mnoho zájemců z řad majority nebylo, - zájem.

V českých archivech se v roce 1945 zmínky o *"cikánech"* nevyskytují.

K naplňování výše uvedených zákonů i k potřebám pracovních migrací přistupoval lidský faktor. Skutečnost, že rozhodování o udělení přidělu měly v rukou rolnické komise místních správních komisí nebo komise národních výborů, mohla podstatně ovlivnit výběr uchazečů. Z dosavadního studia archivních pramenů ani ze vzpomínek pamětníků není známo, že by v první vlně osídlování získali *"občané cikánského původu"* přiděly zemědělské půdy, stavení nebo jiný nemovitý či movitý majetek. Není však ani doloženo, že by o přiděl neúspěšně žádali. Jen stěží si ale dokážeme představit, že člověk označovaný úřady za *asociála* bude mít odvahu žádat několik institucí o jakýkoliv přiděl. Tím spíš, že byl opět vykázán na periferii společnosti.

Na druhé straně je prokazatelně doloženo, že Romové do pohraničí přicházeli již v roce 1945. Přicházely celé rodiny, aby zde jejich členové pracovali jako námezdní zemědělstí dělníci, čeledíni apod. na statcích v západních Čechách, které získávali do přídělů např. příslušníci československé zahraniční armády, partyzáni a další účastníci odboje. Pokud tito přidělenci svoji usedlost opustili, stali se i z Romů nucení migranti. I to je dokladem toho, že buď nemohli získat zemědělské usedlosti a zemědělskou půdu přidělem nejsouce přidělenci *slovanských národností*, anebo nic získat nechtěli a vyhledávali paternalismus u nových představitelů majority v čerstvě osídlovaném pohraničí. Pokud tedy ztratili svého zaměstnavatele, zůstávali v postavení outsiderů a migrantů.

Postoj institucí k Romům byl vágní. Ve statistických odhadech z let 1945-1947, kdy se národnost nezjišťovala, byli uváděni jako "*obyvatelé ze Slovenska*", odkud také přicházeli.

Dekret prezidenta republiky č. 108 Sb. ze dne 25. října 1945 o **konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy** již nezdůrazňoval jeho přidělování pouze zájemcům slovanské národnosti. V oddílu 2 mezi oprávněnými uchazeči jmenoval osoby poškozené válkou, národní, rasovou nebo politickou perzekucí, osoby vracející se do pohraničí atd. Zde se čtala reálná možnost, aby byli přidělem odškodněni i občané, kteří trpěli rasovou persekucí, tedy Židé a Romové.

Podle směrnic Osídlovacího úřadu rozhodovaly o přidělcích a jejich vhodnosti pro danou obec přidělové komise místních a okresních národních výborů. Tyto komise mohly zvyšovat přidělovou cenu až o jednu čtvrtinu, ale také mohly nevhodným žadatelům nevyhovět se zdůvodněním, že jejich profese není pro vybranou obec vhodná.

Ani u přidělování tohoto nemovitého a movitého majetku nejsou známy žádné údaje, na základě kterých by bylo možno soudit, že byl nějaký majetek přidělen Romům. Také ovšem zatím není známo, že by Romové o příděl bez úspěchu žádali. Rovněž není patrné, že by badatelé zabývající se poválečnou historií Romů zkoumali prameny z tohoto pohledu a zabývali se postavením Romů v Česko-slovensku po II. světové válce v souvislosti s osídlováním pohraničí. Přitom je nesporné, že Romové (neboli "*cikáni* či *osoby cikánského původu*") mohli být již výkladem znění zákonů a směrnic prakticky vyřazeni z možnosti získat příděl zemědělské půdy a usedlost. O praktické vyřazení se pak mohly v konečném důsledku postarat místní rolnické komise a přidělové komise národních výborů.

Zdá se, že vládní orgány ani nepočítaly s možností, že by "*cikáni*" chtěli a mohli vlastnit půdu, trvale se na ní usadit a převzít závazky spojené s budoucí úhradou. Pro tento odhad či spekulaci však nebyl důvod, protože již v meziválečném období značná část Romů na našem území žila usedlým způsobem života. Nevlastnila však zemědělský majetek. Pokud Romové hospodařili na vlastním majetku, pak je majorita přestala považovat za "*cikány*" a "*povýšila*" je do stavu češství nebo slovenství. Tato zvyková obyčej však neopravňovala ani politiky, ani zákonodárce či vládní instituce, aby Romy napříště opět omezovali v přístupu k vlastnictví a činili z nich jenom námezdní zaměstnance, čeledíny apod., ne-li přímo asociální živly.

Slovenští Romové, ale ani Čeští Romové navracející se z koncentračních táborů pravděpodobně vůbec neusilovali o příděl konfiskovaného majetku podle

dvou výše uvedených dekretů. Nebyli natolik informováni o zákonech, aby jakýkoliv příděl zemědělského - nemovitého nebo movitého majetku - mohli požadovat. K rovnoprávnému začlenění se do poválečné společnosti jim chyběla gramotnost. Ta ale scházela i některým dalším osídlencům, kterým se přesto podařilo majetek získat. Romové se však nesetkali se vstřícností ze strany majority, neboť ta byla přesvědčena, že "cikáni" nemohou vlastnit majetek, protože ho nedokáží spravovat. Pokud však některým náborářům z českých podniků na prahu dvouletky scházely námezdní pracovní síly, vážili cestu na Slovensko a získávali právě Romy. Romové si těchto nabídek velmi vážili a rádi je přijímali. O nábořech Romů z východního Slovenska na práce do Čech, kde je čekaly dle jejich vlastních slov mnohem lepší existenční podmínky, vyprávějí samotní Romové. Jejich vzpomínky jsou otištěny v *Romano Džaniben II 1-2/1995*.

Žádná z institucí však na Romy nepamatovala a nevyšla jim vstříc, aby je seznámila s právy a povinnostmi osídlenec - na rozdíl od péče, které instituce věnovaly slovanským repatriantům z různých zemí, jako např. "krajanům" Slovákům z Rumunska. Pracovníci institucí neuvažovali o tom, že stejná péče plynoucí ze zákonů a směrnic o osídlování by mohla být využita i ve prospěch Romů.

V roce 1946 nacházíme o Romech jenom ojedinělé zmínky v archivních pramenech, jako např. že se v regionu objevili "cikáni".

Stejně tak v roce 1947.

Záznam z porady přednostů oblastních úřadoven Osídlovacího úřadu pro Slovensko (z 1. 3. 1947 v Bratislavě), uložený ve státním oblastním archivu v Košicích, vypovídá o výměně obyvatelstva mezi Československem a Maďarskem a o nábořech pracovních sil ze Slovenska do Čech. O Romech se na jednom místě píše: "*Pokiaľ ide o Cigánov, nesnažiť sa dávať ich do náboru. Cigáni majú byť odsunutí až v druhej etape, kedy budeme odsunovať stavebných a priemyselných robotníkov.*"

V některých archivech najdeme zmínky typu "*opatrenia proti výčinom Cigánov*" (Státní národní archiv v Bratislavě, fond ÚP SNR 1944-1960, fond Pověřenectva vnitra, Státní okresní archiv v Žilině, fond Úřadu ochrany práce, fond ONV Rajec 1946-1960 a další).

O Romech se psalo v denním tisku, zejména v Rudém právu, kde byli označováni jako "*cikáni, kteří přicházejí ze Slovenska nebo jiných zemí*". Postoj tisku však nebyl vágní - byl negativní, jak dokládají následující ukázky z Rudého práva:

(č. 8 - 10. 1. 1947 str. 3 - text je krácen).

Jak cikáni 'pečují' o dobytek: podivné pastvinářské družstvo

Na základě zprávy o nadměrném úhynu dobytka v doupovském pastvinářském družstvu v Heřmanovicích se na místo dostavili příslušníci sboru národní bezpečnosti a zjistili, že:

"(...) je zde zaměstnáno 25 cikánů, k ruce mají slovenského gazdu Štefana Košu a dozor vykonává lesní inženýr Tibor Deneš. (...) zvířata hynou žízni, hladem a zimou (cikáni v mraze ani nevycházeli ze svých příbytků, dokonce ze zlomyslnosti vytloukli okna chlívů)."

Květnové Rudé právo 1947 (č. 115 - 17. 5. 1947 str. 1) psalo:

Cikánské odvody do pracovních táborů: pokus pracovního úřadu v Košicích, jak dostat cikány do práce, se zdařil

"Odvodem do pracovních táborů se v Košicích řešila otázka zapojení cikánů do pracovního procesu. (...) zjišťovalo se, kdo z cikánů pracuje, kdo chce pracovat a kdo se práci vyhýbá (jednalo se o 50 cikánů) - tito byli následně odvedeni do pracovních táborů. Pracovní tábory mají přinutit všechny ulejšváky, příživníky a kořistníky (mezi ně patří z větší části i cikáni) k práci."

Cikány se Rudé právo zabývalo i v roce 1948.

(č. 54 - 5. 3. 1948 str. 1)

Počet cikánů v Čechách stoupá

"Soupisem stanicemi SNB v srpnu minulého roku bylo zjištěno v českých zemích do 15. listopadu 1947 opět asi 18.000 cikánů. (...) Vzestup lze vysvětlit přestěhováním cikánů ze Slovenska a sousedních států."

Rudé právo vyhodnotilo počty Romů (č. 242 - 16. 10. 1948 str. 2):

Kolik je u nás cikánů

"Podle soupisu cikánů žilo na Slovensku 84.438 cikánů a jiných osob žijících cikánským životem. V českých zemích je 16.700 cikánů."

Závěrem

První dojem, kterého lze nabýt studiem některých zákonů či archivních pramenů, je hlavně intuitivní a spontánní.

Může však být impulsem pro hlubší studium některých neuralgických bodů soužití Čechů, Slováků a romské minority.

Domnívám se, že v letech 1945-1947 vnitřní politika stran a jejich politici přispěli k opětovnému tradičnímu vydělení Romů ze společnosti, a to zejména tím, že ponechali v platnosti zákon *"o potulných cikánech"* z r. 1927. Ten - ač se původně vztahoval jenom na určité osoby - byl aplikován na celou minoritu, a tak se trvale zapsal do vědomí majority. K vydělení přispěli i výše uvedenými novými zákony, z nichž je patrné, že představitelé politických stran a členové vlády se zabývali pouze problémy většinové společnosti, zatímco Romy, považovali za jakousi asociální vrstvu společnosti.

Jedním z měřítek naplnění principů demokratické vlády je její politika zaměřená na ochranu svých menšin. Z uvedeného vyplývá, že československá vláda a její instituce nebyly v letech 1945-1947 ve vztahu k romské minoritě demokratické, neboť s nimi jako s rovnoprávnými občany nepočítaly. Romové nebyli pojati do poválečného zákonodárství, a to ani jako obyvatelstvo perzekvované ve válečných letech. Jejich existencí připomněly snad jen stanice SNB. Vnitřní politika vůči nim spočívala ve vysoké míře improvizace, jako tomu bylo i v předválečném období. Tato politika byla ovšem jen odrazem vztahu většinové společnosti vůči Romům.

Pokud nebudou analyzovány všechny důsledky vnitřní politiky vůči Romům v letech Československé republiky, tj. od roku 1918, a v letech po ukončení II. světové války, důsledky, které mají vliv na postoje většinové společnosti, nebude možné je v dohledné době odstranit.

Příspěvek byl napsán v rámci projektu č. 409/98/609 podpořeného Grantovou agenturou ČR.

SUMMARY

Czechs, Slovaks and Roma after World War II

At the end of World War II there were some 100,000 Roma in Czechoslovakia. Almost all were to be found in Slovakia, where they had been persecuted, but where most had survived. Only 600 Roma returned to the Czech and Moravian part of the country, from where a large majority of the Roma had been sent to Nazi death camps. This article examines the policy of the authorities toward the Roma in the first post-war

years. The period was one of strong slavic nationalism, when ethnic Germans and some ethnic Hungarians were deported from the country. The land and properties confiscated from them was given to ethnic Czechs and Slovaks with priority going to war veterans and those who had suffered persecution. One would have thought the Roma would also be eligible. Before the war, quite a few Roma were settled, although they rarely owned the land they lived on. However, the Roma were considered "asocial elements" and there is no record of any Roma having received any confiscated land or property.

Burton Bollag

Dr. RUDOLF VON SOWA

28. září 2000 je tomu sto let, co zemřel významný romista Dr. Rudolf von Sowa.

Narodil se 30. ledna 1853 ve Lvově v úřednické rodině. Tato skutečnost ovlivnila Sowův život ve dvou ohledech. Za prvé měl možnost studovat a rozvinout tak svůj mimořádný jazykový talent a za druhé - díky častému stěhování, příznačnému pro rodiny státních úředníků - od útlého věku poznával jazykově i kulturně různorodá prostředí. Asi právě tato zkušenost jej přivedla k zájmu o jazyky, který jej provázel celý život.

Sowa studoval gymnázium v Brně, později v Uherském Hradišti, filozofickou fakultu (obor latina-řečtina) navštěvoval ve Vídni a v Innsbrucku, doktorát filozofie získal na Jagellonské univerzitě v Krakově. Po ukončení studia se až do své předčasné smrti živil jako gymnaziální profesor v Moravské Třebové a v Brně vyučováním latiny, řečtiny a němčiny. Kromě základních světových a několika slovanských jazyků se Sowa sám (ještě na střední škole) naučil persky, na univerzitě navštěvoval kurzy sanskritu, arménštiny, později se zabýval mongolštinou.

Dlouhodobým předmětem Sowova zájmu byly různé dialekty romštiny, se kterými se setkal na území dnešního Slovenska, Německa, Česka, Polska a Maďarska. Byl členem *Gypsy Lore Society* a v časopise této společnosti také publikoval několik svých studií o romských dialektech. Kromě článků o dialektech z výše zmíněných oblastí napsal i studii o dialektu brazilských Romů. V tomto časopise také publikoval několik pohádek - převážně v dialektu slovenských Romů. Sowovými nejvýznamnějšími romistickými díly jsou pak monografie o dialektu Romů z okolí Trenčianských Teplic a slovník dialektů německých Romů.

Monografie o západoslovenském romském dialektu začíná vymezením postavení romštiny v rodině indoevropských jazyků a srovnáním tohoto dialektu s jihomoravským a maďarským romským dialektem. Hlavní část monografie je věnována analýze fonologie, morfologie a syntaxe tohoto západoslovenského dialektu. Jako korpus slouží Sowovi nahrávky několika pohádek, které sám sebral i přeložil.

Při tvorbě slovníku dvou dialektů německých Romů Sowa vycházel jednak z vlastní znalosti těchto dialektů, dále pak z prací badatelů Bischoffa, Graffundera, Liebicha, Krause a jiných. Tato díla navzájem porovnal a kriticky zhodnotil. Dialekt německých Romů rozdělil na západní a slabší východní větev. V západním subdialektu došlo k četnějšímu přejímání slov z německých dialektů, ve východním spíše z polštiny. Sowa se zabýval i četností arménských, řeckých, rumunských, maďarských a jihoslovanských přejímek. V zápisu se snažil vyvarovat spřežek.

Ve své práci postupoval Sowa kriticky. Zanechal nám výbornou studii západoslovenského dialektu (jinak velmi málo popisovaného) tak, jak se jím mluvilo

před sto lety. Ve slovníku německých romských dialektů vyvrátil některé dřívější omyly, zachytil průběh procesu ztráty aspirace, částečnou ztrátu znělosti a jiné fonetické i morfologické jevy a procesy. Sowovo dílo má pro romistiku dodnes velkou hodnotu.

Literatura:

Nečas, Ctibor: Dr. Rudolf von Sowa (1853 - 1900), Forum Brunense 3, Brno 1990, str. 161-168

Kutlík-Garudo, Igor: O začiatkoch romistiky na Slovensku, Slovenský národopis 36, 1988, č. 1, str. 45 - 57

Na základě uvedených pramenů zpracovala M. Bořkovcová

ROMŠTÍ VÝTVARNÍ UMĚLCI

ABY PO ČLOVĚKU NĚCO ZŮSTALO

Rozhovor s romským sochařem
Jaroslavem Cickem

(Se sochařem rozmlouvali v dubnu 1999 Mgr. Jan Červenka a v květnu 2000 Dr. M. Hübschmannová, CSc. Pro Romano džaniben zpracoval Mgr. Červenka. Autory fotografií jsou Tony Hübschmann a Roman Midriak.)

Stačí přijet do středoslovenské obce Horná Štubňa jižně od Martina a zeptat se, kde bydlí sochař. Každý vás pošle za k patrovému domu uprostřed vesnice se zahradou plnou kamenných soch, kde bydlí strojař v důchodu Jaroslav Cicko. Se svými dřevěnými sochami, jichž je pro změnu plný zahradní domek, se zúčastnil nejméně

šedesáti výstav doma i v zahraničí a přechovává slušné množství novinových článků o sobě. V žádném z nich však není zmínka o tom, že je Rom.

Jaroslav Cicko se narodil 10. března 1939 v obci Bodorová. Otec byl Slovák, matka Romka (dcera kováře) a Jaroslav byl jejich jediné dítě. V roce 1940 nebo 1941 byli bodorovští Romové na příkaz slovenské vlády vyhnáni 3 kilometry za vesnici. Z té doby si pan Cicko pamatuje hlavně několikahodinové romské pohádky vyprávěče Jula Končeka a to, jak museli chodit dva kilometry pro vodu. Od Bodorové je komunisté na podzim roku 1949 přesídlili do Horné Štubně. "Musím říct pravdu: dodnes jsem jim za to vděčný," říká pan Cicko. Romové tu bydlí roztroušeně mezi Neromy a nikdo prý už dnes příliš nerozlišuje, kdo je slovenský starousedlík, kdo poválečný navrátilce z Rumunska, kdo je potomek místních Němců (vesnice bývala převážně německá, část Němců byla ale po válce odsunuta, další se odstěhovali v sedmdesátých letech po československo-německé smlouvě a někteří další začátkem let devadesátých), kdo je Rom a kdo Nerom.

Jaroslav Cicko má ženu Slovenku, jejich čtyři děti jsou všechny vyučené. Výtvarnictví se nevěnuje žádné z nich, syn však hraje dobře na harmoniku.

foto: RM

Obvyklá otázka na úvod: Jak jste se vlastně dostal k sochařství?

Bylo to náhodou, jestli se to tak dá říct. Štěstí v neštěstí. Bylo mi skoro čtyřicet let. Měli jsme takovou porcelánovou sošku, už nevím odkud. Takového stařečka s fajfkou. Já jsem uklízel, upadla mi a rozbila se. No a manželka mi začala spílat, tak povídám: "Vždyť takovou ti můžu udělat taky." Ani jsem si neuvědomil, co to znamená, no ale když už člověk něco řekne... Tak jsem začal dělat, no. Vzal jsem obyčejný nůž a začal jsem. Ze švestkového dřeva. Nevěděl jsem, že je to jedno z nejtvrděších dřev u nás. Takže tu jednu sošku jsem dělal asi měsíc.

A jak jste se dostal ze svého improvizovaného ateliéru v zahradním domku na veřejnost?

Také náhodou. Ve škole se mluvilo o sochách, ředitel totiž také vyřezával, no a dcera povídá: "Tatínek taky dělá něco takového!" Tak se přišel učitel za mnou podívat a povídá, jestli bych nechtěl udělat ve škole malou výstavu. Řekl jsem, že si to dělám jen tak pro sebe, ale nakonec jsem se dal přesvědčit, zanesl jsem sošky do školy a oni je vystavili. A pak najednou za mnou přišli z Martina, ze Studia neprofesionálních výtvarníků, prohlédli si moje věci - už jsem jich tenkrát měl víc - no a jestli bych prý nechtěl chodit do Martina. Nepovažoval jsem se za nic moc, ale oni tvrdili, že to bude dobré. Nakonec mi udělali výstavu, a tak jsem tam začal chodit. Výstav pak bylo víc. Po dvou letech mi poslali dopis z Bratislavy, abych začal chodit i tam. V Bratislavě už nás vedli tehdejší prakticky nejlepší slovenští sochaři: Bartfay, Cipár, Hovorka a další. Chodil jsem tam jedenáct roků. A vedle toho ještě do Martina do studia. V Martině je dobrý kolektiv, je to už dvacet let, co spolu děláme.

Jaké máte náměty?

Začínal jsem s vesnickými náměty, co člověk nejlíp znal: hory, rolníky. Pak jsem začal dělat řemeslníky, které jsem znal z dětství. Tady je ponocný, který tu chodíval a hlásil, kolik je hodin: "Dvanáctá hodina odbila." Znáte to. Bubeník - rozhlas nebyl, tak chodil bubeník. Kovář, pošťák, hostinský nebo nějaký pastýř, tamhle řezbář, lesní dělník se stromkem - toho jsem dělal před Vánoci. No a potom jsem začal dělat vesnické zvyky, jako je vynášení žatevního věnce, velikonoční polévání, masopust, vynášení Morany. Pak jsem přešel k sakrálním věcem - mám tu například pietu, Pannu Marii. A už to začalo: Začal jsem se věnovat i jiným věcem a teď dělám i volnou tvorbu.

Když jste první sošku obyčejným nožem ze švestkového dřeva dělal měsíc, kolik vám trvaly ty další?

No, asi deset sošek jsem udělal a pak už jsem si sehnal takové ploché dláto na dřevo. Když jsem jel poprvé do Bratislavy na to sympozium, prakticky celý týden jsem koukal jen na to nářadí, co měli ostatní. Byli tam ti nejvyspělejší řezbáři - a vidíte, já jsem koukal po nářadí. Někaké nářadí jsem si pak sám vyrobil, nějaké dokoupil - a už se dělalo lépe.

Romská kapela

(TH)

Dříve obstarávali hudbu na vesnici jenom Romové. U nás byl známý primáš Mišo Konček z Turčianských Teplic, můj kamarád. Už je starý, ale někdy si přece ještě jde zahrát.

Jaro (z cyklu Čtvero ročních období)

(TH)

Léto (z cyklu Čtvero ročních období)

(TH)

(TH)

Podzim (z cyklu Čtvero ročních období)

(TH)

.Zima (z cyklu Čtvero ročních období)

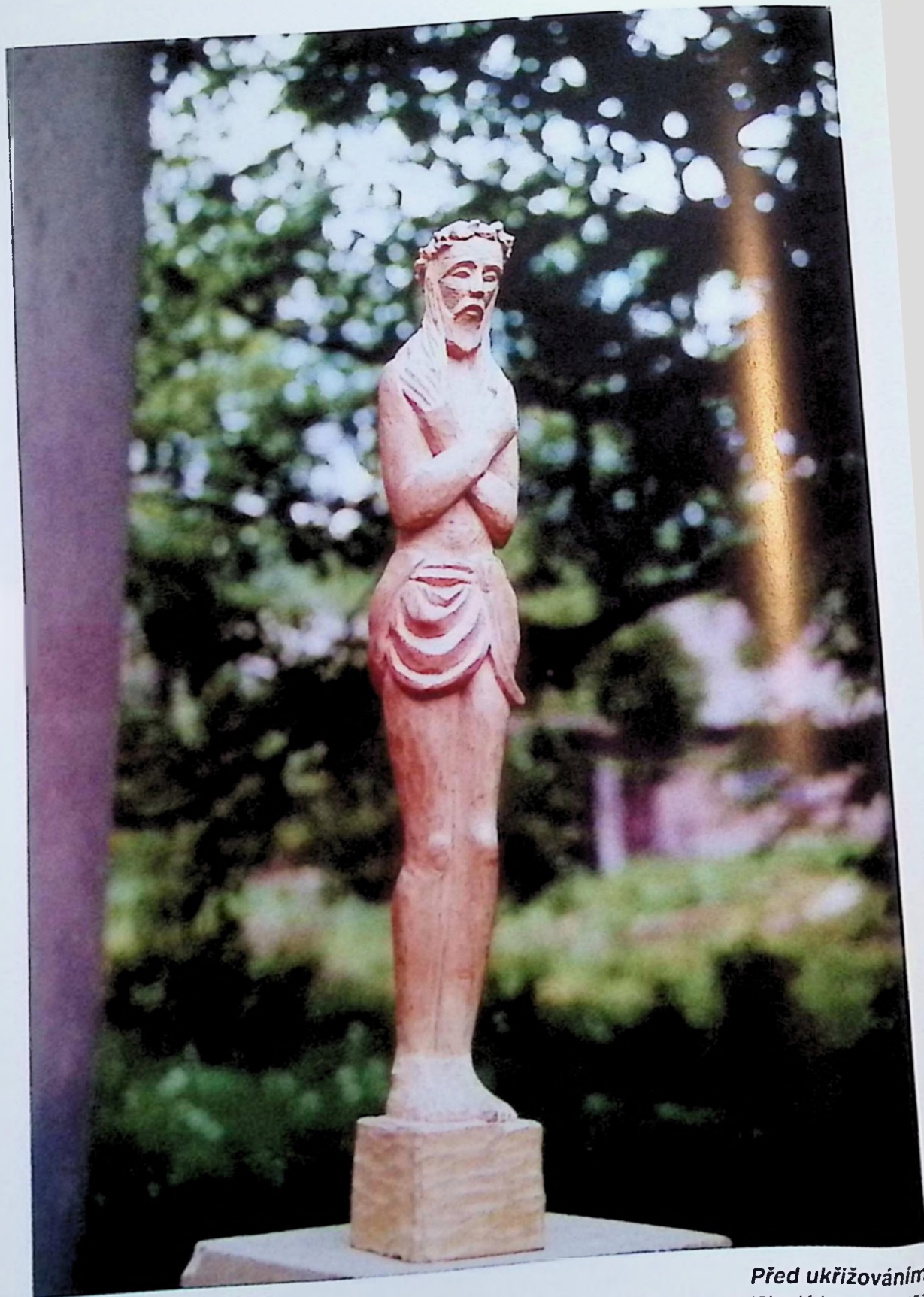

(TH)

Tam pramení Turiec

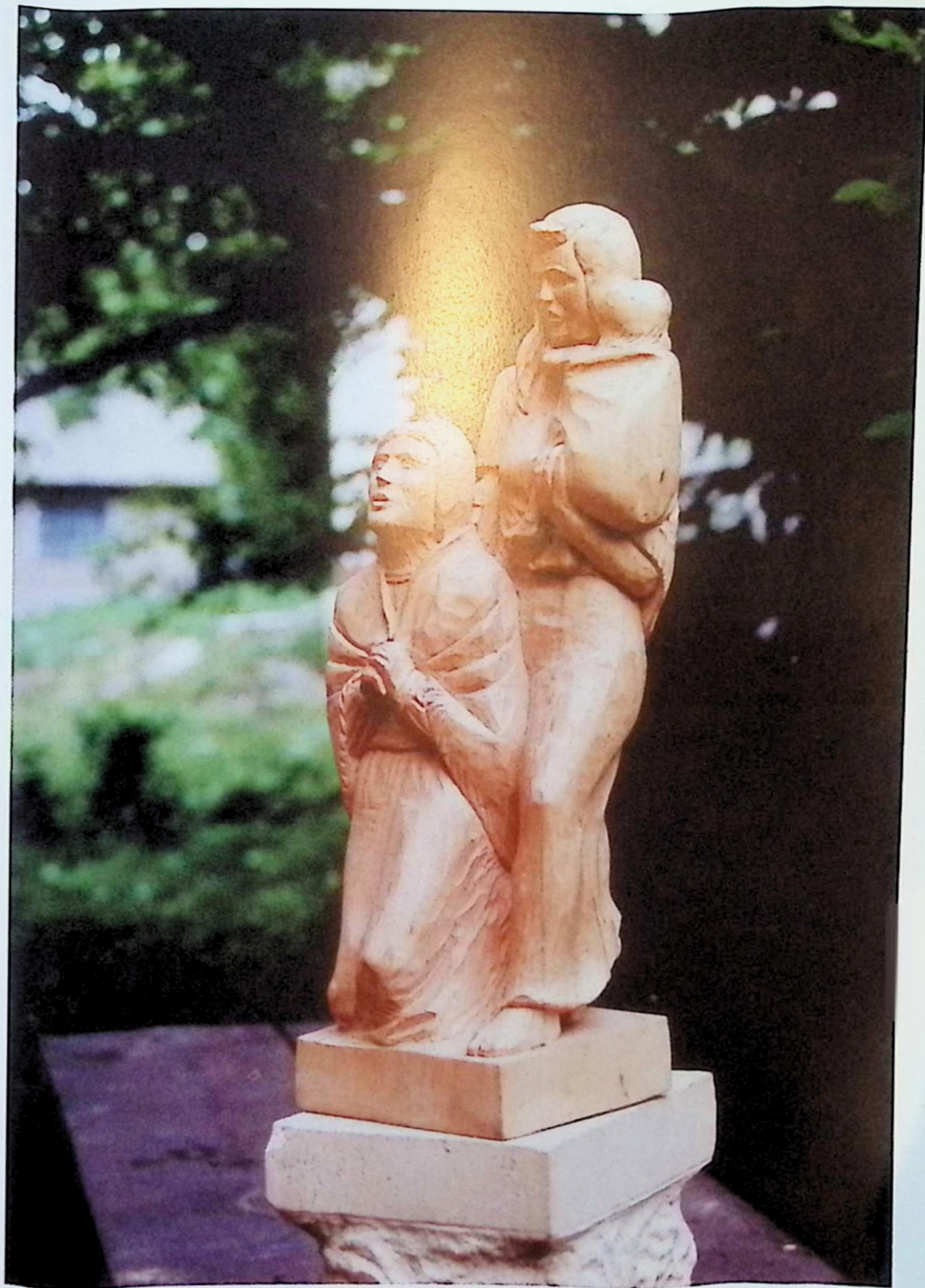
Tahle socha přijde k Handlové. Stavějí tam vodní nádrž, protože mají nedostatek vody. Tamější starostka mě požádala, jestli bych pro ně neudělal sochu. Povídali jsme si spolu, jak by měla vypadat, já něco řekl, ona něco řekla, a nakonec z toho vzešla tahle žena - **Matka příroda**, z amfory nás napájí vodou. Socha je z andezitu. Byl tu kamenolom na andezit, už se tam netěží, a tak ten kámen musíme vždycky vytrhnout ze stěny.

(TH)

Před ukřižováním
Chtěl jsem udělat Krista, ale z toho dřeva, co jsem měl, nešlo udělat Krista na kříži.
A potom - chtěl jsem zkusit Krista jinak, než jak ho vidíte všude.
A z toho vznikla řezba **Před ukřižováním**.

*Na útěku
Za povstání utíkali jak Romové, tak Slováci před Němci...*

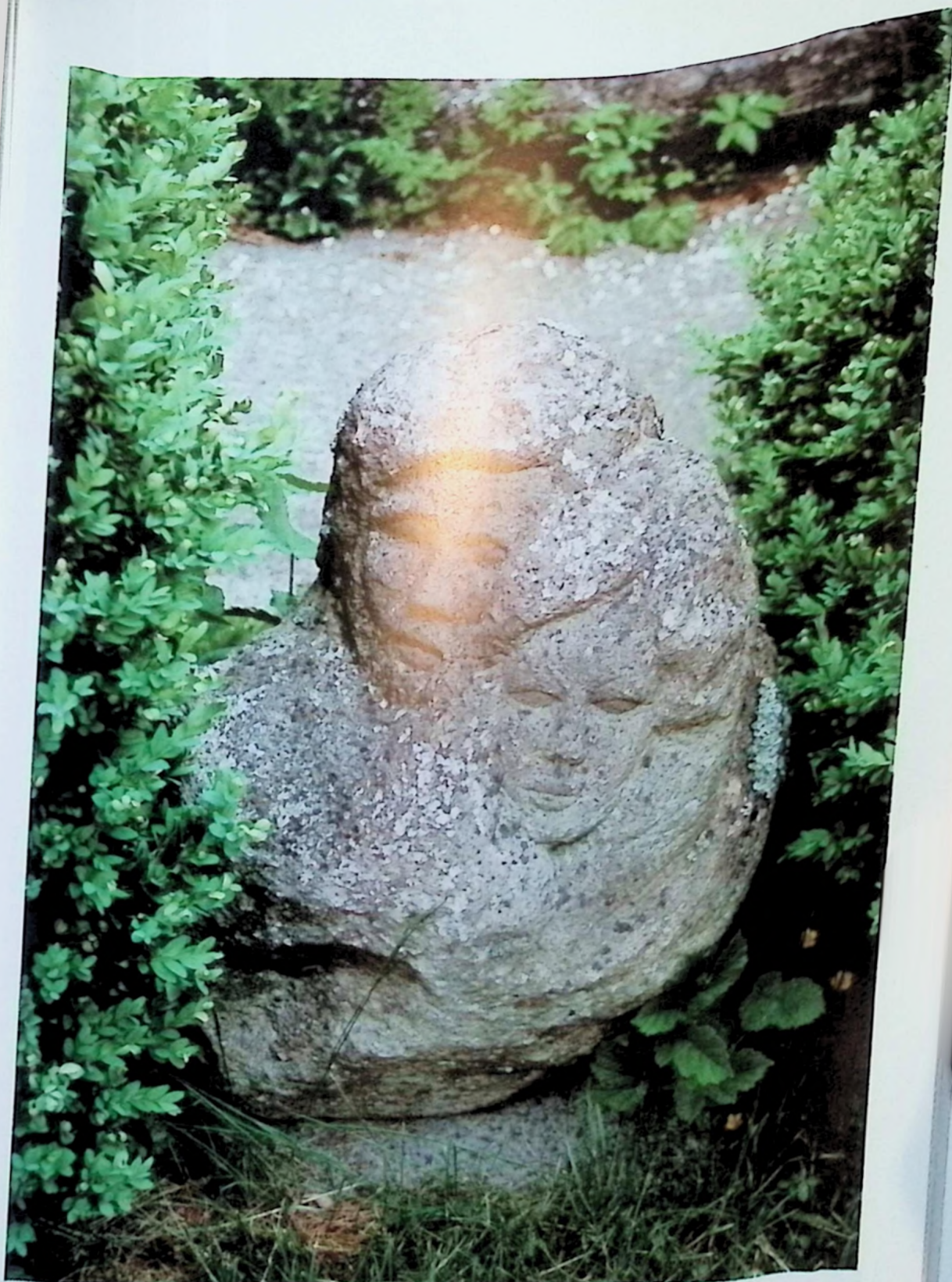
(TH)

Bača

(TH)

To není král, to je bača. Takovéhle čepice u nás nosili bačové. Jenomže mi prasknul, není ještě dokončený. Možná že ho dokončím tenhle rok. Přes zimu dělám se dřevem, v létě s kamenem.

Milenci

(TH)

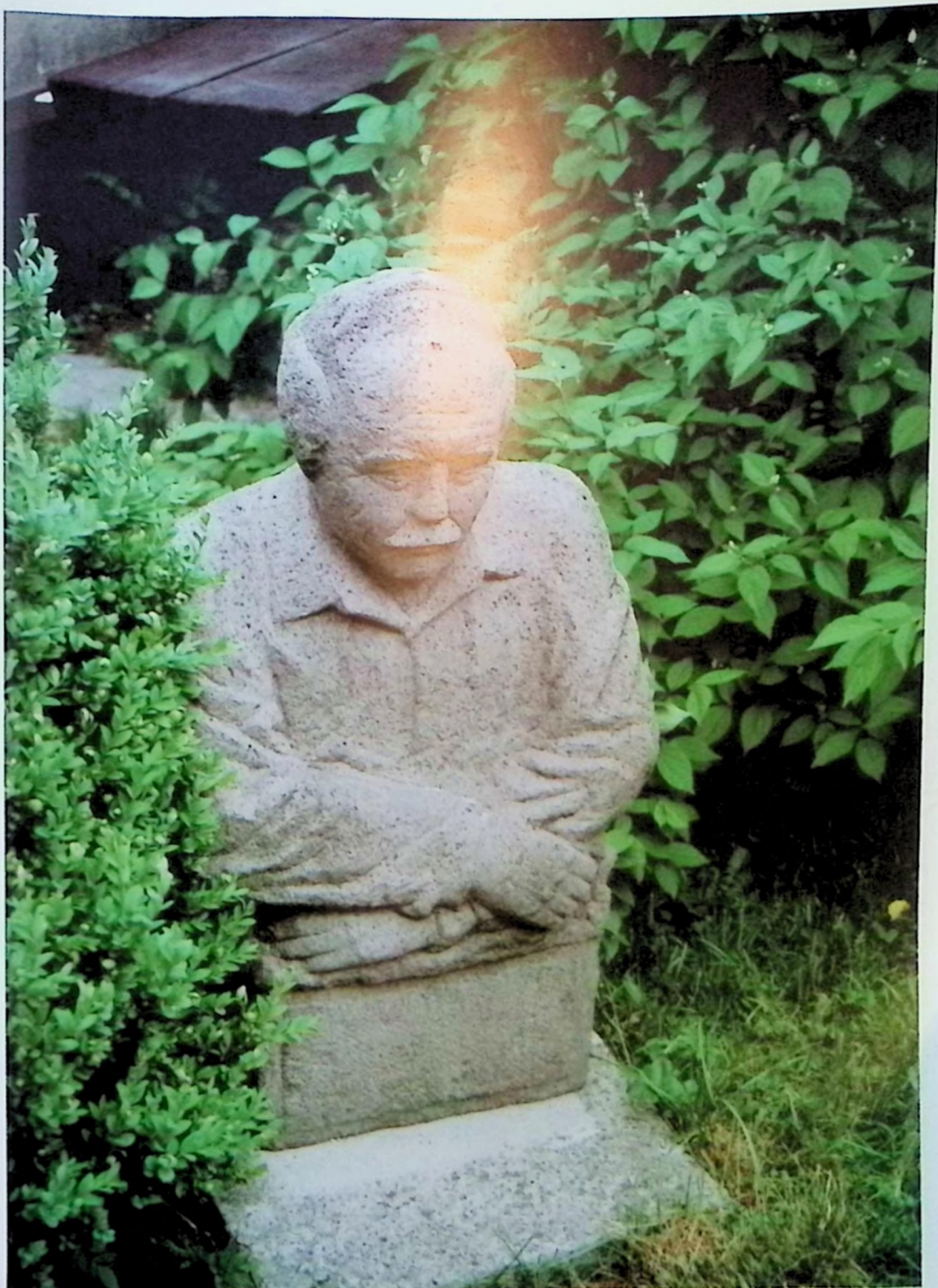
Když se někde něco kope, jdu se podívat, jestli tam nenajdu vhodný kámen. Někdy mi ten tvar sám napoví, co z něho mám udělat. Například támhleti Milenci - s kamenem jsem vlastně vůbec nic nedělal, jenom jsem do něj vytesal, jak se dva milenci objímají.

(TH)

Romské děvče

Například tohle děvče je Romka. Ale není to žádná konkrétní osoba... Někdy člověk vidí i něco v televizi, zakomponuje se mu to do hlavy, ale pak si to přetvoří podle svého...

Náhrobní busta

(TH)

Můj přítel mě požádal, abych udělal náhrobní kámen pro jeho strýčka. Přinesl mi strýcovu fotografii a podle toho jsem udělal sochu. Jenomže potom mu zaváděli plyn, neměl peníze na zaplacení, a tak řekl, abych si to tu zatím nechal. Teď někdy si má sochu odvézt na hrob.

(TH)

Za živobytím

Staré Romky dříve chodily po vesnici a posluhovaly u sedláků. Někdo ji zavolal, aby šla zamést dvůr, někde i dříví našťípala, vyprala prádlo. Za to jí dala selka většinou brambory, tvaroh nebo něco takového a ona to pak donesla domů dětem. V plachetce na zádech. Na východě se to mu říká "zajda", my tomu říkáme "batoh".

Selka

(TH)

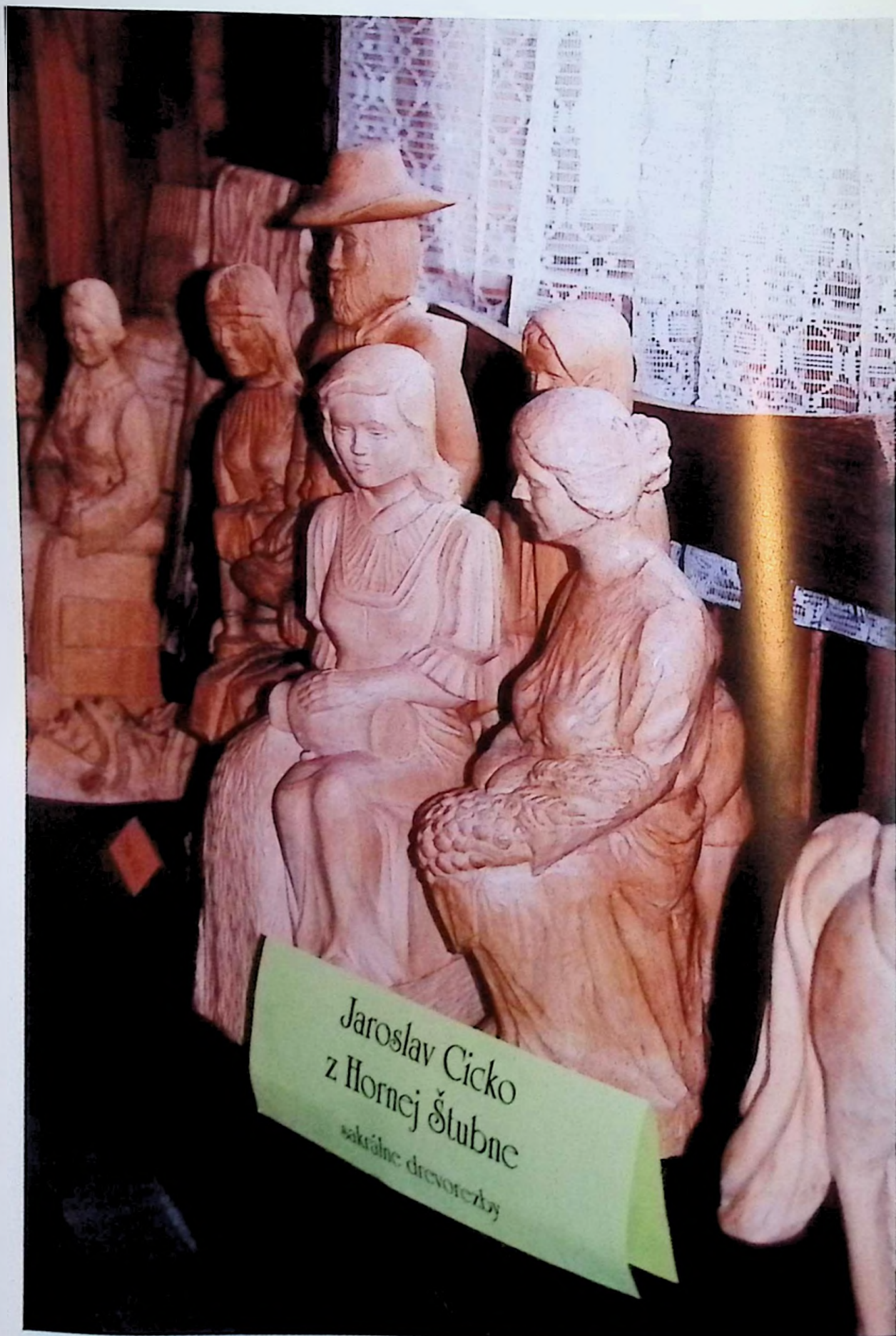
(TH)

Mladá matka

Madona s dítěm

(TH)

(TH)

Z výstavy

Vystavujete hodně?

Začalo to okresními výstavami, pak přišly krajské, celoslovenské a nakonec zahraniční. Měl jsem přes šedesát výstav, možná i víc. Každý rok dělám dvě, tři až šest výstav, nejen doma, i v zahraničí. V Německu v Erfurtu, ve Španělsku v Zaragoze. I v Česku jsem měl výstavu, v Jičíně. Loni (1998) za mnou byla jedna galeristka z Paříže a také chtěla, abych tam udělal výstavu. Já jsem chtěl, jenže ona pak zjišťovala, kolik by to stálo se clem a pojistkou, a zjistila, že tolik peněz by jí na mou výstavu těžko dali. A to posílám jenom ty dřevěné věci.

Prezentovali vás aspoň na některé z těch výstav jako romského výtvarníka?

Ne, ne, ne.

Já vím, že vy sám sebe příliš neodlišujete, že jste národností Rom a řečí i občanstvím Slovák. Romsky jste mluvil naposledy v dětství. Ale přesto: nepřišlo vám někdy líto, že vlastně děláte čest Slovákům, zatímco v novinách se o Romech píše převážně špatně?

Odpovím trochu oklikou: Mě ani většinou nemrzelo, že jsem nemohl jet na svou výstavu do Španělska nebo Německa. Mně jde o to, aby se prezentovaly moje věci. Takže takhle jsem o tom nepřemýšlel. Kdybych se dostal všude, kde jsou moje věci, to by byl opravdu zážitek: jsou v Kanadě, v USA, v jižní Americe, v Německu, v Holandsku, hodně věcí šlo do Itálie, do Rakouska. Mně záleželo na tom, abych někomu způsobil požitek a radost. Ale že bych se staral o to, zda je to prezentováno jako romské, to ne, protože s tím romským to nemá nic společného.

Opravdu nic?

Nemá, protože to téma nedělám. Kdybych dělal náměty ze života Romů, to už by bylo jiné. Ale to bych tomu musel obětovat aspoň dva roky, abych toho udělal víc. Prostudovat si materiály, udělat si náčrty... Ono to nejde jen tak.

Za každou vaší soškou je tedy nějaká příprava? Na každou jste studoval třeba ty kroje nebo ta řemesla?

Ano. Něco znám, stačí mi kolikrát někde vidět kroj, vím, odkud je. Co si člověk pamatuje z vlastní vesnice, to jde, ale to cizí už není samozřejmé. Když dělám dřevěnou sošku, tak klidně můžu říct, že například tohle je Romka. Jenže ono je potřeba dát do toho něco takového, aby to opravdu vyjadřovalo, že je to Romka. Když to někdo uvidí, aby mohl říct: Ano, tohle je Romka. O to jde. Když vidíte třeba tuhle sochu, víte, že je to Kristus, nebo tohle že je madona s dítětem...

Ale přeci jen mám takovou sošku, o které by se dalo říci, že je romská. Jsou to hudebníci. Přemýšlel jsem nad ní, jak mohl vypadat primáš Mišo Konček z Necpal, když byl mladý. Protože i v naší hospodě hrávali Končekovci na zábavách. Měli jsme tu, jak se tehdy říkalo, čaje o páté.

foto: RM

Takže ta soška, to by mohli být přímo Končerkovci?

Mohli, bylo jich pět. Jenže já jsem tam dal ještě jednu ženu. Takže mohl by to být romský námět, cikánská kapela, jenže to už by k tomu nesedla ta dívka v kroji, protože romské dívky takové kroje nenosily.

Vy sochy zřejmě pojmáte hodně realisticky.

Jak říkám, než člověk něco udělá, tak si to musí promyslet. Jak jsem třeba dělal Cyrila a Metoděje: Prohlédl jsem si různé obrázky a dal jsem si to dohromady v kompozici. Víím, že k nám přinesli písmo, ale také náboženství. Takže jsem znázornil staroslověnské písmo a potom kříž. I když on byl biskup, takže by mohl mít biskupskou hůl. Ale já jsem radši udělal kříž, aby symbolizoval křesťanství. A také knihu.

Nebo jsem dělal sochu ještě k povstání, k třicátému pátému nebo čtyřicátému výročí, už se přesně nepamatuju. Také jsme tehdy měli výstavu, a tak mě poprosili, jestli bych něco neudělal. A tam je československý voják a vedle něho ruský. Bylo by těžké to poznat, ale já jsem mu udělal na opasek hvězdu a samopal, jaký měli Rusové. Říkám, když chci dělat větší věc, na které si chci dát záležet, tak si ji musím prostudovat. Hlavně když je to historická postava nebo postava reálná.

Takže přímo z fantazie ani netvoříte.

Dá se dělat i z fantazie. Třeba tady jsem udělal takové reliéfy: matka a jakoby hlavička dítěte. Něco jako touha po dítěti. Mladá žena touží po dítěti. A potom další reliéf: tatáž žena už s dítětem. Nebo další volná plastika: takové příšery z hororů. To mě zase inspirovala televize.

Kdy jste začal pracovat s kamenem?

To už jsem dělal asi tak deset let dřevěné věci. Stavěli jsme novou mateřskou školkou a přišli za mnou, abych něco udělal. Buď ze dřeva, nebo něco jiného, co by se hodilo. Tak jsem to zkusil z kamene: Udělal jsem děti s psíkem. Malé děti, třeba děvčata, mají svá tajemství. Takže tady jedna dívka druhé šeptá něco do ucha. Dětské motivy: psík a švihadlo.

Od té doby přibylo jak kamenných soch, tak dřevěných. Tohle všechno musí stát dost peněz a práce. Přemýšlel jste někdy, proč to všechno děláte?

Pro zábavu. I když vlastně nejen pro zábavu. I proto, aby po člověku něco zůstalo. Někdo žije třeba osmdesát let, zemře a do roka se na něj zapomene. Protože ten člověk prakticky neudělal nic takového, aby se na něj nezapomnělo. Nebo jinak řečeno: Já vím, že na mě osobně se taky zapomene. Ale moje práce tu budou ještě za padesát let a někdo je bude vlastnit. Něco po člověku zůstane. Může říct, že nežil nadarmo. Já jsem například pracoval čtyřicet dva let ve strojírnách a vím, že za pár let už si nikdo ani nevzpomene, že jsem tam pracoval. I přátelé z práce mi říkají, když se s nimi setkám: "Jaro, kdybychom si o tobě nepřečetli v novinách, tak ani nevíme, jestli ještě žiješ."

SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA

TERA FABIÁNOVÁ II

V předchozím čísle Romano džaniben jsme začali oslavovat sedmdesáté narozeniny Tery Fabiánové, nejstarší romské spisovatelky v České republice. Podle svého slibu pokračujeme i v tomto čísle a uveřejňujeme úryvky z Terčina životopisného vyprávění, které se připravuje k vydání v knižní podobě.

MIRO DŽIVIPEN

Uliřom Žigarciste, odoj, khatar sas
miro dad. Kana mange sas štar berš, iľa
man mri čori daj pro dumo u řidžalas
man Farkaždate. Važdár hoď ruginke-

MŮJ ŽIVOT

Narodila jsem se v Žiharci, odkud
pocházel můj otec. Když mi byly čtyři
roky, vzala mě moje nebožka maminka
na záda a nesla mě do Vlčan.

*Tera Fabiánová se sestrou Ili - a dětmi doma na Slovensku, srpen 1966
Foto: archiv*

ravas le pindrenca, čida man tele andro dživa a me palis denasavas pal late.

Žigarciste sas cikno kher, but kaki odoj bešenas, o boriya pen dokerenas, ta gejlam te bešel odoj, khatar sas miri daj.

Avlam u mro dad chudna kher te kerel, bo la dakero dad Farkaždare cinda phuv le gadžendar. Čikano kher, valkendar¹⁾. Savore kerahas valki. Mro dad, mri daj, o phral, e Beži, mri phureder phen, the me. O dad čhingerlas phusa, mišinelas čikaha u amen uštarahas e čik.

Palis gejlā mri daj te tavel. O Rom, so šegitinlas le dadeske o kominos te kerel - Kroča les akharenas - phučelas la datar: "So taďal?" E daj leske phenda: "Bengengere šere!" Me avka darandilom, hoj pejlom andre čik. Štareberški somas, ale kada sa mange anglo jakha, sar te ulahas adadives.

Mre papus, le dadeskere dades, šoha na dikhlom. Aňi la baba. Mule andre jekh čhon pre španělsko chripka, achile efa čhavore. Mre dadeske sas trin berš, le jekhtenedereske sas eňa čhon²⁾. O jekhphureder phral, o Robert-bači, le ciknen parvarelas. Bararda len avri. Avka sas čirla maškar o Roma ajso sokašis.

Kana mro dad avla beršende, rukulinda lukestoske. Sas šukar, terno. Gejlā pre zabava. Mri daj phirelas le čhajenca upre tele, šunda, hoj Žigarciste hin šukar čhave. Feštinda peske o čhama ole cigorpapiriha u gejlā le čhajenca Žigarciste pre zabava. Avka peske le dades chudna. Vaj jov peske chudna la da? Dživenas dujdžene, džikim na mule, a džil andro meriben sovenas pre jekh haďos.

A protože jsem kopala, shodila mě do obilí a já pak utíkala za ní.

Domek v Žiharci byl malý, bydlelo v něm spousta strýců, švagrové se hádaly, a tak jsme se přestěhovali tam, odkud pocházela maminka.

Přišli jsme a tatínek se pustil do stavby domku, protože mamčin otec ve Vlčanech koupil od sedláků pozemek. Domek hliněný, z valků¹⁾. Všichni jsme šlapali valky. Tatínek, maminka, bratr, Beži - moje starší sestra - i já. Tatínek řezal slámu, míchal ji s jilem a my šlapali.

Potom šla maminka vařit. Rom, který pomáhal tatínkovi stavět komín - Kroča mu říkali -, se maminky zeptal: "Cos nám uvařila?" A maminka řekla: "Čertí hlavy!" Já se tak polekala, že jsem upadla do bláta. Byly mi čtyři roky, ale tohle všechno mám před očima, jako by se to stalo dnes.

Svého dědečka, tatínkova otce, jsem nikdy neviděla. Ani babičku. Umřeli v jednom měsíci na španělskou chřipku a zůstalo po nich sedm dětí. Tatínkovi byly tři roky a nejmladšímu bylo sedm měsíců²⁾. Nejstarší bratr, strýček Robert, se o ty malé staral. Vychoval je. Tak to dříve u Romů chodilo, taková byla morálka.

Když tatínek dospěl, narukoval na vojnu. Byl hezký, mladý. Jednou šel na zábavu. A moje maminka se toulala s děvčaty po okolí a doslechla se, že v Žiharci jsou pěkní mládenci. Namalovala si tváře papírem od cikorky a šla s holkama do Žiharce na zábavu. Tam ulovila tatínka. Anebo on ulovil ji? Žili spolu, dokud neumřeli, a až do smrti spali na jedné posteli.

¹⁾ Valkos (sg.), valki (pl.) - nepálené cihly, vepřovice. Vyrábějí se z jílu smíchaného se slámou. Poté, co se materiál důkladně prošlape, dává se v dřevěných formách sušit na slunce. Před válkou byly vepřovice hlavním stavebním materiálem na slovenských vesnicích a jejich výrobou se živily převážně romské rody, které se na tuto práci specializovaly.

²⁾ Na tyto rodinné události vzpomíná Tera Fabiánová se svou sestrou Ili Lakatošovou v rozhovoru publikovaném v Romano džaniben 1-2/1996 v článku Roma vakeren upral o čalado, str. 3-12.

La dakera da prindžardom the le papus. Sar avlam Farkaždare, kerahas o kher - u me somas sa čikatar, sar uštaravas e čik. E daj man bolda andro pañi, o šero mange thovlas, o sapuñis mange avla andro jakha. Me chuťlom avri andal e bodvana, denaštom kije baba, nangi, cindī, žužo sapuñis - joj akor imar nasvali sas, pašfolas andro vodros. Garuđom man ke late tel e duchna, sa la cindardom. E baba man činda pal e bul, čhida man avri. Me rovavas, phendom lake: "Užar, imar ñigda šoha pal tute n'avava!"

Na avlom, bo e baba muľa. Sar la parunenas, ta mange urde topanki dororencas. O topanki sas pal e bibi. Ehas pre mande bare, e daj phandla fest o dorora, kaj mange o topanki te na peren pal o pindre. Pro cintiris mange o dorora phundrile. Me beštom tele u ajci keravas, ajci keravas, kim o dorora na phandlom. Pametinav, hoj akor sikhľlom te phandel topankengere dorora, kana la baba parunenas. Sas mange štar berš, može hoj pandž?

O papus, la dakero dad, sas baro lavutaris. Bašavelas pre bugova. Ale sas erđavo, baro beng. Na kamelas le čhaven. Me somas jekh, kas kamelas. Phiravas leske te cinkernel. Te leske kampelas vareso, avlas avri anglo vudar, vičinlas: "Teruš!" E daj phenlas: "Dža, Barešereskeri, vičinel tut o beng!" A me leske džavas te kerel, te pratinel, te tavel, te cinkernel.

Sikhavelas man te bašavel pre bugova. Me somas cikñi, na resavas dži kije men la bugovake. O papus phenlas: "Barešereskeri, astar dé-mol!" A me astarás o huri, kaj resás, u vičinavas: "Dé-mol!" O papus man tradña avri. Afe th'avka man sikhada te bašavel.

Me somas ke leste, kana muľa. Sas phuro, nasvalo, thovavas leske jag andre šparheta, thovavas leske o pindre andre rura, bo les šudrarlas. O pindre leste sas šilale.

Babičku z maminčiny strany jsem znala a dědečka taky. Když jsme se přestěhovali do Vlčan a tatínek stavěl dům, byla jsem samé bláto, jak jsem šlapala valky. Maminka mě namočila do vody, myla mi hlavu a mýdlo mi přišlo do očí. Vyskočila jsem z necek, utíkala jsem k babičce, nahá, mokrá, namydlená - babička už tehdy byla nemocná, ležela v posteli. A já k ní vlezla pod peřinu a celou jsem ji zmáčela. Babička mě plácla přes zadek a vyhodila mě. Já brečela a povídám: "Počkej, už nikdy za tebou nepřijdu!"

A nepřišla jsem, protože babička umřela. Na její pohřeb mi oblékli šněrovací boty po tetě. Byly mi velké, maminka je utáhla tkaničkami, aby mi nespadly z nohou. A na hřbitově se mi tkaničky rozvázaly. Sedla jsem si a tak dlouho jsem je zkoušela zavázat, až se mi to povedlo. Pamatuju se, že jsem se naučila zavazovat tkaničky o babiččině pohřbu. Byly mi čtyři roky, nebo možná pět?

Dědeček - maminčin tatínek - byl vynikající hudebník. Hrál na basu. Ale byl to zlý člověk, prevít. Nesnášel děti. Já byla jediná, koho měl rád. Chodila jsem mu nakupovat. Když něco potřeboval, vyšel přede dveře a zavolał: "Teruš!" A maminka povídá: "Jdi, Velká Hlavo, volá tě čert!" Já mu pak šla uklidit, navařit, nakoupit.

Učil mě hrát na basu. Já byla malá, nedosáhla jsem base na krk. A dědeček povídá: "Velká Hlavo, chytňi dé-mol!" Já zmáčkla struny, kam jsem dosáhla, a křičím: "Dé-mol!" No a dědeček mě vyhnal. Přesto mě ale naučil hrát.

Když umíral, byla jsem u něj. Už byl starý, nemocný, zatápěla jsem mu v kamnech a strkala jsem mu nohy do trouby, protože ho mrazilo. Pořád měl studené nohy.

Bichavelas man baracpaľenkake, kaj leske te makhav o dumo. Chudelas varese love - slugadžiko penzija, bo sas andre ešebno mariben. Me leske sivavas ajse gonore, odoj peske thovelas dohanos the love. Ča me olestar džanavas, kaj o love peske thovel.

"Dža, Teruš, cin mange baracpaľenka, makheha mange o dumo, dukhal man!" Me gejlom andro gav, cindom baracpaľenka andre bota, džavas pale. Sar džavas pale, arakhlom man pro drom mira sesterňicaha.

"So hin tut andre oda caklocis?" phučľa mandar.

"Le phureske ľidžav baracpaľenka, makhav leske o dumo, dukhal les."

"Le phure bengeske? De arde!" ľľa mandar o caklocis, piľa avri. Sas mandar duj berš phureder, pervaľi, zoraľi.

"Ča muter!" phendľa. Paľis dujdžena muterďam andre.

"Ma dara, diľiňi, muter hin feder sar baracpaľenka."

Avka le papuske makľom o dumo mutereha. Na prindžardľa ňiľ, mek phendľa: "Jaj, Teruš, mek mange šoha avka šukares o dumo na makhľal."

Posíľal si mě pro meruňkovici, abych mu s ní masírovala záda. Bral vojenskou penzi, protože byl v první světové válce. Já mu šila pytlíčky, kam strkal tabák a peníze. Jenom já věděla, kam si peníze schovává.

"Běž, Teruš, kup mi meruňkovici, namasíruješ mi záda, strašně mě bolí." Já šla do vesnice, koupila jsem v obchodě meruňkovici a jdu zpátky. Po cestě jsem potkala sestřenici.

"Co to máš v tý flaštičce?" ptá se.

"Ale nesu starému meruňkovici, masíruju mu s tím záda, bolejí ho."

"Tomu ďábloví? Dej to sem!" Sebrala mi lahvičku a vypila to. Byla o dva roky starší než já, břichatá, silná.

"A teď čurej!" povídá. Pak jsme do flaštičky obě načuraly.

"Neboj se, hloupá, moč je účinnější než meruňkovice!"

A tak jsem dědečkovi masíroval záda močí. Nepoznal nic, a dokonce řekl: "Jéje, Teruš, ještě nikdy jsi mi tak krásně ty záda nenamasírovala!"

Terčiny vzpomínky na školní léta vyšly v knížečce "Sar me phiravas andre škola - Jak jsem chodila do školy".

O válečných událostech podává svědectví v rozhovoru publikovaném v předchozím čísle Romano džaniben a dále v životopisném vyprávění, které je zahrnuto do připravovaného sborníku vzpomínek Romů ze Slovenska na druhou světovou válku.

Džalas mange pro dešupandžto berš, kana avľa agor maribnaske. Akor phirelas pal o gava jekh partizanos, gadžo. Na sas les musi. Kidelas le Romen pro Čechi andre buti. Pre Slovensko buti na sas, ta gejlam, calo famelija. Gejlam na ča o Roma, aľe the o čore Ungri.

Šlo mi na patnáctý rok, když skončila válka. Tehdy chodil po vesnicích nějaký partyzán, gádžo. Neměl ruku. A sbíral Romy na práci do Čech. Na Slovensku práce nebyla, a tak jsme se taky vypravili. Celá rodina. A nešli jenom Romové, šli i chudí Maďaři.

²⁾ Knihu vydalo nakladatelství a vydavatelství ÚDO České Budějovice, ve spolupráci se Společenstvím Romů na Moravě v roce 1992. Objednat si ji lze v Muzeu romské kultury, Jugoslávská 17, 600 00 Brno.

Sovahas andro vagoňi pro phusa, e mašina jekhvar džalas, jekhvar terđolas. Samas bokhale, trušale. Jekhvar, sar o vonatos ačhifa te terđol, chuťl'om avri, hoj dikhava, kaj sam. Dikh'om angle mande ajso baro, baro gendalos. Na sas žužo, ajso sas šižitno, ale dikhavas man andre. Amen khere sas ča ajse ciknore gendal'ici, kaj dikhavas ča miro šero. Adaj man šaj dikh'om dži khatar o šero dži ko pindre. Kamavas te dikhel mire čanga, hazd'nom e pasterňi, bondaluvavas sera seratar - jekhvar aven avri andal o vudar o murša, chuden te kľapkinel andro vasta, baro aplausis. Na sas gendalos, sas le borbifeskeri bota. Avral na dikhavas andre perdal odi bari botakeri blaka, ale andral o vilagos dikhelas, sar hazdav e rokľa, sar khelav, sar man bondarav!

Kerahas buťi andro "pohraňiči": Chotěboř, Lány, Dubkov. Kopaľinahas o krumpľi. Me savore love davas la dake, le dadeske. O dad avelas pal mande, kana chudahas love: "Teruška, džanes hoj kerav kher." U me les diňom sa, so zakerđom.

Oda ajso sokašis ko Roma, hoj o čhave den love la dake le dadeske. E daj pre mande cinkerlas gada, so mange kampelas. Ale angloda, sar geľam khere pre Karačoňa, phenda e daj: "Teruš, cin tuke, so kames." Bo džanelas, hoj pre Karačoňa hin romane bali, kamelas, kaj šukar te avav. Akor mange cind'om topanki, gada, čeňa andro kana. Ešeb andre miro dživipen man has neve topanki, so na chudňom pal varekaste, ale so mange korkori cind'om!

Pre Karačoňa geľam pale khere. Sar av'om pro balos, somas bari barikaňi andre miro rajkano uraviben. O čhave man lenas te khelel u me man šunavas sar grofkiňa.

Spali jsme ve vagónech na slámě, jednou vlak jel, jednou stál. Měli jsme hlad, žízeň. Jak tak jednou zůstal vlak zase stát, vyskočila jsem ven, že se půjdu podívat, kde jsme. Když jsem se vracela, koukám: Přede mnou je obrovské zrcadlo. Nebylo čisté, spíš takové jako zatemnělé, ale já se v něm viděla. Doma jsme měli vždycky jenom nějaké malé zrcátko, že jsem si viděla sotva hlavu. A tady jsem se mohla prohlédnout od hlavy k patě. Chtěla jsem vědět, jaké mám nohy, a tak jsem si vykasala sukni a točila jsem se ze strany na stranu - a najednou se vyhrnou ze dveří chlapi, začnou tleskat - aplaus! Nebylo to totiž zrcadlo, ale výkladní skříň od kadeřnictví. Zvenčí dovnitř nebylo vidět, ale zevnitř viděl celý svět, jak se vykrucuju s vyhrnutou sukni!

Pracovali jsme v pohraničí: Chotěboř, Lány, Dubkov. Okopávali jsme brambory. Všechny své peníze jsem dávala rodičům. Vždycky když jsme brali, přišel za mnou tatínek: "Teruško, víš, že stavím dům." A já mu dala všechno, co jsem vydělala.

Mezi Romy je zvykem, že děti dávají svůj výdělek rodičům. Maminka mi kupovala oblečení a všechno, co jsem potřebovala. Ale než jsme jeli domů na Vánoce, řekla maminka: "Teruš, jdi a kup si, co chceš." Věděla, že jsou u nás o Vánocích romské bály a přála si, abych hezky vypadala. A tak jsem si koupila boty, šaty a náušnice. Poprvé ve svém životě jsem měla nové boty, které jsem nemusela nosit po někom, ale které jsem si sama koupila!

O Vánocích jsme jeli domů. Když jsem přišla na ples, byla jsem nesmírně hrdá na své skvělé oblečení. Chlapci mě brali k tanci a já se cítila jako hraběnka.

Protože si Tera Fabiánová velice zakládá na své práci jeřábnice a později bagristky - jediné ženy-bagristky v ČKD - vynecháme další barvitá líčení historek z její rodné romské osady i výpověď o rodinném životě a její životopisný portrét zakončíme tím, co vypráví o své práci.

Bešahas andre Hloubjetína. O phuro sas profesijonalno slugadžis, me chudňom buti andro ČKD. Sas amen čhave - jekh, duj, trin, palis štar - sig tosara len čororen hordinavas andre školka, avka gejlom te kerel.

Sar avlom elšino andre tovarňa, dine man miri almarica, kaj te čhivav odoj o gada. Sar man dikhle o aver džuvlja, chudne te rodel o kleji.

"Nač si chceš zamykat tu skříňku?" phenav (andre amari čhib phenas sakoneske "tu").

"Heledťe, paní, vy jste..."

"Cikánka, chceš říct, vid'? A myslíš si, že cikáni kradou!"

"Heledťe, paní, já vás neznám. Ale víte, co se říká o cikánech!"

"Tak si pamatuj! Me ňigda šoha ňikastar nič na čordom, aňi miri daj, aňi miro dad, aňi miro papus, prapapus, praprapapus!"

Chuťilom, čhivkerďom avri lengere gada andal savore almarici, pro skamind sas krjeda - chudňom la u kerďom e kereka khatar savore almarici, so odoj sas. Phendom lenge: "Kada sa ela miro, thoven tumenge tumare cundri, kaj kamen!"

Ajsi me somas beng!

Palis imar duje trine čhonenca pre mande prisikhlile. Dikhle, hoj kerav sar koro graj. Hordinavas phare trasta - a somas šuki sar fištítno mačho! Andre buti phiravas sako džives, mek the kana somas nasvali. Jekh gadži mange palis phenda: "Paní, vy jste tak slušná, jako byste ani nebyla cikánka!"

Me, so šoha miro lav ňiko na preko marda, ačhilom bilaveskero.

Bydleli jsme v Hloubětíně. Starý byl voják z povolání, já začala pracovat v ČKD. Měli jsme jedno dítě, pak dvě, tři, nakonec čtyři - časně ráno jsem je, chudáčky, vodila do školky a pak jsem šla dělat.

Když jsem přišla poprvé do továrny, přidělili mi skříňku na šaty. Uviděly mě ostatní ženské a začaly hledat klíče.

"Nač si chceš zamykat tu skříňku?" povídám (v naší řeči říkáme každému "ty").

"Heledťe, paní, vy jste..."

"Cikánka, chceš říct, vid'? A myslíš si, že cikáni kradou!"

"Heledťe, paní, já vás neznám. Ale víte, co se říká o cikánech!"

"Tak si pamatuj! Já nikdy nikomu nic neukradla - ani moje máma, ani můj táta, ani můj dědeček, ani pradědeček, ani prapradědeček!"

Skočila jsem a vyházela jsem jim šaty ze všech skříněk, co tam byly, na stole ležela křída - popadla jsem tu křídu a kolem všech skříněk jsem udělala kruh. Povídám: "Tohle všechno bude moje a vy si ty svoje hadry dávejte, kam chcete!"

Taková jsem já byla dračice!

Za dva za tři měsíce si na mě zvykly. Viděly, že džu jako slepej kuň. Nosila jsem těžká železa - a přitom jsem byla hubená jako uzenáč. Do práce jsem chodila každý den, i když jsem byla třeba nemocná. Jedna gádžovka mi pak řekla: "Paní, vy jste tak slušná, jako byste ani nebyla cikánka!"

A já, která jsem nikdy nezůstala nikomu slovo dlužná, jsem tentokrát

Dukhalas man goreder, sar kana mange te phendahas, hoj čorav.

Palis man jekh manuš preko va-kerđa, kaj mange te kerav kurzos pro jeřabos. Volšík les akharenas. Sas les lačo jilo the lači godi.

"Šunen," phendā mange, "andro jakha tumenge phenen 'paní Fabiánová', pal o jakha ča 'ta cikánka'. Dikhēn tumen tele. Te avena upre pro jeřabos, dikhena tumen pre lende tele."

Kerđom mange o kurzos - pro jeřabos keravas tranda the pandž berš.

Dikhavas upral. Upral sas savore sar cikne manušora. Dikhavas savoro, so pes tele kerel.

Palis pal mande avľa aver majstros, phendā: "Šun, čhaje, tu sal ajsi šikovno. Kampel amenge bagristas. Na kames te džal andro kurzos te sikhľol pro bagros?"

"Soske te na?" Sikhľľľom bagristaske. Bičhade man andre Libňa te kerel - oda perelas tel o ČKD. Prikerenas odoj bova vaš o Irakos. Bičhavnas lenge o bova, čaže odoj sas aver klima u sa hardzavisaľolas. Ta amenge bičhavkernas pale u amen o bova prikerahas. Sas odoj bare, bare chara pherde chemikaľijenca, me ola bova hazdavas upre u bolavas andre kola chemikaľiji. E harzda džalas tele. Me somas jekh jekhori džuvľi, so kereľas pro bagros.

Ča jekhvar šunavas, hoj manca džal o šero, čhindonas tel mande o pindre, čandavas. Na ča me, aľe savori parta, so manca kerenas. Samas otravimen. Ňiko amenge na phendā, hoj ola chemikaľiji hin drabale. Takoj ke doktorka - bičhade man andro invalidno dochodkos. Pal o tran-dathepandž berš, so keravas andro ČKD. Ačhiľom te dživel. Ačhiľam džide ča trindžene ole savorendar, so amenca kernas.

nenasľa slova. Bolelo mě to víc, než kdyby řekla, že kradu.

Pak mě jeden člověk přemluvil, abych si udělala kurz na jeřábniči. Volšík se jmenoval. Měl dobré srdce a byl rozumný.

"Poslyšte," povídá, "do očí vám říkají 'paní Fabiánová' a za zády neřeknou jinak než 'ta cikánka'. Dívají se na vás shora. Když budete řídit jeřáb, budete se shora dívat vy na ně."

A tak jsem si udělala kurz - a na jeřábu jsem pracovala pětatřicet let.

Pak už jsem se koukala shora - a shora vypadali všichni jako malí človíčkové. Viděla jsem všechno, co se dole děje.

Pak přišel další mistr a povídá: "Poslouchej, holka, ty jsi taková šikovná. Potřebujeme bagristu. Nechceš jít do kurzu a vyučit se na bagristu?"

"Proč ne?" A tak jsem se vyučila na bagristu. Poslali mě dělat do Libně, spadalo to pod ČKD a opravovaly se tam pece pro Irák. Dopravovali jsme jim pece, jenomže tam je jiné klima, a tak pece rezivěly. Posílali nám je zpátky a my je zbavovali rzi. Měli jsme tam obrovské nádrže plné chemikaľií, já do nich ty pece spouštěla a rez šel dolů. Byla jsem jediná ženská, která tam dělala na bagru.

Ale najednou jsem začala cítit, že se mi točí hlava, že se mi podlamují nohy, zvracela jsem. Nejenom já, celá parta, co jsme spolu dělali. Byla to otrava z chemikaľií. Nikdo nám neřekl, že ty chemikaľie jsou jedovaté. Hned k doktorce - a poslali mě do invalidního důchodu. Po pětatřiceti letech, co jsem pracovala v ČKD! Ale zůstala jsem naživu. Ze všech, co jsme spolu pracovali, jsme zůstali naživu jenom tři.

Příběh o tom, jakým podivuhodným způsobem dostala Tera práci na maďarském velvyslanectví, byl otištěn v předchozím čísle Romano džaniben.

V literární tvorbě Tery Fabiánové téměř vždy najdeme její životní "čačipen" - pravdu, skutečnost, zkušenost - ať vyprávěnou přímo či přetavenou do alegorické podoby. Uvádíme jednu z prvních povídek Tery Fabiánové, alegorické vyprávění o tom, co Miško prožil v nebi. Srovnáním některých motivů povídky s tím, co Tera zažila, když přišla pracovat do podniku ČKD, lze ono propojení skutečných zážitků s jejich literárním zpracováním poznat.

Povídku Co se Miškovi zdálo napsala Tera Fabiánová v době, kdy v Romech přestěhovaných do Čech žily velice silně vzpomínky na jejich "khere pre Slovensko" (doma na Slovensku), na slovenskou vesnici před válkou, za války a těsně po válce. Zároveň ovšem se minulost mísila se socialistickou současností, která "občanům cikánského původu" více slibovala, než dávala. Dala práci - a to je neoddiskutovatelné pozitivum té doby. Dodnes visí mnoha Romům na stěně zarámovaná čestná uznání "Nejlepšímu pracovníkovi". I Tera je několikrát dostala jako jeřábnice, později i jako bagristka. Deklarace o "rovnoprávnosti" byly ovšem v přímém protikladu s oficiální asimilační politikou a samozřejmě i s předsudky veřejnosti vedené k paternalistické, etnocentrické nadřazenosti, k tomu, že zaostalé "občany cikánského původu" musí soudružsky převychovávat, aby byli "na úrovni", "osvojili si kulturní návyky", "přestali mluvit cikánskou hantýrkou", "přizpůsobili se našim občanům" a podobně. Tak zněla tehdejší frazeologie. Tento rozpor Tera jako Romka pochopitelně prožívala - a vyjádřila ho symbolicky, tak jak ho cítila. Je asi zbytečné analyzovat, co konkrétně symbolizuje "nebe", do kterého se po úrazu dostane v bezvědomí "cikán" Miška. Vnímavý čtenář si jistě sám vybere.

Povídku vysílal v českém překladu Československý rozhlas v přednesu Jany Hlaváčové a v režii Josefa Melče. Byla oceněna jako jedna z nejlepších povídek roku. Počátkem šedesátých let, kdy se odvážnější kritika politických poměrů začala ozývat velice nesměle, působila symbolika Terčiny povídky i jemně humorné zacházení s ideologickými termíny velice silně. Dnešním (mladým) lidem, kteří onu dobu nepamatují, patrně kontext slov jako "soudruh", "předseda závodního výboru" a podobně mnoho neřekne. Přesto se domníváme, že povídka Tery Fabiánové není jen archivním textem, který dokumentuje vývoj její tvorby, ale že má nadčasovou platnost alespoň pro toho, kdo si její symboliku dovede zobecnit.

SO DŽALAS O MIŠKAS SUNE

Telefonos!

"Personalno sekcija."

"Socijalno sekcija, lačho dīves.

Nane tumen buřakero than vaš jekh Rom? Avľa pal mande Rom, rodel butī..."

"Than hln, aľe Romes na kamas. Džanen, save Roma hine! Jekh dīves

CO SE MIŠKOVI ZDÁLO

Telefon.

"Osobní oddělení."

"Tady je sociální odbor, dobrý den. Nemáte náhodou volné místo pro jednoho Cikána? Přišel za mnou, hledá práci.."

"Máme místo, ale Cikána nechceme. Víte, jaký Cikáni jsou! Jeden

avel andre buti, aver na avel, khandine hine, na kamel pes lenge te kerel..."

"Kada Rom dičhol avri pre urovňa. Terno, zoralo, phenel, hoj pre Slovensko kerelas chartiko buti."

"Ta so len amenge bičhaven pal e Slovensko! O Slovaka bare vibita! Mi len peske muken odoj!"

"So som leha te kerel? So leske te phenav?"

"Ta les amenge bičhaven, dikha-ha, so šaj keras."

Avka denas duma angle mire kana. Šundom dojekh lav, so oki andal e personalno sekcija phenelas. Delas pes anglal angle mire jakha, sar te la čačes dikhfomas: ondulimen šarga bala, obarardi bachtale čikenenca - paťalas, hoj lakero čačipen hin jekhfeder.

Kodi miri sudružka sas šukar rakli. Thođa tele o kanoro, dikhla pre mande a chudňa mange te vakerkerel pre godi: "Šun, sudruhona, buti hin, afe tu sal občan cikánského původu u tumare manušenca hin amen nalače zkušenosti."

Me pre late dikhavas sar pre džuvfate, bo sas šukar - joj ladžandila u ačhila čit. Palis mange lav lavestar phendā, sar som te džal andro Vysočany - ČKD. Palikerdom, gejfom. Pal o vudar mange phendom, hoj šuna-va, so pal mande del duma ola avraha, so laha bešelās andre kancelarňa. Ačhifom te terđol pal o vudar.

"Nane džungalo oda Rom!" phendā odi miri.

"De smirom, černá huba!"

"Ta so! O Roma rado dikhen le čhavoren!"

"Ča dža pal leste, jov tuke kerla čhaven dešujekh!"

Pal o gangos avelas vareko, me chuťifom khatar o vudar, gejfom het.

Pal e Slovensko amen andā pro Čechi jekh bimusakero partizanos.

den přijde do práce, drugej den nepřijde. Jsou líný, nechce se jim dělat..."

"Tenhle Cikán vypadá na úrovni. Je mladý, silný. Říká, že na Slovensku dělal kováře."

"Tak co nám je sem ze Slovenska posílají! Slováci jsou chytráci! Jen ať je tam pěkně nechají!"

"Co s ním mám teda dělat? Co mu mám říct?"

"Tak nám ho sem pošlete, uvidíme, co s ním."

Takhle se bavili před mýma ušima. Slyšel jsem každé slovo, co říkala tamta z osobního oddělení. Zjevila se mi před očima, jako bych ji viděl ve skutečnosti: naondulovaná blondýna, obrostlá požehnaným sádlem - určitě byla přesvědčená, že její pravda je ta nejlepší.

Ta moje soudružka byla hezká holka. Položila sluchátko, podívala se na mě a začala mi domlouvat: "Poslyš, soudruhu, práce pro tebe je, ale jsi občan cikánského původu, a s vašima lidma máme špatné zkušenosti..."

Díval jsem se na ni jako na ženu, protože byla opravdu hezká. Zastyděla se a nedomluvila. Potom mi začala podrobně vysvětlovat, jak se dostanu do Vysočan do ČKD. Poděkoval jsem a odešel. Za dveřmi jsem si řekl, že si poslechnu, co si o mně bude povídat s tou druhou, která s ní seděla v kanceláři. Zůstal jsem stát za dveřmi.

"Není ošklivej ten Cikán," řekla ta moje.

"Dej pokoj, černá huba!"

"No a co! Cikáni prej mají rádi děti."

"No jen si ho vem a nadělá ti jich jedenáct!"

Někdo přicházel po chodbě, já odskočil ode dveří a šel jsem pryč.

Ze Slovenska nás přivedl do Čech jeden bezruký partyzán. Chodil po

Phirelas pal o Roma, verbinelas len andro pohraňiči. Le Němcen tradne het, na sas ko te kerel. Aver murša khatar amende gele te kerel Prahate pre stavba. Rodenas penge lače lovore. Amen avlam pal lende, bo e famelija pal e famelija džal. La romňa le čhavenca muklom khere pre Slovensko, kamavas elšino te dikhel, či arakhava lači buťi vaj na, či chudava kher.

Bešahas ke jekhe gadžeste andre kolňa, sovahas pre phuv pro štruzľaki, o dachos sas chevalo, čufalas andre, o gadžo na ladžalas te kidel šel koruni pro čhon sakone dženestar. E buťi pre stavba skončinda, mukle amen, mi džas te rodel peske buťi, kaj kamas, vaj mi džas pale pre Slovensko.

Somas rado, hoj mange buťi arakhlom. Šundom, kaj ČKD hin bari fabrika, lači buťi, lače love.

Avlom andro ČKD, kerde manca avri o lila, fasindom o monterki, bičhade rakles, kaj man te lidžal andre gadengeri.

Has odoj trastune almarici, jekh paš aver, odoj peske o murša thovnas o gada. Sar man dikhle, rodenas o kleji, kaj peskere almarici sako te phandel andre. Kamavas te phenel, hoj čorav ča o ambroľa pal o stromos - aver šoha na čordom, aľe na phendom nič. Somas sikhado, sar o gadže dikhen pro Roma.

O raklo man ligenda ko majstros. Phureder manuš, khino muj, dičholas pre leste, hoj feder bi leske elas te bešel paš o paňi u te chudel mačhen. Phenel: "Ta tu sal oda..." cigán na dophenda.

Džanlom, hoj man thovla ke chartiko buťi - thoďa mange šulaďi andro vast. Me ladžandilom! Te šulavel sar džuvľi?

Na kamavas bida te kerel, ilom te šulavel - aľe o rat andre mande taďolas. Čhidom e šulaďi, vičinav: "Soudruhu, man hin khere romňi čhave, kamen te

Romech a verboval je do pohraňiči. Němce odsunuli, neměl kdo dělat. Jiní chlapci od nás jeli dělat do Prahy na stavbu. Slušně si vydělávali. My pak odjeli za nimi, protože příbuzní jdou za příbuznými. Ženu s dětmi jsem zatím nechal doma, protože jsem chtěl nejdřív zkusit, jestli najdu nějakou pořádnou práci a byt.

Bydleli jsme u jednoho gádže v kůlně, spali jsme na zemi na slamnících, střecha byla děravá, zatékalo tam, a ten gádžo se nestyděl vybírat od každého stovku za měsíc. Když práce na stavbě skončila, propustili nás a řekli, že si máme hledat zaměstnání, kde chceme, anebo že se můžeme vrátit na Slovensko.

Byl jsem rád, že jsem si konečně našel práci. Slyšel jsem, že ČKD je velká továrna, dobrá práce a slušné peníze.

Přišel jsem do ČKD, vyplnili se mnou papíry, vyfasoval jsem monterky a poslali nějakého kluka, aby mě odvedl do šatny.

Byly tam železné skříňky, jedna vedle druhé, a tam si dělníci ukládali šaty. Když mě uviděli, začali hledat klíče, aby si ty své skříňky pozamykali. Chtěl jsem říct, že kradu akorát tak hrušky ze stromu - jinak jsem nikdy nic neukrad. Ale neřekl jsem nic. Jsem zvyklý, jak gádžové koukají na Cikány.

Pak mě ten kluk odvedl k mistrovi. Starší člověk, unavený obličej, bylo na něm vidět, že by radši seděl u vody a chytal ryby. Povídá: "Tak ty jsi ten..." cikán nedořekl.

Myslel jsem, že mi přidělí nějakou kovářskou práci - ale přidělil mi koště. Já se zastyděl! Zametat jako ženská?

Jenomže jsem nechtěl dělat problémy, a tak jsem začal zametat. Zametám, ale krev se ve mně vařil. Odhodil jsem koště a křičím: "Sou-

chal! Keci man deha vaš oda, hoj
šulavav sar džuvli!"

"Dikh females! Mek ča avľa, imar
sikhavel o danda! Me lake phendom,
mi mange kadaj na bičhavel cigána!"

"Me paš tute na som cigán! Me
som Michal Kováč! Charťas! Murš!
Kamav paťivali buťi te kerel! Na
džuvlikaňi metľa!"

"Pomoc! Pomoc!" vičinlas sar
phuri lubňi.

Ta tu vičines pomoc u ňiko tuke nič
na kerel? Ta ča dikh, kaj tut te avel vaš
soske te vičinel pomoc! Chudňom les,
čhidom les andro furikos džungipnaha.

Sa o gadže prastandile khatar
amende, jajčinenas: "Práva by chtěli,
povinnosti neplněj! Přesně takovej, jak
ukazovali v televizi, co spálili v
pohraničí parkety!"

Imar bajnavas, so kerdom.
Kampelas mange feder zor upral miri
natura te likerel. Ande man kije jekh
upruno raj. Bešelas pal o skamind.
Phenda mange, mi bešav tele, duvalarlas
mange. Phendom leske, hoj bajnav, so
kerdom, ale hoj man hin khere pre
Slovensko romňi čhave, budinas kher,
bo the amen kamas te bešel sar manuša.
Buťi pre Slovensko nane. Kamav
muršikaňi buťi te kerel, chartiko buťi.

"Tumen džanen chartiko buťi te
kerel?"

"Kerav paš o dad šove beršendar."

"Sikhado řil tumen hin?"

Sikhado řil man na sas, sem miro
dad sas jekhfeder chartas pro okresis,
pal savore seri ke leste phirenas o
gadže grajenca.

Vakeravas le rajeske, sar dživen
amare Roma pre Slovensko, sar amen-
ca kernas o gardisti andro mariben, hoj
mušindam te džal te bešel tel o veš, bo
amen o fašisti tradne avri andal o gav.
Šunelas man, dikhfom, hoj mire lava
leske pejle andro jilo.

druhu, já mám doma ženu a děti a ty
chtěj jíst! Kolik mi zaplatíš za to, že tu
zametám jako ženská?"

"Hele ho, usmrkance! Sotva
přišel, už si vyskakuje! Já jí říkal, aby
mi sem neposílala Cikána!"

"Já u tebe nejsem žádnéj Cikán!
Já jsem Michal Kováč. Kovář! Chlap!
Chci poctivou práci, a ne ženský
koště!"

"Pomoc! Pomoc!" ječel jako stará
kurva.

"Tak ty křičíš o pomoc, a přitom ti
nikdo nic nedělá? Tak se podívej, abys
měl proč křičet pomoc!" Popad jsem ho
a posadil do vozíku se smetím.

Všichni gádžové se kolem nás
seběhli a ječeli: "Práva by chtěli, ale
povinnosti neplněj! Přesně takovej,
jak ukazovali v televizi, co spálili
v pohraničí ty parkety!"

Už jsem litoval, co jsem provedl.
Měl jsem tu svou náuru trochu víc
ovládat. Přivedli mě k nějakému velké-
mu zvířeti. Seděl za stolem. Pobídl mě,
abych se posadil. Vykal mi. Řekl jsem,
že lituju, co jsem udělal, ale že mám
doma ženu a děti a že si stavíme dům,
protože chceme taky bydlet jako lidi.
Na Slovensku práce není, a já chci pra-
covat. Jenomže chci pracovat jako
chlap. Kovář.

"Vy ovládáte kovařinu?"

"Kovám u otce od svých šesti let."

"A máte výuční list?"

Výuční list jsem neměl, můj
tatínek byl nejlepší kovář v okrese,
z celého kraje za ním chodili sedláci
s koňma.

Vyprávěl jsem tomu pánovi, jak
naši Romové žijí na Slovensku, co
s náma za války prováděli gardisti, že
jsme se museli vystěhovat pod les,
protože nás fašisti vyhnali z vesnice.
Poslouchal mě a viděl jsem, že na něj
moje slova zapůsobila.

"Šunen," phučla mandar, "na kamen te sikhľol te kerel bagroha? Kampel amenge bagristas. Bičhavaha tumen andro kurzos..."

Nakhaďa o lav - dikhľom, hoj mandar kamel te phučel, či džanav te genel te pisinel. Ľom o ľil pal o skamind, chudňom te genel: "Výzva pracujícím: Žádáme soudruhy a soudružky, aby neprodleně..."

Ladžandíľa: "Ma rušen, hin adaj but Roma, so te genel te pisinel na džanen..."

"Kamav te sikhľol bagristaske!" phendľom.

(Pal o pandž berš)

Pandž berš kerav bagristaske. Andľom la romňa pal e Slovensko, hin amen pandž čhave. Kher nane, bešas pre ubikacija, ale adaďives chudňom bari premija sar jekhfeder buťakero - dine man lav, hoj the kher man dena. Angle mande organizinde bešiben, vakernas jekh gono šukar lava, hoj "soudruh dokázal, že i soudruzi cikáni dovedou pracovat, někdy dokonce lépe než naši občané."

Pijahas, maťarenas man. Čerkinahas poharence: o direktoris, o předseda závodního výboru čerkinenas manca. Somas barikano, mato, o šero manca džalas.

Kampel te džal khere, me direkt perdal e hala - jekhvar rach! Demipen, kaľi dukh! Jaj, mamó, čalade mro šero, merav!

Dugo, dugo gangos, sar kalo tuneľos, palal dikhav vudud. Džav kole tuneľoha, na džanav, kaj džav, avav avri - jekhvar man chuden phikestar, šunav rušte lava: "Mro Del, mek andro ňebos hin ola Roma ňegramotna! Na džanes te genel? Na dikhes, so hin adaj pisimen?"

Dikhav, duj vudara. Pre jekh vudar hin pisimen "Vaš o gadže" pre aver

"Poslyšte," zeptal se mě, "nechtěl byste se vyučit na bagristu? Potřebujeme bagristu. Pošleme vás do kurzu..."

Další slova spolkl, ale já věděl, že se chce zeptat, jestli umím číst a psát. Vzal jsem ze stolu papír a čtu: "Výzva pracujícím: Žádáme soudruhy a soudružky, aby neprodleně..."

Bylo mu to trapné: "Nezlobte se, ale je tu spousta Cikánů, kteří číst a psát nedovedou..."

"Chci se na toho bagristu vyučit!" řekl jsem.

(Za pět let)

Pět let dělám bagristu. Přivezl jsem si ze Slovenska ženu, děti máme už pět. Byt nemáme, bydlíme na ubikaci, ale dneska jsem dostal vyznamenání jako nejlepší pracovník - slíbili mi, že mi byt dají. Kvůli mně zorganizovali zasedání, namluvili pytel krásných slov, že "soudruh dokázal, že i soudruzi Cikáni dovedou pracovat, někdy dokonce lépe než naši občané."

Pilo se, opili mě. Přítukávali jsme si sklenicemi: ředitel, předseda závodního výboru, všichni si se mnou ťukali. Byl jsem pyšný, opilý, točila se mi hlava.

Nejvyšší čas jít domů, jdu rovnou přes halu - a najednou řach! Rána, ukrutná bolest! Maminko, rozbili mi hlavu, umírám!

Dlouhá, dlouhá chodba, jakoby tmavý tunel, vzadu vidím světlo. Jdu tunelem, nevím kam, vycházím ven. Najednou mě někdo chytí za rameno a slyším popuzený hlas: "Bože můj, i v nebi jsou ty Cikáni negramotní! Neumíš číst? Nevidíš, co je tu napsáno?"

Koukám, dvoje dveře. Na jedné je nápis "pro bílé", na druhé je nápis

vudar "Vaš o Roma". Ta so kada hin? Sako vakerkeren, hoj le Romen hin ajso čačipen sar le gadžen, adaj dikhav: o Roma avrether, o gadže avrether!

"Miško!" del pes anglal paš mande. K'oda? Sem oda odi rakli khatar amende andal o gav! Bare barvale chulaskeri rakli! Čhidfa pes andro pañi, bo lake o šinguno kerđa per u mukla la. Tašlifa čori. Mri daj ke lende phirelas dvora te šulavel, phenelas lake: "Ma rov, mri čhaj, ela tut čhavoro, ta so? Oda bari bacht! Čhand le žandariske, te tut mukla! Afe tri daj tut na mukela, ma dara!"

Kajča ko gadže nane avka sar ko Roma. Lakri daj la tradña avri, hoj lenge kerđa bari ladž. Aver dīves la arakhle tašfona andro Vago.

"Mišo," phučel mandar e rakli, "avla mange pro parušagos?" Phučelas pal peskero šinguno. Ta kaj! Khelelas o karti andre karčma ko Fišeris. Me na kamavas nervi te kerel čora raklake, ta phendom: "Avla, avla tuke pro parušagos. Rovelas." Bares lošandīfa, paľikerlas mange.

"Šun," phenav, "kaj adaj bešen amare Roma?"

"Ta odoj, palal. Tel o veš!"

Odoj? Kaj amen tradne o gardisti? Me paľavas, hoj pr'oka svetos avaha raja amen o Roma u o gadže šulavena paš amende o dvori, čhingerena amenge o kašta, kidenavri o chañiga, o budara! Sar oda, hoj avka nane?

Džav pal amare Roma: Bešen pro ritos andre čar avka sar varekana, kana sas šukar ñilaj, vakeren, asan.

"Mišku, Mišku!" mri čori, churđi baba prastal ke mande, e pasterñil pre late dīñdardī, so chudña gadžatar, hazdel e pasterñi, kaj te na perel.

"Mišku, ta imar the tu muľal? Jaj, mro kedvešno čhavoro, ajso terno, jaj, jaj, jaj!" rovel giľavindone hangoha. "Keci čhaven mukľal?"

"pro cikány". Co to má znamenat? Každý dnes přece tvrdí, že máme stejná práva a najednou: cikáni zvlášť, gádžové zvlášť?

"Miško," ozve se vedle mě. Kdo to je? To je přece to selské děvče od nás z vesnice! Dcera velmi bohatého statkáře. Skočila do vody, protože ji jeden četník přivedl do jiného stavu a pak ji nechal. Utopila se chudák. Moje maminka k nim chodila zametat, domlouvala jí: "Nebreč, holčičko, budeš mít děťátko, no a co? To je přece velké požehnání! Vykašli se na četníka, když tě nechal! Ale tvoje máma tě nenechá, neboj se!"

Jenomže u gádžů to není jako u Romů. Její matka ji vyhnala, že jim udělala strašnou ostudu. Příští den ji našli utopenou ve Váhu.

"Mišo," ptá se mě ta holka, "přišel mi na pohřeb?" Myslela tím toho svého četníka. Kdepak! Hrál karty u Fišera v hospodě. Jenomže jsem jí nechtěl dělat nervy, chudince, a tak povídám: "Přišel, přišel ti na pohřeb - a jak brečel!" Moc jí to potěšilo a děkovala mi.

"Poslouchej, kde tu bydlí naši Romové?"

"Támhle vzadu u lesa."

Támhle? Tam, kam nás vyhnali gardisti? Myslel jsem, že na Onom světě budou Romové páni a gádžové že nám budou zametat dvory, budou pro nás štípat dříví, kopat studny a vybírat žumpy. Jak to, že to tak není?

Jdu za našima lidma: sedí na louce v trávě, tak jako kdysi, když bylo pěkné léto. Vyprávějí si, smějí se.

"Mišku, Mišku!" běží ke mně moje drobounká nebožka babička. Sukně je jí dlouhá, dostala ji po selce, nadzdvihuje sukni, aby neupadla.

"Mišku, tak ty už jsi taky umřel? Jaj, chlapečku můj zlatej, takovej mladej, jaj, jaj, jaj!" naříká zpěvavým hlasem. "A kolik dětí jsi po sobě zanechal?"

"Kaj o papus, babo?" phučav me.

"Ta džanes sar, o papus bašavel. Afe imar na birinel pro čanga, mro čho, phares leske te phirel. Afe mušinel te phirel. Sar dživaha, te na phirela te bašavel!"

"Soske na kidel phure love?"

"Save love?" poravel e baba o jakha. "Šun, mro čho, tiro papus šoha nič na kidňa. Añi pr'oka svetos na čorela! Te čordahas, o gadže les na vičindehas te bašavel bijav! Rozumines?"

"Jaj, babo, savore phure džene kiden phure love!"

"The o gadže?"

"O Roma, gadže, savore."

"Jajajaj, me furt džanavas, hoj the o gadže čoren mek feder sar Roma."

Mri čori baba, dži andro ochto-vardeš berš hordinelas kašta te bikenel. Sar džidilahas avri, kana o papus muľa? Penzija? Phure love čirla? Šoha kajso lav na šunđa. Na paťalas mange. Phenel mange andro kan: "Tu ma čor, mro čho, te na tut chuden o gardisti!"

"O gardisti imar nane, babo."

"Jaj, ma vaker, tu na džanes, tu sal mek řimalo. The adaj hin gardisti."

"Michal Kováč! Michal Kováč!" del pes angal baro hangos. Vičinen man angle le Devleskero sudos. Upral mande urnisařol šukar thuloro parnoro andelkocis, somnakune kandrata bala, okuľarici pro nakh. "Me som adaj referentos pro Roma," phenel, "te tuke vareso kampela, ta ča av pal mande."

"Šaj mange phenes, soske adaj o Roma bešen avrether, o gadže avrether? Soske o Roma bešen tel o veš, o gadže andro foros? Me džanřom, hoj andro řebos savore džene hin jekh!"

"Sar te na, sar te na!" řilavkerel o andelocis. "Ča elřino kempel le Romen te civilřizinel, te sikhavel len kultura!"

"Kde máš ředu, babi?" ptám se.

"To víř, ředa řel hrát. Ale už nemůže na nohy, chlapče, řpatně se mu chodí. Jenomže chodit musí, jak bychom se jinak užřivili, kdyby nechodil hrát?"

"A proč nebere důchod?"

"Jaké peníze?" nemůže pochopit babička. "Poslouchej, synáčku, tvů ředa nikdy nic nesebral. A ani na onom světě krást nebude! Kdyby krad, tak by ho sedľaci nezvali na svatby hrát! Rozumíš?"

"Ale, babi! Dneska všichni stař berou důchod!"

"I gádžové berou?"

"Romové, gádžové, všichni."

"Jeje, já vřdycky věděla, že gádžové kradou víc než cikáni!"

Chudák babička, do svých osmdesáti let chodila prodávat dříví. Jak by se byla užřivila po ředeckově smrti? A penze? Důchod? Kde by se byl tehdy vzal důchod? V řivotě to slovo neslyřela. Nevěřila mi. Zařeptala mi do ucha: "Ale ty nekradř, synáčku, aby tě nechřtili gardisti."

"Ale babi, gardisti už neexistujou!"

"Nemľuv, když nic nevíř! Jsi jeřtě usmrkánek. I tady jsou gardisti."

"Michal Kováč! Michal Kováč!" ozval se mohutný hlas. Volají mě řřed Boří soud. Nade mnou letí krásný tlustřoučký, řeloučký andělíček, zlaté kudrnaté vlásky, řejřičky na nose. "Já jsem tu referent na cikány," povídá. "Kdybys něco potřeboval, řen za mnou přijď."

"Můžeř mi vysvěřlit, proč tu Romové bydlí zvlářř a gádžové zvlářř? Proč Romové bydlí u řesa a gádžové ve městě? Mysľel jsem, že v nebi jsou si všichni řovní."

"Jak by ne, jak by ne!" prozpěvuje andělíček. "Jenomže napřřed musíme Romy zcivilizovat a nauřit je kulture."

Sar džahas, dikhavas pašal mande šukare parne andelen, khelen peske karti svatone kipocenca - ale s'oda odoj palalal? Kale džungale dza-rale andeli? Avel ke ma jekh - jaj, sem oda o gero Bango! "More," phenav, "sem tu sal mek kaleder, mek džungaleder, sar salas pre phuv! Me džanlom, hoj manuš andro ňebos ačhel šukareder. Sar oda, kaj ajso kalo sal?"

"Kerdom baro binos," phenel o Bango, mukel tele o šero andre ladž. "Emlekzines, sar jevende phirahas kaštenge perdal o Vago, kana upre ačhiŕa legos? Jekhvar džavas, o legos tel ma phadolas. Phenav: Devla, so kerela mri Rozarka, te tašlŕuvava? Sar dživla korkori le čhavenca? Av ajso lačho, mro Del, muk, mi predžav preke, mi o legos tel mande te na phadol. Cinava tuke bari momeli." No, gejlom preke, o legos tel mande na phadiŕa. Phenav: "Devla, palikerav tuke, ale te cinel momeli, na cinava, bo mušinás te čorel. Te čorel hin baro binos, hoj na!" Momeli na cindom. Dikhes, o Del man mardŕa vaše. Chudnom pro buke, muŕlom... Miri Rozarka, more, sar?" phučel mandar.

"E Rozarka avŕa Prahate, morel o grati andre karčma, rodel peske love u mek peske anel chaben khere. Kledniki."

"Ačhiŕa korkori?"

"Oka berš pes thođa Pištaha. Ale furt daral, hoj la phireha te daravel."

"Phen lake, hoj man nane časos te phirel. Furt som paš o kotli, mušinav len te žužarel. O Pištas feder murš sar me, me somas ajso šuko."

"Ta the sombat kurko keres? Nane tut phundrado dŕives?"

"Ta kaj! Adaj keras tosarastar dži raŕi, kurko nakurko." Phendŕa mange, hoj o kotli žužaren ča o Roma, bo aver džene kadi buŕi na kamen te kerel. Thoven pre Romeste vareso binos - a imar: "Dža te žužarel o kotli!"

Jak jsme tak šli, viděl jsem kolem sebe krásné bílé anděly, jak hrajou karty se svatými obrázky - ale co je to tam úplně vzadu? Černí oškliví chlupatí andělé. Jeden z nich jde ke mně - to je přece nebožtík Bango! "Člověče," povídám, "ty jsi ještě černější a ošklivější, než jsi byl na zemi! Já myslel, že lidi v nebi budou krásnější. Jak to, že jsi tak černý?"

"Strašně jsem zhřešil," povídá Bango a samou hanbou klopí hlavu. "Pamatuješ, jak jsme v zimě chodili pro dříví přes Váh, když zamrzl? Já jednou šel a začal pode mnou praskat led. Povídám: Bože, co si počne moje Rozárka, když se utopím? Jak bude žít sama s dětma? Buď tak hodný, Bože, dopřej mi, ať se ten led pode mnou neproboří. Koupím ti za to velkou svíčku." No a přešel jsem, led se neprobořil. Povídám: "Děkuju ti, Bože, ale svíčku ti nekoupím, protože bych ji musel ukrást. A krást je velký hřích, že?" Svíčku jsem nekoupil a vidíš, Bůh mě za to potrestal. Dostal jsem zápal plic a umřel jsem... No a co moje Rozárka?" ptá se mě.

"Rozárka taky přijela do Prahy, myje nádobí v hospodě, vydělává a ještě si domů přinese jídlo. Knedlíky."

"Zůstala sama?"

"Loni se dala dohromady s Pištou. Ale pořád se bojí, že ji budeš chodit strašit."

"Řekni jí, že na to nemám čas. Jsem pořád u kotlů, musím je čistit. A pak, Pišta je proti mně chlap - já byl vždycky moc hubenej."

"A ty děláš i v sobotu a v neděli? Cožpak nemáš volno?"

"Prosím tě! Tady se dělá od rána do večera, neděle neneděle." Vykládal, že kotle čistí jenom Romové, protože nikdo jiný tu práci nechce dělat. Přijíjou Cikánovi nějaký hřích - a marš na kotle!

Miro thuloro referentocis-andelko-
cis man anda angle le Devleskero
trunos. Khatar leste rajkane andeli - ča
poravav o jakha! Sem oda o gadže
andal amaro gav! O rašaj, o notarušis, o
chulaj Farkaš the leskere phrala - o
maškaruno, o lštván, čorelas grajen.
Sar pes dochudňa andro ňebos? Mek o
šinguno adaj, so marlas le čore
Romňijen, kana čorde phuvalori bar-
vale gadžeske pre maľa! Ačhiľom
bilaveskero, sar kada dikhľom.

"Na džanes te paľikerel?" vičinel
pre mande o šinguno u marel peskere
rajkane kridľenca.

"Me tumenge te paľikerav? Ajse
chochade bitangenge som te paľikerel?
Ta so chochaven, hoj andro ňebos hin
savore džene jekh, hoj the le čore
Romen hin ajso čačipen sar le gadžen!
Savo čačipen? Te žužarel o kotľi? Te
avel ajse kale, sar sas pre phuv? Jekh
vudar vaš o gadže, aver vudar vaš o
Roma! O gadže furt ča andro lačhipen,
o Roma andro čoripen! Ča užaren, me
mire Romenge pre phuv phenava, sar
adaj hin!"

Mek aňi na phendľom sa, so
kamavas te phenel - čhindľiľa tel mande
e chmara, perav, perav - kaj som?

"Pane Kováč, pane Kováč," del
pes anglal sano hangocis. Phundra-
ďom o jakha - parňi andelkiňa!

"Na kamav!" vičinav.

"Uklidněte se, pane Kováč. Maj jepaš
ďives sanas bipeskero. O trast tumenge
pharaďa o šero. Aľe imar mištes hin."

Kada nane andelos, aľe sestrička
andre špitala. Pašľuvav andro parno,
pro vaďos."

"Avľa tumen te dikhel tumari
romňi. Kamen laha duma te del?"

"Sar te na!"

Ten můj tlustľoučký referentíček-
andělíček mě přivedl před Boží trůn.
Kolem dokola vznešení andělé - a já
jen valím oči! Vždyť to jsou gádžové od
nás z vesnice! Farář, notář, statkář
Farkaš s bratry - ten prostřední, lštván,
byl koňský zloděj. Jak se dostal do
nebe? Je tu dokonce i četník, který
mlátil chudé Romky, když ukradly
brambůrek na poli nějakého bohatého
sedláka. Úplně jsem oněměl, když
jsem tohle viděl.

"Neumíš pozdravit?" volá na mě
policajt a mává svýma vznešenýma
křídla.

"Já vás mám zdravit? Já mám
zdravit takový prolhaný darebáky? Co
lžete, že v nebi jsou si všichni rovní
a že Romové mají stejná práva jako
gádžové? Jaká práva? Čistit kotle?
A jsou stejně černí, jako byli na zemi!
A jeden vchod pro bílé, jeden vchod
pro černé! Gádžové jsou na tom pořád
dobře, tak jak byli, a Romové jsou na
tom zase stejně špatně! No počkejte, já
to našim Romům na zemi povím, jak to
tu chodí!"

Ani jsem nestačil dopovědět, co
jsem měl na jazyku - mrak se pode
mnou protrhl a já padám, padám,
padám... Kde to jsem?

"Pane Kováč, pane Kováč!" ozývá
se vedle mě hlásek. Otevřel jsem oči -
bílá andělíče!

"Nechci! Nechci!" volám.

"Uklidněte se, pane Kováč. Půl dne
jste byl v bezvědomí. Kus železa vám
rozrazil hlavu. Ale už to bude dobré."

To přece není anděl, je to sestřička
v nemocnici. Ležím v bílém, v posteli.

"Přišla za vámi vaše žena, chcete
s ní mluvit?"

"Jak by ne!"

Praha 1960
přeložila MH

PHOSAĎI LULUĎI

Korkori som
sar phosaĎi luludĭ paš o drom
andro laĭpen andrephandĭ.
Ča adadĭves man hin,
tajsas man imar nane,
sar korkoruno kašt,
so pal leste e balvaj
čhingerĎa o prajta,
tradĥa len, ko džanel kaj.
Imar čĭrla na dikhav
pro čercheĥa,
dur ačhile mandar,
mire terĥipnaskere pheĥa,
o kham na dikhav,
bo na mukel les perdal
mire apsengero brišind.

Šaj ačhiĭal paš ma,
sem the o bango kašt del učhaj⁴⁾.

Te jekhvar aveha pal ma
u phučeha, kaskero oda muj?
Mi tuke phenel tro jilo,
hoj oda o muj miro,
mire dživipnaskere dromenca
čhinado.

BODLÁK

Jsem sama jak bodlák u cesty,
do němoty uzavřená.
Mám jenom dnešek, zítřek nemám,
Jsem osamělý strom,
z něhož vítr serval listí
a rozehnal je, kdoví kam.
Už dávno se nedívám na hvězdy -
příliš se vzdálily,
sestřičky mého mládí -
a slunce nevidím
pro déšť slzí.

Mohl jsi u mě zůstat -
vždyť i křivý strom dává stín⁴⁾.

Až jednou za mou přijdeš
a zeptáš se: čím je ten obličej?
Ať ti řekne tvé srdce,
že je to obličej můj,
překřížovaný cestami
mého života.

překlad MH

Foto: Tony Hübschmann

⁴⁾ S těmito metaforami se setkáme vícekrát v různých básních Tery Fabiánové. V romské lidové poezii je běžné opakovat krásně vyjádřené obecně platné pocity nebo "životní pravdy" v různých kontextech různých písní. Uplatnění "standartních" metafor se hodnotí jako působivé a umělecké. Podobně je tomu i v tradiční poezii hindské - zejména například v duchovních písních (bhadžanech).

BODLÁK

Jsem sama jako bodlák u cesty -
do němoty uzavřená.
Jenom dnešek mám, zítřek už nemám.
Jsem jako strom osamělý,
kterému bouřlivý vítr
odvál daleko listí.

Moje hlava, kterou věk můj
už dávno nabarvil na stříbrno.
Už dávno se nedívám na hvězdy,
jsou ode mně daleko.
Jsem sama jako vítr v poli,
slunce pro pláč nevidím.

Jen já to vím,
jak jsem osamělá,
a ptám se sama sebe,
proč jenom já
na život z okna se dívám.

Mohl jsi stát vedle mne -
vždyť i křivý strom dává stín⁴⁾.

Až se bude dívat na mou tvář,
už mě podzimní slunce ozáří.
Uvidíš vrásky -
jsou to brázdy mého života.

autorčina česká verze

ZUSAMMENFASSUNG

Tera Fabiánová II.

In diesem Teil veröffentlichen wir Auszüge aus dem selbst erzählten Lebenslauf der Autorin. Sie berichtet, wie sich ihre Eltern kennengelernt haben, wie alle beim Hausbau geholfen haben, von mancherlei Jugendstreich, vom Wegzug nach Tschechien und den Vorurteilen beim Neuanfang dort, vom Hocharbeiten zum Kran-, und dann zum Baggerführer, bis zur vorzeitigen Pensionierung wegen eines Betriebsunfalls mit schweren Vergiftungserscheinungen.

Eng mit dem Abschnitt über die Eingewöhnungsphase in Tschechien hängt auch ihre

Erzählung "Mischkas Traum" aus den frühen sechziger Jahren zusammen. Wie Tera selbst reagiert auch Mischka auf Ungerechtigkeit gereizt und jähzornig, was ihn erst recht isoliert. Nach anfänglich abstoßenden und emiedrigenden Reaktionen arbeitet er sich ebenfalls zum Baggerführer hoch, überlebt aber den Betriebsunfall nicht. Im Himmel trifft er alte Bekannte, sonst ist er aber enttäuscht: Die Roma machen die Dreckarbeit, als Strafe für ihre Sünden, die schlimmsten Gadschos lassen sich's dagegen gut gehen. Wie er seinem Protest Luft machen will, erwacht er im Krankenhaus von seinem Traum.

P. Wagner

RECENZE ANOTACE

Amaro Gendalos

(romský měsíčník)

Vydává sdružení Dženo, Praha

Vychází za podpory Ministerstva kultury ČR

Romský měsíčník Amaro Gendalos vychází v Praze již třetím rokem. Vydává jej sdružení Dženo v čele s Ivanem Veselým, funkci šéfredaktorky zastává Jarmila Balážová.

Časopis se od počátku snaží o maximální žánrovou pestrost. Čtenáři tedy mohou v každém čísle najít rozhovor, portrét, reportáž, zpravodajství a také stránku aktualit. Pravidelná fotoreportáž zachycuje názory jednotlivých Romů i Neromů, náhodně oslovených v pražských i mimopražských ulicích, na aktuální otázky související s celospolečenskými tématy, ale i tradičními romskými hodnotami (např. v červnovém čísle letošního ročníku jsme zpovídali české i zahraniční Romy a zajímalo nás, co pro ně znamená romipen). Fotoreportáž naopak zachycuje konkrétní Romy i s jejich rodinami. V rubrice Romové na internetu pravidelně představujeme jednotlivé webové stránky přibližující činnost konkrétních organizací či institucí nebo témata vztahující se k Romům. Právě ta se totiž prostřednictvím internetu mohou diskutovat daleko pružněji než jakkoliv jinak - samozřejmě v případě, že k tomuto médiu máte přístup. Právní poradna a sloupek radící začínajícím podnikatelům mají v Gendalu rovněž své stálé místo. K nejzajímavějším materiálům patří téměř vždy komentáře (uveřejněné dvojjazyčně - tedy česky i romsky) a reportáže, mnohdy také portréty významných romských osobností, stránky romské historie, připravované Milenou Hübschmannovou, a další o jazyku, v níž se Jan Červenka zabývá zákonitostmi romštiny. Pro čtenáře je velmi atraktivní - soudě alespoň dle dopisových reakcí - i věštění Pavla Karvaye. Každý ze čtenářů totiž může poslat svoji fotografii, datum narození a alespoň pár vlastnoručně napsaných řádek. Bude-li mít štěstí a my ho vybereme, může se o sobě dozvědět něco zajímavého.

Od letošního roku jsme materiály rozšířili o další žánr - povídku na pokračování. Její autorka Hedviga Poláková v ní představuje trojici kamarádů - disidenta Pepu Pažouta, lavutara Gejzu i s rodinou a mufátku Brigitu. Tahle zdánlivě nesourodá partička bydlící v jednom domě na vlastní kuži zažívá, co mnohdy každý z nás.

Anglicky hovořící snad ocení sumarizaci právě v tomto jazyce a ten, kdo má smysl pro humor, kreslenou zprávu výtvarnice Báry Dlouhé na zadní straně

obálky. A když se podíváte na stranu vnitřní zadní obálky, naleznete černobílou fotografii náhodného chodce. Příště možná fotografa Jana Stachová zvěční na svých toulkách právě vás.

Amaro Gendalos má i svou elektronickou podobu na stránkách již zmíněného sdružení Džena.

Máte-li zájem prohlédnout si jednotlivá čísla právě touto cestou, podívejte se na adresu: www.dzeno.cz.

Napsat nám můžete na adresu:

Amaro Gendalos, Malá Štěpánská 6, 120 00, Praha 2

Fax: 02/ 24919099, Tel: 02/24920160

E-mail: dzeno-gendalos@ti.cz

Jarmila Balážová

Romani Studies

Romani studies (ISSN 1528-0748) je nové akademické periodikum vydávané společností Gypsy Lore Society. Navazuje na Journal of the Gypsy Lore Society, vědecké periodikum založené v roce 1888. Má zájem o články ze všech vědeckých oblastí zabývajících se některým aspektem kultury skupin tradičně známých jako Romové/Gypsies, stejně jako jiných kočovných skupin. Uveřejňuje také recenze knih a audiovizuálních materiálů. Skupiny, které zahrnuje, sami sebe nazývají např. Ludara, Rom, Roma, Romanichels, Romnichels, Sinti, Travelers, Travellers atd. Z vědeckých disciplin jsou to antropologie, umění, folklór, historie, lingvistika, literatura, politologie, sociologie a jejich různá odvětví.

Rukopisy článků jsou obecně hodnoceny editorem a dvěma anonymními posuzovateli. Předložený rukopis předložený by neměl být ve stejné době zvažován jiným časopisem nebo již dříve jinde publikován. Lidé, kteří si přejí recenzovat určité knihy, by měli nejdříve kontaktovat editora.

Případné další informace poskytne editor:

Dr. Yaron Matras, Department of Linguistics, University of Manchester,
Manchester M13 9PL, UK; email: y.matras@man.ac.uk;
telefon: +44-161-2753975; fax +44-161-2753187.

Informace o předplatném:

Treasurer, Gypsy Lore Society, 5607 Greenleaf Rd, Cheverly, MD 20785, USA;
email ssalo@capaccess.org.

Obsah posledního čísla (V/10, 1. - červen 2000):

Články:

Paloma Gay y Blasco: Politika evangelizace: hierarchie, maskulinita a náboženské konverze mezi Gitanos

Colin Clark - Elaine Campbell: "Cikánská invaze": kritická analýza novinových článků reagujících na žadatele o azyl v Británii z České a Slovenské republiky, 1997.

Dokumentace:

Yaron Matras: Dvě Domarské legendy o původu Domů

Recenze:

Willems. 1998. In search of the true Gypsy. (C. Clark)

Lucassen - Willems - Cottaar. 1998. Gypsies and other itinerant groups. (A. Rao)

Matren-Gotthold. Der Schutz der Sinti und Roma in der Bundesrepublik
Deutschland als ethnische Minderheit gemäss art. 3 abs.3 GG. (M. Rooker)

Zimmermann. 1996. Rassenutopie und Genozid. Die nationalsozialistische
"Lösung der Zigeunerfrage". (G. Margalit)

Thurner. 1998. National Socialism and Gypsies in Austria. (M. Zimmermann)

Slavov, Atanas. 1999. Gypsy-English English-Gypsy dictionary. (A. Grant)

Matras, ed. 1998. The Romani element in non-standard speech. (K. Storing - U. Glaeser)

Rosenberg. 1998. Das Brennglas. (F. Sparing)

ACTON Thomas -
GALLANT David -
VONDRÁČEK Pavel

Romové (Ohrožené kultury)

Nakladatelství Svojtka & Co., Praha
2000, 47 str.

Publikace vznikla za podpory MŠMT ČR

Kniha o 47 stranách (z nichž jedna v průměru čítá zhruba dvacet řádků) sestává ze dvou nesouvisejících částí: části o Romech v Anglii a části, která se věnuje Romům žijícím na území České republiky. Důvod zařazení první části není nikde v textu objasněn, otázkou proto zůstává, co vydavatele k takovému výběru vedlo. Dítě školou povinné, kterému je publikace určena, se tak dozví mnohé zajímavosti, jako např. že *"dnešní romské trhy v minulosti romskými nebyly. Původně se na nich setkávali lidé neromského původu, tak jako například na jarmích či podzimních trzích ve Stow-in-the-World v Gloucestershiru, na cambridgeském trhu v Appleby v Cumbrii. (...) Od 18. století se Romové také scházeli na velkých dostizích, například v Epsomu v Surrey nebo Doncasteru v Yorkshiru."* Zůstává záhadou, k čemu takové informace českému žákovi poslouží, nehledě na to, že průměrný pedagog, neznalý anglických reálií, nebude s to význam tradičních applebyjských trhů přiblížit nebo vysvětlit. Význam sdělení, že *"Jimmiho dědeček Eli Frankham (...) se usadil v bungalovu na svém pozemku poblíž Wisbechu v Cambridgeshiru (...)"* mi pak už zcela uniká.

Celá publikace je protkána nesmysly, polopravdami a zavádějícími informacemi. Některé z nich však snahy o multikulturní výchovu poškozují - například podivné ujištění (?), že rasis-

mus dnes zřejmě vládne celým světem: *"Ve východní části Anglie existuje mnoho obchodů a hostinců, kde odmítají obsloužit Romy, kteří sem přicházejí v létě za sezónní prací (...). Také místní městské rady se často pokoušejí zamezit tomu, aby Romové dostávali stavební povolení a mohli žít v přívěsech na půdě, kterou si koupí."*

Informace o britské Komisi pro rasovou rovnost, která bdí nad dodržováním zákona o rasových vztazích (Race Relation Act) z roku 1976, však v textu chybí. Bez ní ovšem poznámka vyznívá jako chabá útěcha těch, kteří proti projevům rasismu bojí, popř. snad jako uklidnění pro ty, kteří na něj den co den doplácují. Za stejně zavádějící považuji i stereotypní zjednodušení typu *"(...) k nejvýznamnějším romským vlastnostem patří přizpůsobivost"*, nebo na hlavu postavené tvrzení, že *"v poslední době na sebe Romové v českých zemích upozorňují (...) svou touhou po uznání jako národnostní menšina"*. Zcestné jsou i autorovy historické vhledy, např.: *"národní státy (...) v praxi znamenalo, že lidé byli přesvědčeni, že v jednotlivých zemích má žít pouze jeden národ"*.

Autor se ale rozhodl obohatit publikaci i mnohými odvážnými romistickými teoriemi, a tak se například dozvídáme, že se Romové dělí na východní (tj. Romy, pět milionů ks) a západní (tj. Romanichal, dva miliony ks). Vedle nich existuje ještě blíže nepopsaná skupina Romů "severních". Zato na našich územích *"žijí čtyři skupiny: Sintí, Rumungro, Ungrikorom a Valachrom"*. Kromě věcných bludů jsou však v knize nejen chyby v transkripci romštiny, ale i chyby ryze češtinářské (za všechny snad jen novotvar "neRom").

Za zcela skandální však považuji skutečnost, že kapitolu *"Dějiny Romů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku"*

pan Vondráček vykradl z kapitoly, kterou jsem publikovala v českém překladu Fraserových Cikánů (Praha, LN 1998). Nepříliš nápadité plagiátorství autora (záměny "jenž" za "který" atp.) zřejmě záhy unavilo, a bez jakéhokoli odkazu se pak uchýlil k bezostyšnému opisování celých pasáží.

Skutečnost, že ministerstvo školství vydání této publikace finančně podpořilo, svědčí nejenom o jeho chabé orientaci v romistické literatuře, ale i o jeho nevěli přihlídnout při vydávání obdobných textů k odborným posudkům romistů, jejichž doporučení ostentativně ignorovalo.

M. Miklušáková

FICOWSKI Jerzy

Cyganie w Polsce (dzieje i obyczaje)

Interpress Warszawa 1989, 299 stran

Kniha vyšla rovněž v anglické a německé verzi.

Kniha o Romech v Polsku je velmi výpravná publikace formátu A4, obsahující kromě rozsáhlé textové části také bohatou obrazovou část. Celkem 207 ilustrací - především černobílých, ale i barevných fotografií - zabírají dvě třetiny knihy, takže knihu můžeme směle zařadit mezi obrazové publikace.

Text je rozdělen do 15 kapitol a již z obsahu je patrné, že si autor předsevzal velký úkol: zpracovat široký záběr poznatků o historii polských Romů, o jejich folkloru a kultuře. Ačkoli kniha obsahuje velké bohatství materiálu, nejedná se o strohou literaturu faktu. Zpracování je beletristické, styl vyprávění je plný poeticky vyjádřených myšlenek a čtenář brzy pozná, s jakou láskou a obdivem autor k sepsání této knihy přistupoval. Pro označení Romů je v celé knize

užíváno apelativum *Cyganie*, v angličtině pak *Gypsies*, slovo *Roma* se vyskytuje jen jako citace romských pojmů, např. v kapitole o romských skupinách žijících na území Polska.

Historii Romů na územní Polska je věnována téměř polovina textu. Ráda bych nastínila slespoň nejdůležitější momenty. Autor shrnuje známé poznatky o hledání původu Romů (a o zásluhách lingvistiky) a první záznamy o Romech na území Polska (z 1. pol. 15. stol). Zdá se, že perzekuční zákony na území Polska nebyly tak tvrdé jako v jiných evropských zemích. První dekrety (1557) vycházely jako reakce na útoky Romů z Německa a z obav, že tyto imigrace zesílí. Romové se zároveň brzy stali objektem závidi poddaného selského lidu, neboť byli svobodní. Ovšem zákony vyžadující vyhnat Romy z území Polska byly přijímány (podobně jako v jiných evropských zemích) opakovaně, z čehož je vidět, že neměly velký efekt. V r. 1607 bylo přijato rozhodnutí, že v Podlesí mají vyhánět jen zjevné škůdce. Podlesí se tudíž stalo místem úkrytu pro mnohé skupiny.

Velkou zvláštností romské historie na území Polska byla instituce romského krále. Vznikla mezi lety 1624-1652 a měla zajišťovat prevenci nezákonného chování a dohlížet na placení daní mezi Romy. V praxi neměla velký význam pro zajištění řádu v daných oblastech. Mnohé romské skupiny se o existenci romského krále ani nedozvěděly. Přijetí tohoto úřadu však přineslo velké výhody pro jmenovaného. A zdá se, že vztahy mezi polskou šlechtou a romskou vyšší společností byly vcelku harmonické. Polská šlechta zvala romské hodnostáře na své zábavy jako určité zpestření, coby exotický element. Funkci romského krále také určitou dobu zastávali zástupci polské šlechty. Nejvýznamějším z nich byl Jakub Znamierowski, který uměl

romsky, jezdil mezi Romy na koni, našel si k nim cestu a získal si jejich respekt. Myšlenka zvolit zástupce Romů do státní správy sice nevznikla v Polsku (první pokusy byly již o století dříve v Transylvánii a v Maďarsku), ovšem v Polsku dostala kultivovanější podobu.

18. století proběhlo ve znamení snah Romy usadit (bez velkého efektu). Od 60. let 19. stol. přicházely do Polska nové skupiny kočovných Romů z Rumunska a Maďarska (Kalderari a Lovari). Mnozí z nich pak odcházeli do západní Evropy (1. vlna migrací byla v letech 1905-1913, 2. vlna pak ve 30. letech). Zajímavým momentem v dějinách polských Romů byla na svou dobu velmi revoluční snaha z r. 1928, kdy král romských klanů Jan Michalak žádal u volební komise, aby přijali seznam Romů - kandidátů do sejmu a do senátu. Zároveň prohlašoval, že se chtějí usadit.

Funkci romského krále v tomto století zastávala především slavná rodina Kwieků. Jeden z jejich zástupců se např.

stal populárním zpěvákem. Smutnou byla naopak osoba Rudolfa Kwieka: Ten se na kongrese v r. 1946 sám prohlásil za romského krále, v r. 1947 byl ovšem u soudu obviněn ostatními Romy z kolaborace s německým gestapem a z nápmoci při vyhlazování Romů. Za záhadné intervence byl pak zproštěn žaloby. Zemřel v roce 1964 neodsouzen, ovšem tři měsíce po jeho smrti se objevily nezvratné důkazy svědčící o tom, že byl skutečně nacistickým agentem.

Tragický osud Romů za 2. světové války na území Polska byl dán již tím, že zde byla řada táborů určených na jejich likvidaci (Brzezinka v Osvětimi, Treblinka, Majdanek, Lodž, Chelmno, Belzec). Pogromy na Romy začaly již na jaře 1942 a mnoho Romů bylo zastřeleno na útěku. Na seznamu polských Romů vězněných v táborech je i několik Neromů - Poláků, kteří měli romské manželky a do táborů odešli proto, že nechtěli dělit rodiny. Kapitola s názvem *Určení k likvidaci* je jednou z nejobsáhlejších a obsahuje mnohá autentická svědectví o utrpení Romů v tomto období.

Po válce bylo v Polsku odhadem 20.000 Romů, z nichž asi 25 % bylo usazených. V r. 1964 se polská vláda snažila širokou kampaní (za účasti mnoha státních úřadů) znemožnit Romům kočování v karavanech. Přesto však dodnes je možné v Polsku vidět kočující Romy.

Na území Polska žijí 4 velké skupiny Romů: *Polska Roma* (původní polští Romové, donedávna kočovní, v jazyce mají hodně německých výpůjček), *Kalderari* (nejsilnější a nejmajetnější kočující skupina), *Lovari* (mnozí z nich přišli až po 2. sv. válce z území Sovětského svazu) a *Romové z Polské vysočiny* (po staletí usedlí, nemají žádné kontakty s třemi prvními skupinami, v jazyce je patrný vliv maďarštiny, je to nejchudší skupina, tradičně kováři).

V kapitolách o kultuře bydlení, oblékání, stravování, způsobech obživy, dále o pojetí čistoty, o přísahách, magických představách a pověrách, jakož i o rituálech týkajících se nejdůležitějších životních mezníků (narození, dětství, zasnubky, svatby, pohřby) se autor věnuje především kočujícím skupinám. Velkou pozornost věnuje též systému korektorů sociálního chování, jako např. co vše je *magerimo* (znečištění), jak fungují romské soudy (*kris*), jaké jsou způsoby rituálních přísah (*sovlacha*), jak se může odsouzený za svůj přestupek vyplatit zlatem, popř. jak přísné tresty ho mohou postihnout (od peněžního trestu přes exkomunikaci - jeho i celé jeho rodiny - až po fyzickou likvidaci jeho osoby). Autor to shrnuje těmito slovy:

"Ve světle těchto všech cikánských zvykových zákonů je vidět, jak velmi nesprávné je přesvědčení, že tento lid nezná žádný právní řád, že žije v chaotickém bezvládí, že neuznává odpovědnost za žádný přestupek. Není nic falešnějšího! Cikánské zákony jsou velmi tvrdé a nesmiřitelně zavazují všechny členy komunity. Způsobují ovšem i to, že integrace Romů do společnosti je tak obtížná."

Poslední kapitola je věnována romské lidové slovesnosti a literatuře, především nejvýznamější romské básnířce Papisze (v překladu znamená Panenka), vlastním jménem Bronisławę Wajsovę, která patřila ke skupině Polska Roma. Narodila se mezi roky 1908-1910 (není přesně známo) a zemřela 8. 2. 1987. Stěžejní tvůrčí období měla po roce 1950 a hlavní motivy jejích básní plných poetických obrátů jsou: les (coby otec a učitel Romů), řeka, tesknota za ztraceným časem. Papisza nikdy necestovala za hranice Polska a její básně jsou úzce spjaty s touto její rodnou zemí.

Již zmíněná bohatá ilustrační část dokumentuje historii a život Romů na území Polska. Mezi nejstarší patří dřevoryt z roku 1689, kopie obrazů a dokumentů z 18. a 19. století. Unikátní jsou též reprodukce z černobílých fotografických desek z 2. pol. 19. stol., znázorňující portréty Romů ze skupiny Kalderari. Muži z těchto skupin mají zpravidla dlouhé vlasy, na hlavě klobouček, na nohou vysoké boty a široké pestřejší kalhoty, přes světlou košili kabát nebo vestu, které jsou zdobeny velmi nápadnými knoflíky. Asi 35 dalších ilustrací dokumentuje život Romů na přelomu 19. a 20. století. Jedná se o olejomalby, akvarely či rytiny od různých autorů. Zdaleka největší podíl obrazové části tvoří fotografie, a to zejména černobílé fotografie z let 1900-1963. Jednotlivé fotografie jsou řazeny chronologicky za sebou tak, aby ilustrovaly to které období, přičemž se liší svými žánry: Některé z nich jsou čistě dokumentační, jiné spíše umělecké. Šest fotografií také zastupuje tragické válečné období, přičemž těchto šest fotografií je právě završením první poloviny všech ilustrací.

Druhá polovina obrazového materiálu je věnována poválečnému období. Je zde zachycen jednak každodenní život především kočujících Romů (stěžejní část tvoří vysoce hodnotné černobílé fotky Jerzyho Dorozynského), dále významné události (pohřeb), v závěru pak projevy romského umění: malované maringotky, divadelní soubor TERNÓ, 5 obrazů od romských tvůrců a 1 dřevorezba romského řezbáře. Nechybí ani portrét zmíněné básnířky Papiszy a její rukopis.

Na závěr uvedu na ukázkou jednu z Papisziných básní v romštině (tak jak ji Papisza zapsala) a v českém překladu:

PHÚV MIRÍ, ME SOM ČHAJ TIRÍ

Phúv mirí i vešéngri,
me som čhaj tirí.
Vešá bagén, phúv bagél,
pañí i mé sthovás bagipén
ándre jékh romáňí gilí.
Džáva me pre bérgi,
bérgi húčé,
ryváva me pódža šukár, barvalí,
lolodžéndyr sydí,
i dáva me gódlí, so zór man isý -
katarýca thém, mirí lolí i parňí!
Phúv, ňikón tut na odléla,
phúv kalé vešéngri, laché džijéngri i mirí.
Me som čhaj tumarí.

Phúv mirí, tu sys jafsénca,
tu dukhása pšemardý,
phúv, tu ándre sunó rovésys
syr tyknó čhavóro romanó,
kaj dre mécho garudó.
Phúv, me túť zoralés pšemagáf
pal mre chýrja gilá,
pále špéry romané,
sthóf tiré i miré masá khetané,
pále saró, kaj meráva, tu man pšylé.

ZEMĚ MOJE, JÁ JSEM TVOU DCEROU

Země moje i lesů,
já jsem tvou dcerou.
Lesy zpívají, země zpívá,
řeka i já skládáme ten zpěv
do jedné romské písně.
Já půjdu do hor,
vysokých hor,
obléknu si sukni pěknou, bohatou,
z květů šitou,
a zavolám, co mi síly stačí -
polská země, moje červená a bílá!
Země, tebe nikdo nevezme,
země černých lesů, dobrých duší a moje.
Já jsem dcera vaše.

Země moje, tys byla v slzách,
bylas bolestí rozbitá
země, tys ve snu plakala
jak malé romské děťátko
ukryté v mechu.
Země, já se ti velmi omlouvám
za mou ubohou píseň,
za ty cikánské znaky,
spoj moje tělo s tvým dohromady,
po všem, až zemřu, ty mne přijmi.

L. Viková

HÜBSCHMANNOVÁ Milena -
JURKOVÁ Zuzana

Sako čiriklo peskeri gil'i gil'avel

(Zpěvník romských písní pro školy)

Nakladatelství Fortuna, Praha 2000

Autoři zpěvníků romských písní - ať už určených školním dětem nebo široké veřejnosti - se pohybují mezi Skyllou triviality, tedy opakováním těch až k profanaci známých písniček, a Charybdou neznámých a posléze nepřijatých novinek. Rozumí se samo sebou, že pošramocení Skyllou je mnohem častější, a nebylo by nijak překvapivé, kdyby první zpěvník, vydávaný u nás pedagogickým nakladatelstvím Fortuna, a určený tedy hlavně školám, dopadl také tak. Myslím ovšem, že nedopadl, a to především zásluhou Mileny Hübschmannové, která nejenže

neúnavně pátrá po nových kvalitních textech, ale navíc si stále obnovovanou zpětnou vazbou potvrzuje pravděpodobnost přijetí té které písně.

Výsledek je tento: Celkem je ve zpěvníku 40 písní, z nichž 26 patří k tradiční vrstvě, jsou však většinou podle mého soudu poměrně málo známé, anebo jsou přinejmenším málo známé uvedené varianty. Čtrnáct písní je moderních, a to jak autorských (V. Fabián, J. Slepčík, autoři rokycanského souboru Čercheň), tak z dnes anonymního rompopového repertoáru. Výběr z podstatně širšího okruhu je výsledkem našich usilovných disputací, v nichž neobstál ani kvalitní text na dvoutónové melodii, ani líbezný nápěv s nesrozumitelnými nebo nepřiměřenými formulacemi.

A jak je to s tou Charybdou? Zpěvník je doplněn kompaktním diskem s nahrávkami všech písní. Většina (35) nahrávek je v podstatě terénních, pořízených dříve, jen 5 vzniklo nově. Není

*Vynikající zpěvačka tradičních písní Marynda Kešelová s manželem
foto: Irena Stehli*

Helena Drevňáková, nejstarší nahrávka
ve zpěvníku, Jihlava 1967
foto: archiv

třeba nijak rozebírat význam možnosti slyšet tradiční interpretaci včetně nejrůznějších ozdob a jiných fines, a především variability. To vše se klasickou evropskou notací zapsat nedá - a už vůbec ne do školního zpěvníku. Poslech terénních nahrávek pak trochu zastupuje původní - orální situaci. Možnost poslechu je důležitá nejen pro poznání a posléze osvojení si správného způsobu přednesu, nýbrž i pro přijetí písniček. Učit se novou, neznámou písničku od neromského učitele může být pro romské dítě něčím těžko přijatelným. Uslyší-li ji ale od Roma (na CD), bude to něco docela jiného. (Stejnou zkušenost ostatně potvrdila i K. Kovalcsiková z Maďarska.)

Součástí zpěvníku je také dobře srozumitelná předmluva o místě písniček v životě Romů a kromě toho krásné obrázky vztahující se k písňovým textům od dětí z Jarovic.

Nahrávky pro CD technicky a režijně připravil zvukový mistr Tomáš Zikmund ve studiu Aleše Dvořáka.

Zuzana Jurková

Phurikaňi gilí z repertoáru M. Kešelové

kaskre ola daj ehavore

kaskre ola daj ehavore

kaskre ola daj ehavore - re

kaj pro řaners bešen te - le

aňi e daj aňi o slad

variate 2. sloka

aňi laňi fame - li - ja

Rompopová varianta téže písně

$\text{♩} = 138$ *- rompop*

Kasbre o-la daj' ča oo-re so pro s'acoo

arri be-řew a'ni e daj' a'ni o d'ad řaj lola lola la

a'ni la'chi f'ome-li-ja.

Tradiční píseň souboru "Amare neni"

$\text{♩} = 72$ Solachard'om nra roma'ake

Solachard'om nra roma'ake kaj palinka na pi-ja-va

me la v'indom me la pijom le čhavendar na bajin-dom.

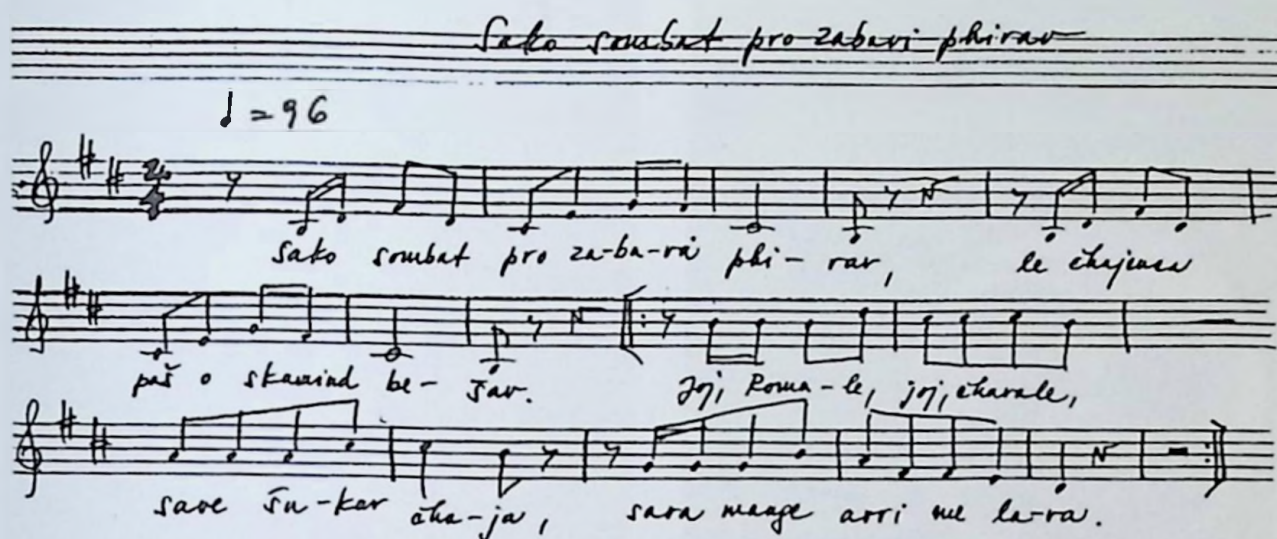
Autorská píseň rokycanského souboru "Čercheň"

$\text{♩} = 160$ Omukas amen le čharen

O-mu-kaš a-men le čharen andro bu-tě jom si d'arew

te sikharel jom pes na ka-men Na kerna pes-ke so kamen

te leage na pomukada, kamena sar avče te sikh-l'm

Informační letáky České společnosti podpory zdraví

Cílem informačních letáků o infekční žloutence typu A a B z pera primářky MUDr. Jany Železné a letáku o pohlavně přenosných chorobách zpracovaného MUDr. I. Procházkou je - jak jinak? - šířit informace o nejrozšířenějších nakažlivých nemocech a o opatřeních směřujících k zabránění jejich šíření. Skutečnost, že byly zhotoveny i romské verze těchto letáků - o překlad do romštiny se zasloužila Marta Bandyová a Mgr. Jan Červenka - svědčí o tom, jaké choroby v souvislosti s Romy považovali sponzoři za nejnebezpečnější. Je přitom sporné, zda vynaložená námaha byla vůbec nutná.

V pasážích zprostředkovávajících vědecké informace je překlad do romštiny asi celkem zbytečný: Pro romského čtenáře nejsou zdrojem nových informací, ale jen náhradou jedněch cizích slov slovy jinými (např. **Infekčno nasvalipen, žltačka (šargipen) hin nasvalipen so o doktora leske phenen andre peskeri duma - hepatitida.**). Tyto pasáže vycházejí z předpokladu, že se romský čtenář s těmito

výrazy už setkal - samozřejmě v češtině. Předpokládáme-li však takovouto znalost češtiny, je otázka, proč tyto informace nepodávat rovnou česky.

Cennější je překlad těch pasáží, které obsahují návod, jak se ve všedním životě chovat. Zde mám na adresu překladatelů jen obecně známé výtky, které se týkají většiny soudobých překladů z češtiny do romštiny, totiž silné zastoupení bohemismů jak v lexiku, tak ve frazeologii.

Pramení podle mne jednak z nedostatku překladatelských zkušeností i teoretických vědomostí o překládání jako takovém. Připomíná to ostatně celý ten nekontrolovaný rozmach "překlada-telství" z angličtiny a němčiny po roce 1989. Tam se tento jev v komerční sféře stále ještě drží, ale občas se sežene i překlad hodný toho jména.

Další důvod malé snahy používat původnější výrazy spatřuji v dobře míněném pokusu o jazykový realismus. Prvotním zdrojem nových výrazů byla pro živou romštinu slovenština a dnes je jí čeština, proto jsou přejímky právě z těchto jazyků nejčastější. Nechci se prát o jednotlivá slova, ale jako cizinec vnímám omezenost tohoto přístupu výrazněji. Tak

Předcházení pohlavně přenosným chorobám

**Sar pes te
ochraňinel le
pohlavnone
prel'idžangutne
nasval'ipnastar?**

např. slova **infekčno**, **virus**, **seksuálno** vycházejí z celosvětového pojmového aparátu a jsou srozumitelná nejen v Praze a Ostravě, ale i v Londýně a Helsinkách. Když už musím použít slov, která se v "kuchyňské" romštině nevyskytují, sáhnou raději po takovýchto mocnějších komunikačních prostředcích. Naproti tomu bych se vyhýbal slovům, jako **vitokos**, **podozrieňis**, **ziscinel**, a hlavně **pohlavnone pes te stikinel**. Německý Rom by si třeba vymyslel "**trejbinel gešlechtovno ferkéris**" a už by se Rom s Romem nedomluví. V jiných případech dá samotný selský rozum, že romština

Co byste měli vědět o infekčních žloutenkách

Co je Infekční žloutenka - hepaťúda?

So hín o Infekčno žltačka - šargo
nasval'ipen - hepatitida?

Infekčno nasval'ipen, žltačka (šargipen) hín
nasval'ipen so o doktora leske phenen andre pesker
duma - hepaťúda. Kada nasval'ipen pes chudel le
phuže virostar. Midlk džanas efa (7) viri - típi pal
o šargo nasval'ipen. Oda hín A, B, C, D, E, F, G. Afe klja
amende pes Jekhbuteder chudel típos A, B, C.

Co to znamená?

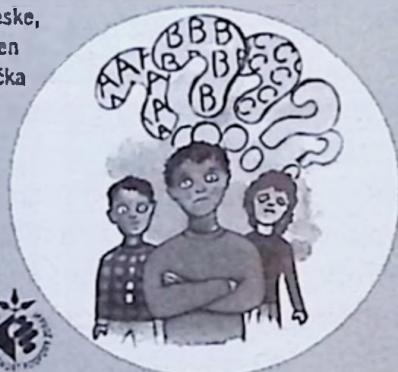
So oda hín?

Ta vakeras pal o típos A, tak oda hín aver sar o típos
B, C. Sako šargo nasval'ipen pes prel'džal pre avreste
lnakšeder. Sakone típos hín aver časos. Sakones hín
andro čalos proflatki, afe oda tumen na zachraňnela
procl okda típi šargone nasval'ipnastar.

Co jsou proflátky?

So hín oda proflatki?

Oda hín obrana latki so pesko o čalos kerel avrl,
so brajlinen oleske,
kaj te na chuden
Infekcia - žltačka
(šargipen).

přece musí mít původní výrazy pro
nakažinel anebo **tumaro časos** (měsíčky).

Popsaná nemoc ovšem postihla
nejen tyto informační letáčky, ale velkou
část romsky publikovaných médií. Nejde
mi o fanatický purismus, o vypuzení
čehokoli, co zavání slovenštinou či češti-
nou - to by se rychle objevily maďarské
a rumunské náhražky. Jde o míru.

Mimo tuto debatu jsem rozpačitý i
z těchto jevů: **virusis** kolísá s **virí/virostar**,
"spišská" výslovnost proniká i do písemné
podoby: **našči**, **dráždžines**, **mindžar**...,
sas'ardo problemos mně zní spíš jako
"**uzdravený**, (**vyřešený**) **problém**" než kon-

Co byste měli vědět o infekčních žloutenkách

Co je infekční žloutenka – hepatitida?

So hin e infekčno žltučka – šargo
nasvařipen – hepatitida?

Infekčno nasvařipen, žltučka (šargipen) hin
nasvařipen so o doktora leske phenen andre peskeri
duma – hepatitida. Kada nasvařipen pes chudel le
phuže virostar. Mldik džanas eřta (7) viri – řpi pal
o šargo nasvařipen. Oda hin A, B, C, D, E, F, G. Aře kija
amende pes jekhbuteder chudel řtipos A, B, C.

Co to znamená?

So oda hin?

Ta vakaras pal o řtipos A, tak oda hin aver sar o řtipos
B, C. Sako šargo nasvařipen pes preřidřal pro avroste
lnakředer. Sakone řtipos hin aver řsasos. Sakones hin
andro řalos prořilatkř, aře oda tumen na zachrařinėla
proci okřa řpi šargone nasvařipnastar.

Co jsou protřilátky?

So hin oda protřilatkř?

Ode hin obrana řatkř so peske o řalos kerel avři,
so brařinen oleske, kaj
te na chuden
Infekcia – řltučka
(šargipen).

textový "zdravotní problém", te pes na
sastřarel ve významu "kdo se nenechá
lěčit" je bohemismus!, a konečně penis:
Proč ne kar? Proč ne penis?

P. Wagner

LACKOVÁ Elena

Romské pohádky

Nakladatelství Radix, Praha 1999

Kniha romské pohádky nezachycu-
je lidová vyprávění, ale pohádky sloven-
ské autorky Eleny Lackové. Přestože se

jedná o příběhy umělé, vycházejí
z lidových motivů a volně na ně navazu-
jí. Byly sepsány ve slovenštině a násled-
ně přeloženy do romštiny a češtiny.
Znalci romského jazyka jistě ocení to, že
obě verze - česká i romská - jsou uvede-
ny paralelně vedle sebe a je možné je
navzájem porovnat. Každá z celkem
sedmi pohádek byla navíc přeložena
jiným překladatelem, čtenář - odborník
může tedy hodnotit i jednotlivé romské
verze, které se liší v dialektu, z kterého
překladatel vycházel. Pohádky jsou
vhodně doplněny ilustracemi romských
děti z Jarovnic.

Spojujícím prvkem všech sedmi
pohádek je láska autorky k romskému
národu a strach o jeho budoucnost. "Aby
člověk uměl vyjádřit svoje city, touhy
a sny, volá si na pomoc pohádku.
Pohádka má velkou kouzelnou moc",
píše autorka na začátku příběhu Čemý
a bílý bratr a plně této moci využívá.
Skrze osudy pohádkových postav
a událostí, které jednotliví hrdinové
prožívají, vyjadřuje touhu Romů po
vlasti, touhu po zemi, v níž by se mohli
pokojně usadit. V příbězích zaznívá
stesk po pravlasti Romů - Indii, která je
líčena jako čarokrásná země. To, že
v současnosti Romové žádnou svoji
zemi nemají, je vnímáno jako důsledek
kletby a působení zlých sil.

Dalším motivem, který se v pohád-
kách často objevuje, je nesnadnost
života mezi lidmi jiné kultury. Odlišnost
Romů a Neromů vede k mnoha konflik-
tům mezi oběma skupinami, ale není
jediným nebezpečím. Dalším ohrožením
je to, že neshodám mezi sebou se nevy-
hnou ani sami Romové. Proto se autor-
ka snaží ukázat společné kořeny,
z nichž všichni Romové vyrůstají.

Poselství celé knihy můžeme
shmout slovy staré ženy Šilali z pohád-
ky Hrdinný Sap a krásná Ilona: "Náš
národ vznikl z prachu jiné země. Proto si

nemůžeme setřít barvu naší tváře a nemůžeme ani změnit tajemství naší romské duše. A proto musíme náš romský národ ubránit. Ilono, tobě daruji svou duši. Bude nadále žít v tobě. Ty ponesíš

dál moji touhu po záchraně romského rodu. A stejně tak i ty, Sape. Uvidíte, že Romové si své místo na zemi najdou!"

Zdá se, že do úst stařeny Šil'ali Elena Lacková vložila vyjádření své

touhy a naděje. Vyzývá všechny mladé Romy, dnešní Ilony a Sapy, k tomu, aby se za své romství nestyděli, ale vážili si ho, a tradici, z níž pocházejí, předávali dál. V tom jim mají pomoci, mimo jiné, právě pohádky.

K. Šafrová

REIZNEROVÁ Margita

Suno (Sen)

*Savoredženengere tajsutne divesa -
Společná budoucnost, Praha 2000,
35 str.*

*Vyšlo za finanční podpory Open
Society Fund Praha.*

Velmi půvabně vhlížející útlá sbírka poezie Margity Reiznerové zahrnuje verše z let 1989 - 1996. Do češtiny je přeložila Milena Hübschmannová, která plně respektovala básnířčinu bohatou mluvou, jejíž kultivovanou romštinu má čtenář možnost porovnat v zrcadlovém uvedení obou jazykových verzí.

Výbor postihuje tematicky pevně ukotvení autorky v ženském údělu, prohloubeném zkušeností mateřství. Dalším silným pramenem napájejícím její tvůrčí inspiraci je stigmatizované romství. To bývá samo o sobě nezřídka nutkavou příčinou vstupu romských autorů na literární kolbiště, neboť nevyčerpatelný námět každodenní konfrontace soužití v rámci různorodé společnosti přiměje spíše dříve než později všechny literárně se realizující Romy k vlastní výpovědi. Se svou nedobrou zkušeností se každý rodilý Rom musí sám znovu a znovu vyrovnávat. O to více pak trápí Reiznerovou, citlivou pozorovatelku a člověka zároveň zakoušejícího a prožívajícího děje na vlastní kůži, rozměňování tradičních hodnot romské existence a odklon mladé gene-

race od těchto hodnot výměnou za falešnou morálku a laciné pozlátko.

Vodítko k uchopení významu předkládané poezie je svým způsobem zakódováno i v přebalu publikace. Použití reprodukce romského obřadního šátku - typicky barevného dekoru: svazku lučních květín na režné struktuře látky, včetně propálené skvmy nad titulem dokládající používanost předmětu - byl šťastný nápad. Podobně jako v mnoha jiných kulturách je i u Romů šátek atributem ženství a mateřství a reprezentuje postavení ženy ve společnosti. Zde upřesněný romský šátek, smáčený a provlhlý romskými slzami, se jakoby vlastní vahou oprošťuje z hájemství národopisného zvykosloví, aby nabral ještě další funkce a významy.

Název Suno - Sen označuje důležitý jev lidského života, jenž ve zvláštní optice reflektuje prožitky, pocity a skryté tužby člověka. Je nositelem podprahových sdělení, a jakkoli ho pro moderní vědu znovu objevil teprve Freud, nikdy nepřestal být živou součástí "folkloru" lidových vrstev. O to víc pro Romy, kteří zůstávali po dlouhou dobu v sociální izolaci, představuje sen doposud fungující faktor zásadně ovlivňující jejich existenci.

A co sny Margity Reiznerové v tomto světle? Jaké zašifrované poselství nám přinášejí? Není to četba příliš povzbudivá, ale přece jen se v poslední strofě zableskne oheň. I když celkový tón sbírky vyznívá spíše chmurněji, dojem zkroušenosti a bolestícnosti u čtenáře nevyvolává. Je tu jistá možnost, kterou mu i přes své rozčarování autorka zastřeně nabízí - třeba v podobenství o Matce Zemi, která své nevděčné a drancující děti nezavrhuje. Zůstává v nás vědomí kořenů, k nimž se můžeme ještě vrátit. A také romský šátek se svou historickou pamětí - a nikoli jen smáčený a provlhlý slzami.

A. Žigová

S U N O
(SEN)

Margita
Reiznerová

ŠEBKOVÁ Hana -
ŽLNAYOVÁ Edita

Romaňi čhib

(učebnice slovenské romštiny)

Nakladatelství Fortuna, Praha 1999,
269 str.

Na konci roku 1999 vyšla nejspíš
všemi učiteli a studenty romštiny netr-
pělivě očekávaná publikace Hany
Šebkové a Edity Žlnayové *Romaňi čhib*,
učebnice slovenské romštiny.

V úvodu bych ráda uvedla, že
následující drobné postřehy píši na zákla-

části lidského těla

o šero – hlava
e jakh – oko
o muj – ústa; obličej
o kan – ucho
e men – krk

o jilo – srdce
o vast – ruka (od zápěstí dolů)
e musi – paže (od zápěstí nahoru)
o pindro – noha (od kotníku dolů)
e čang – noha (od kotníku nahoru); záp. koleno

rodinní příslušníci

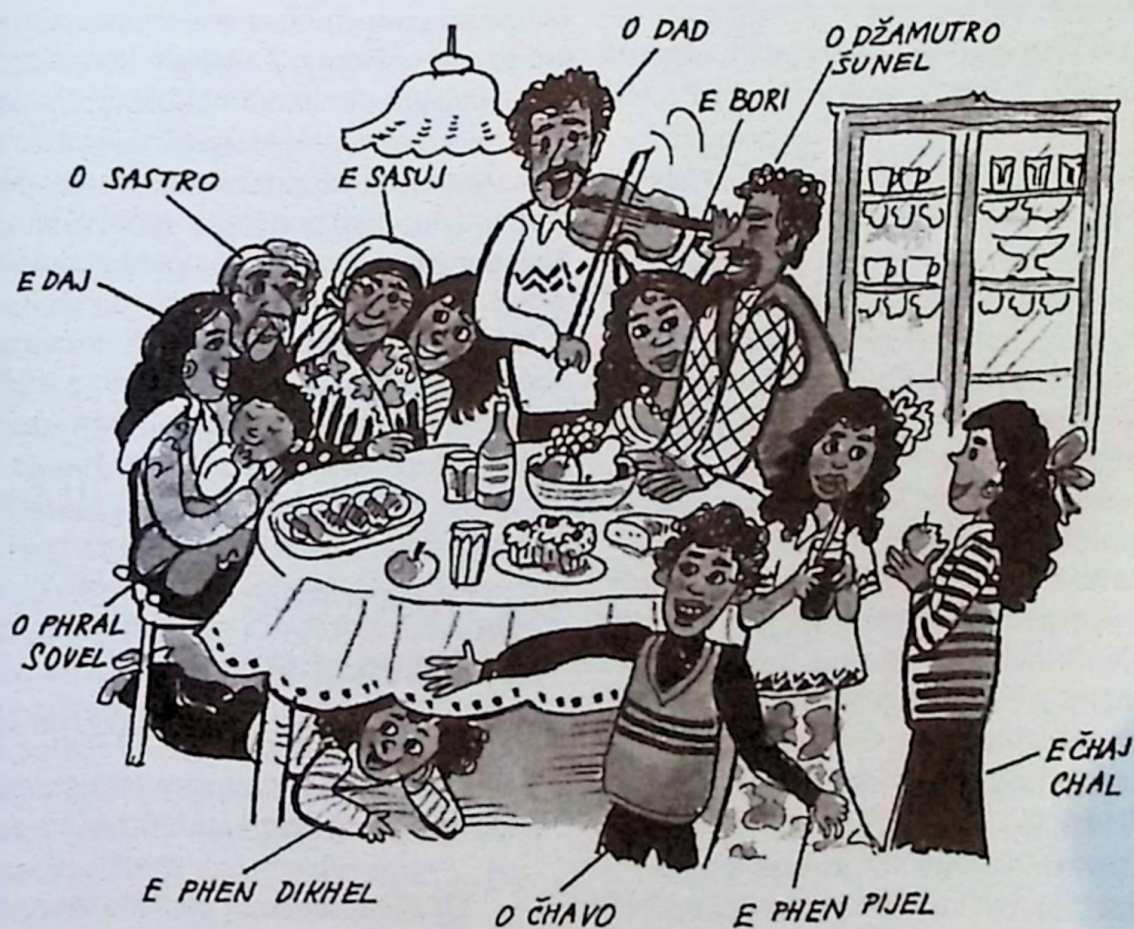
e daj – matka
o dad – otec
e čhaj – dcera; romská dívka
o čhavo – syn; romský chlapec
e phen – sestra

o phral – bratr
e bori – snacha; nevěsta
o džamutro – zeť
e sasuj/sasvi – tchyně
o sastro – tchán

běžné činnosti lidského života

te kerel – dělat
te sovel – spát
te phirel – chodit, jezdit
te džal – jít, jet
te dikhel – vidět, dívat se

te šunel – 1. slyšet, poslouchat; 2. cítit
te chal – jíst
te pijel – pít
te dživel – žít
te merel – zemřít

dě své asi pětíměsíční práce s učebnicí a romskými studenty, z nichž zhruba polovina jsou začátečníci a pro polovinu druhou je romština jazykem mateřským.

Jak již upozorňují autorky v předmluvě k tomuto dílu, jedná se o velmi "klasické" pojetí učebnice. Celá struktura 35 lekcí zde usnadňuje orientaci v předkládané látce natolik, že je učebnice vhodná i k případnému samostudiu. Tato kvalita je pro mne nedocenitelná už vzhledem ke skutečnosti, že studenti, které vyučuji, studují střední školu dálkově.

První lekce informuje o jazyce na rovině teoretické. Přibližuje romštinu i její dialekty a zařazuje ji mezi ostatní jazyky. Vysvětluje způsob zápisu nejen slovenské romštiny, ale i jiných dialektů romštiny v různých zemích světa.

Druhá lekce se pak věnuje výslovnosti, vázání slov a slovosledu.

Lekce následující vždy otevírá úvodní text nebo dialog, často související s tradičním způsobem života slovenských Romů. V textu jsou obsaženy nové mluvnické jevy, které pak hned za slovíčky frázemi, vysvětluje dobře srozumitelný mluvnický výklad. Domnívám se, že pozvolné včleňování některých náročných gramatických kategorií se velmi osvědčuje (např. s komplexnějším výkladem pádů či přehledy určitých tvarů sloves všech tří slovesných tříd jsem v minulosti nejednou neuspěla ani u rodilých mluvčích). V rámci mluvnického výkladu je třeba vyzdvihnout drobným písmem tištěné, avšak nepřehlédnutelné dialektologické poznámky. Upozorňují nás na odchylky některých lokálních variet slovenské romštiny, příp. dialektu olašského. Ve třídě studentů, jejichž mateřštinou se taková malá poznámka týká, působí jako zklidňující prvek. Student se zbavuje své obavy, že je nucen hovořit či psát "jinou řečí" a ostatní takovou odchylku přijímají snadněji jako rovnocennou a plnohodnotnou.

Cvičení umožňují vskutku důkladné procvičení probírané látky, a to opět jak začátečníkům, tak i rodilým mluvčím. Trošku překvapivé pro mne i studenty bylo zjištění, že tato cvičení se v některých případech (např. předložky) mohou jevit náročnější skupině druhé - rodilým mluvčím. Tento jev je způsoben postupným, ve všech kodifikovaných jazycích neustále probíhajícím procesem vzdalování se jazyka psaného od mluveného projevu.

Na konci každé lekce najdeme "něco na závěr": moudrá slova starých Romů, hádanky, písničky, říkanky, skryvačky, vtipy, básně, požehnání i kletby, pohádky a příběhy s krátkými pojednáními o životě, zvyklostech a tradicích slovenských Romů. Spolu s úvodními texty obsahují i tyto závěry velice cenné a barvitě etnokulturní informace, které mohou být přínosné nejen pro neromské studenty, ale jsou zajisté zdrojem informací a radosti z učení pro studenty-Romy. Začátečníkům a asimilovanějším studentům přibližují vlastní kulturní zázemí, u některých rodilých mluvčích vyvolávají vzpomínky na vlastní dětství, rodinu, předky a jejich vyprávění. Nejednou naše společné učení zpomalil srdečný smích nad příběhem, pohádkou a zpočátku nedůvěřivý postoj k něčemu, "co si ti gádžové o nás zase vymysleli," se pomalinku mění na: "Tak jsem si tu (učebnici) přečetl. Je to dobrá knížka."

H. Syslová

ŠOTOLOVÁ Eva

Vzdělávání Romů

Grada Publishing, Praha 2000, 96 str.

Vyšlo za finanční podpory Ministerstva školství ČR, odborní lektori neuvedeni

Dr. Eva Šotolová se řadu let snaží prosazovat výuku romistiky na pedagogických fakultách, zohledňování romských specifíků při výuce a další věci,

kteřé bohužel ani dnes nejsou samozřejmostí. *Vzdělávání Romů* je stručná a přehledná kniha s rozumným náhledem na téma, bez přílišné romantiky, ale také bez jakéhokoli házení viny na Romy. (Dovolím si ocitovat ze str. 41: "Výuka v romském jazyce není realizována. Na jedné straně to mnozí romští rodiče ani nepožadují, na straně druhé v současné době ani nemáme kvalifikované učitele, kteří by ovládali romský jazyk natolik, aby v něm mohla probíhat výuka.") Vcelku dobře a přiznaně také autorka pracuje s prameny. Otázkou však je, zda si čtenář citační údaj pod odstavcem (i vzhledem ke grafické úpravě, vřazující mezery mezi odstavce) správně spojí s celou podkapitolou. To platí například pro celou 3. kapitolu, střídavě parafrázující a citující Hübschmannovou a Šebkovou.

Kompilativnost publikace - určené dle obálky pedagogům a studentům pedagogických fakult - by nemusela vadit. Tím důležitější je ale výběr faktů a koncepce textu - a zde podle mého názoru Šotolová poněkud selhala. "Předpokladem pro pochopení romského etnika" je pro ni rasová politika nacistického Německa a asimilační i integrační snahy poválečného Československa (první dvě kapitoly).

Kapitola čtvrtá, *Vzdělávání Romů v ČR*, která by měla tvořit těžiště knihy, je v úvodu překvapivě charakterizována takto: "Cílem nebylo charakterizovat veškeré alternativní programy realizované v ČR." Tak v publikaci, rozebírající jinde na dvou stranách diskuze německých pohlavářů o "řešení cikánské otázky", zbylo místo na jedinou zmínku v závorce o Církevní základní škole Přemysla Pitřera v Ostravě.

Mimochodem: tato škola k nám již začátkem devadesátých let uvedla praxi romských pedagogických asistentů, o níž Šotolová píše počínajíc vládním

usnesením z roku 1998 (!) Cenná knížka ředitelky této školy H. Balabánové (*Praktické zkušenosti se vzděláváním romských dětí*, vydalo občanské sdružení MENT, Praha 1995) dokonce Šotolové chybí v seznamu literatury.

Poslední kapitola, věnovaná vzdělávání Romů v zahraničí, působí opět poněkud dojmem náhodného výběru, i když se tento výběr autorka snaží odůvodnit: historická Cikánská škola v Užhorodě (tehdejší Československo), dvě podkapitoly o vzdělávacích programech ze Slovenska, pak situace ve školství v Rumunsku a nakonec vzdělávání kočovných Romů v Belgii a Francii.

Fotografický doprovod dojem náhodnosti dotváří: Filip Remunda vyfotografoval romské děti v nejmenované spišské osadě, v Bukurešti a v tanečním kroužku Fakultní základní školy na Havlíčkově náměstí.

Neodpustím si ještě upozornění na některé chyby a nejasnosti:

Str. 26: "Na území ČR se vyskytuje romština (...) česká a německá", proti tomu o 2 věty dále: "(...) čeští Romové a Sinti - němečtí Romové (...), kteří přežili, se jazykově asimilovali."

Str. 28: "(...) si slovenští Romové uchovali oproti jiným skupinám evropských Romů poměrně archaický a bohatý dialekt romštiny i bohatou slovesnou kulturu."

Str. 29: "Romštinu přepisujeme latinkou, její českou úpravu s diakritickými znaménky pro označení měkkosti. Tato úprava se s některými odchylkami používá i mezinárodně."

Str. 31: "Romské předložky se váží k prvnímu pádu, za určitých okolností k pádu šestému", proti tomu další věta: "Šestý a sedmý pád je bezpředložkový."

A perličku na závěr - str. 32: "Například romské sloveso *kašel* zna-

mená sedět, ale již sloveso kašel tele značí posadit se." (Pozn. red.: sedět se řekne romsky te bešel, posadit se pak te bešel tele, zatímco český kašel je v romštině o chas, příp. o chasaben.)

Je dobře, že podobná publikace pro pedagogy a studenty vycházejí, je dobře, že ji podporuje ministerstvo školství, a je dobře, že se napsání ujala Dr. Šotolová a ne někdo úplně "mimo obraz", jak se ještě bohužel stává. Nicméně to, jak kniha (doufejme, že z nedostatku autorčina času) dopadla, mě opravňuje k dojmu, že by bylo pro začátek vhodnější podpořit například právě reedici publikací občanského sdružení MENT: H. Balabánovou a E. Žlnayovou, které Šotolová opomněla, a H. Šebkovou, kterou naopak až příliš cituje.

Jan Červenka

The Roma and Europe Romové a Evropa

*Vydal Mesfin Gedlu, ÚMV & MZV ČR,
Praha 1998, 362 str.*

I.

Bilingvní kniha "*Romové a Evropa*" reflektuje tři hlavní aspekty stejnojmenné konference, která se konala v prosinci 1998 z podnětu MZV České republiky. Cílem této konference, jejímž organizátorem se stal Ústav mezinárodních vztahů v Praze, bylo umožnit setkání vládních úředníků, odborníků a aktivistů zabývajících se postavením romských menšin v zemích střední a východní Evropy. Dalšími účastníky konference byli členové pražského zastoupení EU a představitelé romských sdružení. Kniha prezentuje hlavní referáty a diskusní příspěvky, které byly na konferenci předneseny. Jejich obsah lze rozdělit do tří základních skupin.

První skupinu tvoří svědectví o obtížných sociálních poměrech, v nichž Romové žijí, a o všudypřítomné lhostejnosti a bezcitnosti, které stojí v cestě k rozvíjení přijatelné mezilidské komunikace mezi Romy a většinovou společností ve střední a východní Evropě. V průběhu konference byly uvedeny konkrétní případy různých forem otevřené či skryté diskriminace Romů (s. 240-250): vysoká nezaměstnanost, zanedbané vzdělání jejich dětí (s. 263-267; 288-290), rasově motivované útoky ze strany stále početnějších neonacistických skupin, jejichž aktivity jsou státními orgány, včetně policie a justice, často přehlíženy a tolerovány (s. 332-339).

Příspěvky obsažené v druhé tematické skupině se soustřeďují na kritiku různých spekulativních diskusí, které místo toho aby přicházely s konkrétními představami, jak nastartovat společenskou mobilizaci v boji proti všem formám rasové diskriminace, raději pitvají otázku, jsou-li Romové sourodou či nesourodou národností, etnickou skupinou či národem. Z hlediska konkrétních každodenních problémů, kterým musí Romové čelit, se takovéto diskusní příspěvky zdají být v dané situaci přinejmenším bezvýznamné (s. 310-315). Škodlivost takového přístupu spočívá v tom, že odpoutává pozornost od jiných, důležitějších problémů a ignoruje naléhavou potřebu změnit existující nerovnosti mocenské struktury a mechanismy její distribuce. To často ústí v neúčinná jednorázová řešení, v nichž hrají důležitou roli pocity a soucity jednotlivců nebo skupin. Hlavní problém paternalistů však vždy spočíval v jejich vlastní interpretaci pojmů *svoboda* a *rovnost* jako morální abstrakce, které existují mimo realitu. Takový přístup se nemůže vyhnout sociální a ideologické deformaci. Nejenže zkresluje

důležité rozdíly mezi dvěma soupeřícími skupinami, ale i ignoruje pohledy a názory *utlačených a odcizených*. Některé příspěvky romských účastníků (I. Veselý, E. Müller, T. Lorán) tuto skutečnost potvrzují a zároveň ukazují, jak vnucená marginalizace vede k hlubšímu sebeuvědomění Romů a jejich rostoucím požadavkům na přímou účast v politickém procesu. Z několika absurdních příkladů, které tento nevyhnutelný vývoj zpochybňují, stačí uvést například poznámku jednoho z hlavních diskutérů, který ve svém úvodním projevu přednesl větu explicitně odmítající existenci samostatné rómské identity s tím, že ji zahrnul do idealistické a inkluzivní identity české (s. 221). Teprve až si většinové společnosti ve střední a východní Evropě uvědomí nesmyslnost podobných názorů, mohou se vztahy mezi nimi a Romy urovnat. Podobně uvažující "odborníci" vyvolávají pochopitelně opozici a nespokojenost ze strany Romů, především pak rómské inteligence.

Třetí skupina názorů se skládá z různých námětů a zkušeností týkajících se mezirasových vztahů odjinud a konkrétní zkušenosti romských menšin z jiných zemí. Vyplynul z nich poznatek, že podmínky se liší od jedné země k druhé a že veškeré kroky směřující k nápravě současné neutěšené situace musí brát na tuto skutečnost zřetel. Zajímavější je fakt, že vyšší sociální a politická kultura ve společnosti a s ní související sociální mobilita lidí jdou ruku v ruce s vyšším sebeuvědoměním Romů. Dalším poučením je fakt, že proces sebeuvědomění a vnitřní konsolidace romských komunit je problémem výhradně Romů samotných. Není ovšem vyloučeno, že tzv. "rómská otázka" ve střední a východní Evropě bude politicky zneužívána ve prospěch ambiciózních jednotlivců, ať už Romů či Neromů.

II.

Není náhodou, že ve střední a východní Evropě zájem o záležitosti Romů stále stoupá. Tento zájem má několik příčin, z nichž nejdůležitější je viditelné zpochybnění státních orgánů transformujících zemi při zabezpečení práv Romů na straně jedné a rostoucí uvědomování Romů a jejich odhodlání usilovat o změnu svého postavení na straně druhé. Je velkou chybou domnívat se, že spravedlivé rozdělování společenských zdrojů se vztahuje pouze na pravidelný přísun příjmů a materiálního zajištění. Myslím si, že je důležitější, aby vlády a státní instituce začaly přemýšlet také o tom, že spravedlivé rozdělování se týká především základní struktury společnosti, tj. způsobu, jak hlavní instituce určují rozdělování výhod ve společnosti (viz J. Rawls, *A Theory of Justice*, 1971, s. 7). Veškeré snahy změnit postavení Romů musí začít analýzou fungování základních struktur společnosti. K tomu to základnímu problému se explicitně vztahují dva příspěvky romských účastníků (I. Veselý, s. 110-113, a E. Müller, s. 82-87).

Problémy související se soužitím různých etnických skupin nejsou ve střední a východní Evropě ničím novým. Tento region totiž zůstal z velké části jakousi umělou konstrukcí tvořenou ze zbytků tzv. vnitřních impérií pod poručenstvím bývalého SSSR. Po pádu sovětského režimu bylo pouze otázkou času, kdy se konflikty potlačené politikou totalitarismu znovu ožijí. Zdá se, že ekonomické těžkosti, liknavost vládních úředníků, ale často i předpojatost ze strany EU, které pramení hlavně z obavy o vlastní bezpečí, situaci dále ztěžují. Západ dnes neodmítá pouze ekonomické imigranty, ale i ty, kteří jsou ohroženi vzhledem ke své etnické či rasové příslušnosti. Svědčí o tom

přítvrzení imigrační politiky Belgie, Itálie či labouristické vlády Velké Británie. Z hlediska EU je ve vztahu k zemím aspirujícím na členství třeba udělat víc, než jen poskytnout finanční dotace či vydat úřednická doporučení. Důležitější je větší spolupráce s postiženými komunitami, důkladná kontrola vynaložených prostředků, stejně jako aktivní podpora zapojení menšin do politických procesů.

Otázka nedostatků ve vzdělání romských dětí se nevyřeší pouze tím, že se zavřou kontroverzní zvláštní školy. Příslušné instituce a jejich představitelé si musí uvědomit především to, že jazyk je důležitým prostředkem sebepoznání pro kterékoliv dítě, tedy i romské. Rozdíly mezi komunitami jsou výsledkem historie a kultury, jakož i vývoje mocenské struktury i konkrétní formy ideologie. Proto je třeba je chápat v kontextu jejich specifikace, v nichž jazyk hraje klíčovou roli. To je důvod, proč je třeba vytvořit a realizovat adekvátní projekt integrace Romů do stávajících vzdělávacích systémů. Takový projekt by měl upoutat pozornost všech zainteresovaných.

Pokud existuje opravdová vůle změnit postavení Romů ve střední a východní Evropě, je možno aplikovat již existující mezinárodní zákony a úmluvy o právech menšin (např. *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*. UN Res. 47/135, prosinec 1992; *The European Charter for Regional or Minority Languages: proposals for a European Convention for the Protection of Minorities*. EC Štrasburk, březen 1991 atd.). V tomto stádiu není důvodem bezprostředního ohrožení Romů ve střední a východní Evropě skutečnost, že nemají vlastní stát, nýbrž to, že mocenské struktury jsou konstruovány tak, že stále preferují tradiční a dávno zakořeněné chování instituce a celé společnosti vůči Romům.

III.

Rasy a rasismus jako ústřední referenční pojmy budou i nadále klíčovými podněty různých diskusí a debat. Zavedení protidiskriminačních opatření ve prospěch Romů (a dalších menšin) je pouze prvním krokem, který sám nestačí k vyřešení problému soužití. Stejně tak ani demokracie není účinným lékem proti rasismu či xenofobii. Demokracie však může prospívat pouze do té míry, jak úspěšně posílí pocit všech občanů, že patří do stejné občanské společnosti. Je to koncenzuální proces komunikace, v němž se právo většiny nesmí změnit v diktát. Nesmí se ani zapomínat na to, že je velký rozdíl mezi intolerancí a fašistickým extremismem, stejně jako mezi nechutnými předsudky vyskytujícími se i v demokratické společnosti a mrazivým konformismem totalitarismu. Z hlediska transformující se společnosti střední a východní Evropy je nutno vyvarovat se situace, v níž by si extrémní pravice přímo či nepřímo vynutila na ostatních demokratických politických stranách, aby přijaly některé z jejích hodnot a principů.

Problém rostoucího rasismu a xenofobie bude bezesporu jedním z nejdůležitějších témat v transformující se východní a střední Evropě a vyžádá si pozornost všech odpovědných národních a mezinárodních institucí působících v tomto regionu. Totalitarismus tu zanechal duchovní spoušť, která bude ještě dlouho bránit rozvoji nezávislé a sebevědomé identity, jejíž hlavní vlastností je právě tolerance k tomu, co je odlišné. Sociologie ví, že nejdůležitější jednotkou ve společnosti zdaleka není jednotlivec, nýbrž skupina. Jednotlivec je totiž neustále vystaven tlakům a protitlakům různých sociálních skupin, do nichž patří, či nepatří. Předsudky, kterým je každý člověk vystaven, mu jsou vštípeny především právě uvnitř těchto skupin a definovány

sociálním rámcem jeho života. Pouze takto pojaté projekty mají šanci na úspěch, jímž je harmonické mezirasové či mezietnické soužití v demokratické společnosti, kde můžeme být všichni odlišní, přesto si nemusíme být nerovni.

IV.

Závěrem je nutno poukázat na kontrastně působící názory přispěvatelů na problémy a nesnáze marginalizované populace. Zatímco jedni se snaží odhadnout, jak se bude dále vyvíjet individuální, skupinový či institucionální rasismus, jiní upozorňují na jeho nebezpečnost pro probíhající transformaci. Pozornému čtenáři nemůže uniknout rozpor mezi přístupy navrhovanými romskými účastníky a těmi, které by volila většina představitelů vlád a oficiálních institucí ze střední a východní Evropy. Romové jednoznačně odmítají jakýkoliv paternalismus a chtějí prosazovat vlastní kontrolu při řešení specificky romských problémů. Zda se, že vedle ekonomických problémů přispívá k prohloubení existující

propasti mezi Romy a většinovými komunitami právě i neochota vlád a institucí střední a východní Evropy umožnit Romům větší účast v politice, ba dokonce i v politice zaměřené na zlepšení situace Romů.

Současné postavení Rómů ve střední a východní Evropě je přitom stále neuspokojivé a v mnoha případech vedlo k nedobrovolnému útěku Romů z tohoto regionu na Západ. Tento útěk je totiž jedinou alternativou mezietnické komunikace v tomto regionu. V politicky nestabilních a ekonomicky nejistých podmínkách, kde nacionalismus a provinční šovinismus mají velkou odezvu, je zranitelnost Romů evidentní. Pokud čelní představitelé zemí střední a východní Evropy chtějí opravdu budovat demokratickou společnost, musí zvýšit své dosud skromné a polovičaté úsilí o vytvoření důvěryhodných sociálních a politických nástrojů vztahu k menšinám, především k Romům.

Mesfin Gedlu

INFORMACE

SEDM DNÍ ROMSKÉ HISTORIE

Projekt Sedm dní romské historie proběhl v Praze od 2. do 9. 5. 2000. Záměrem autorů projektu o.p.s Vudud bylo rozšířit informace o dějinách a kultuře Romů mezi všechny, kteří k nim mají omezený přístup. Hlavní částí projektu byla výstava materiálů o dějinách Romů, kterou doplňovaly přednášky, program věnovaný dětem a koncert cimbálové hudby.

Expozice byla umístěna na Ovocném trhu ve výstavním stanu. Svojí polohou byl stan snadno dosažitelný pro opravdové zájemce, ale povedlo se také zainteresovat náhodné kolemjdoucí, kteří by zřejmě podobnou výstavu sami nevyhledávali.

Autorkami komentářů k exponátům výstavy jsou Mgr. Milena Alinčová a Mgr. Veronika Kamenická, absolventky romistiky FF UK. V jejich pojetí se obsah výstavy stal exkurzem do nejzákladnějších dat a faktů z historie Romů od jejich odchodu z Indie až do současnosti. Oživením faktů byly osobní výpovědi

*Mezi návštěvníky výstavního stanu byl kníže Karel J. Schwarzenberg
Foto: Adéla Lábusová*

OBECE PROSPĚŠNÁ SPOLEČNOST VUDUD VÁS SRDEČNĚ ZVE
NA SLAVNOSTNÍ ZAHÁJENÍ VÝSTAVY
„SEDM DNÍ ROMSKÉ HISTORIE“,
KTERÉ SE KONÁ 2. 5. V 16:00 HOD.
VE VÝSTAVNÍM STANU
NA OVOCNÉM TRHU V PRAZE 1.

EXPOZICE FOTOGRAFIÍ A HISTORICKÝCH DOKUMENTŮ BUDE PRO
VEŘEJNOST OTEVŘENA DO 9. 5. 2000, JEJÍ SOUČÁSTÍ BUDOU DALŠÍ
KULTURNÍ A VZDĚLÁVACÍ AKCE.

VÝSTAVU POŘADÁ OBECE PROSPĚŠNÁ SPOLEČNOST VUDUD DÍKY FINANČNÍ PODPOŘE
NADACE OPEN SOCIETY FUND PRAHA A Z PROSTŘEDÍ VLÁDNÍ KAMPANĚ TOLERANCE,
KTERÁ JE REALIZOVÁNA AGENTUROU PREVIA.

VUDUD, O.P.S., VELETRŽNÍ 24, 170 00 PRAHA 7. TEL/FAX: 02/20397201

a vzpomínky Romů na období holocaustu a poválečné nucené asimilace. Obsah výstavy byl zpracován tak, aby byl srozumitelný široké veřejnosti, zároveň však měl přinést nové souvislosti i lidem zabývajícím se touto tematikou v kontextu minulosti i v kontextu současného dění. Texty byly doplněny množstvím zajímavých obrázků, fotografií a dokumentů souvisejících s dějinami Romů. Většina z nich byla zapůjčena Muzeem romské kultury v Brně, zbytek pochází ze soukromých sbírek (A. Manna, M. Hübschmannové).

*Cimbálová hudba Filipa Taragoše
Foto: Adéla Lábusová*

Nedostatek informací o etnických menšinách v učebních materiálech motivoval organizátory projektu k vyzvání všech pražských základních a zvláštních škol, aby se prohlídky výstavy s dětmi zúčastnily. Pro školy byl na místě k dispozici průvodce - student romistiky. Obsah výstavy byl dětem různého věku podán tak, aby byly schopny ho vzhledem ke svým znalostem pochopit. Skutečností je, že ze tří set pozvaných škol o výstavu projevilo zájem pouze dvacet z nich. Na druhé straně však mnoho pedagogů vyjádřilo žádost o sestavení sborníku z vystavovaných materiálů a podobný názor sdíleli i jiní návštěvníci.

Další částí projektu byly doprovodné přednášky, které tematicky doplňovaly expozici a nabízely detailnější vhled do některých etap historie Romů. Byly to tři přednášky z dějin Romů: o holocaustu za 2. světové války přednášel Mgr. Petr Lhotka, téma "Romové dnes v kontextu své minulosti - Indie" představila Milena Hübschmannová, Csc., a na téma "Vztahy Cikánů a obyvatel českých zemí v 15. - 18. století promluvil PhDr. Jiří Málek.

Dětem bylo věnováno odpolední čtení z knížky "Katici, ty to zvládneš!" švédské Romky Katariny Taikonové.

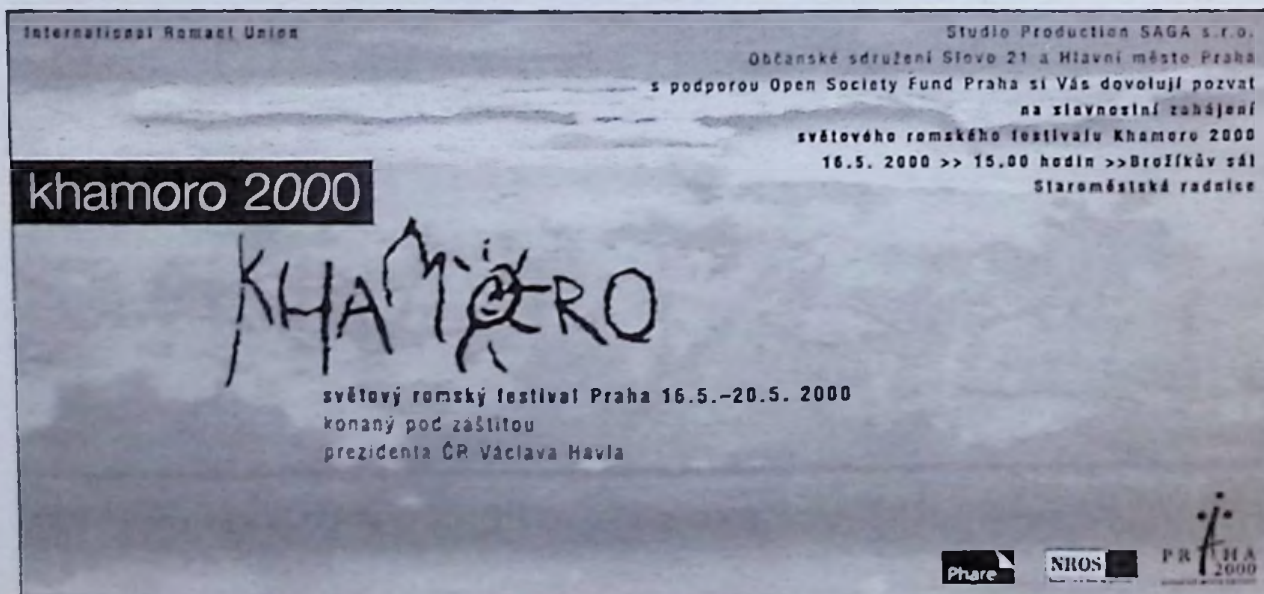
Celá akce byla slavnostně zakončena v Jazz Clubu Železná, kde zahrála cimbálová hudba mladého romského hudebníka Filipa Taragoše.

Projekt byl finančně podpořen nadací Open Society Fund a z prostředků kampaně Tolerance vlády ČR.

Markéta Hrabáková, Vudud o.p.s

SVĚTOVÝ ROMSKÝ FESTIVAL KHAMORO 2000 (16. - 20.5. PRAHA)

Krásně vypravený program letošního festivalu zrovna praskal ve švech událostmi a nebylo snad ani v lidských silách dostavit se na každou z nich. I když se jednotlivé akce navzájem kryly jen vzácně (známe ten obvyklý organizační nešvar festivalů), člověk nemohl dost dobře vstřebat všechno to dění v tak krátkém časovém úseku. Již druhý den se projevovala přehušťenost informacemi ze seminářů v Senátu, únava mluvidel z nekonečného představování i nedostatek spánku spojený

*Dr. Eva Davidová, jedna z autorek fotografií, s francouzskou historičkou Henriette Asséo na výstavě **Kham taj uchal**
Foto: Adéla Lábusová*

s večerními koncerty a vesele nestřídmou mezinárodní družbou nad pivními sklenicemi. Studenti Romské střední školy sociální v Kolíně, ti obětavci a bez nadšázky pilířové celého festivalu, už na závěrečném koncertě ve Velkém Sále Lucerny neviděli na oči. Každodenní dojíždění do Kolína ve druhé polovině festivalu jim asi na síle nepřidalo, a tak je ke konci nedokázala povzbudit ani vitální hudba Romů z celého světa.

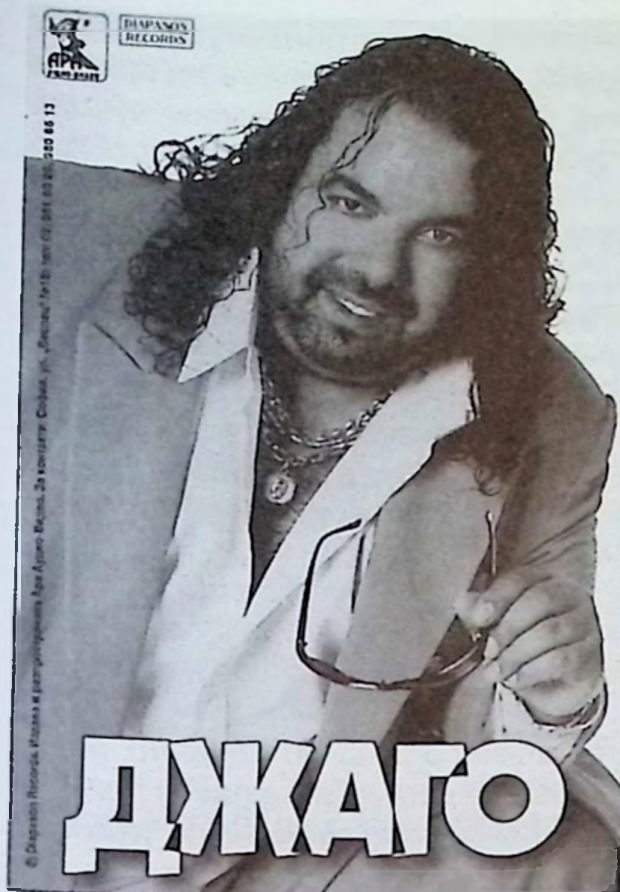
Ačkoliv některé body programu nakonec z nejrůznějších důvodů vypadly (např. sochařská dílna Boženy Přikrylové), dělo se toho stále ještě dost. Paralelně probíhající přehlídka filmů s romskou tematikou ve Francouzském institutu pokračovala i po skončení festivalu (do 23.5.) a v jejím rámci bylo možno shlédnout filmy hrané i dokumentární, dávno zapomenuté i dlouho očekávané, ověřené vavříny i otevřeně zatracované. Úvodní film *Gypsy Magic* (Makedonie, 1997), který se pohyboval na širokém poli mezi fraškou ve stylu poslední Kusturicovy komedie a brutální výpovědí ze života těch nejposlednějších, mohl být pro některé zklamáním, pro jiné naopak skutečným zážitkem. Filmy *Gadžo dilo* a *Cikánský zákon* jsme měli možnost shlédnout i v České televizi, podobně jako dokument o Věře Bílé *Černobílá v barvě* nebo naprostou klasiku režiséra Emila Lotjanu *Cikáni jdou do nebe*. (Kdy to vlastně bylo naposledy?) Promítání bylo volně přístupné veřejnosti a zcela zdarma, což bylo nejen velmi příjemné, ale také dost neobvyklé.

Vhodná chvíle přistoupit k výtkám!

Tak tedy - ceny jednotlivých koncertů nebyly zrovna pro studentskou kapsu, což by se dalo pochopit vzhledem k množství interpretů a dále, ze které k nám kapely přicestovaly. Nemírné byly i ceny nápojů v Lucerna Music Baru, o velkém sále Lucerny nemluvě. Jistě je těžké hledat sál na úrovni v centru Prahy, kde by ceny byly příznivé, to se rozumí. Ovšem Velký sál Lucerny jako dějiště hlavního galakonzertu, kde vystoupila většina hudebních těles přítomných na festivale, to byla vážně bota! Nevhodnější prostor si ani nedovedu představit. Ta tam byla přátelská atmosféra prvních dvou koncertů, za své vzal i tanec a zábava vůbec. Zbyly jen kamenné tváře hostů přicházejících kvůli prestiži, poloprázdné řady židlí před pódiem a hrstky zoufalců krčících se v rozích ve snaze vytvořit si trochu útulnější pocit. Břeskný průvod muzikantů, který tento poslední hudební večer tak slibně otevíral, vyzněl v kontextu celého večera jako hodinová předehra k minutové televizní znělce. A když už tedy mluvím o tomto večeru, tak mne nijak zvlášť nenadchlo konzervatoristické trio Trine v roli průvodců. Snad to bylo tím megalomanským prostorem, snad přítomností kamer nebo nereagujícími diváky, ale jejich komické scénky byly hluché a tupé, a přes veškerou očividnou snahu dívek z nich čouhala sláma umělého produktu. (Něco jako mrtvolnost uměle vytvořených kapel typu Lunetic.) Nešťastná volba sálu a konferenciérek se odrazila i na výkonu hudebníků - na jevišti vypadali veskrze ztraceně a snad i trochu znuděně. První dva večery se hrálo pro radost a s chutí, večer třetí byl jakousi úlitbou bohům, vykonstruovanou s úmyslem přesvědčit, že u nás se romské kultuře dává dostatečný prostor.

*Vernisáž výstavy dětských kreseb v Linhartově nadaci
Foto: Adéla Lábusová*

Ale to už zacházím daleko.

Ještě jednu věc bych chtěla zmínit v souvislosti s celkovou organizací: Navzdory rozsahu festivalu a jeho významnosti bylo na všech akcích vidět známé tváře těch, kteří chodí za romskou kulturou celý rok, pak členy jednotlivých přespolních výprav - a dál už téměř nikoho. Akreditace romských periodik se jen hemžily, ale redaktoři většinových novin tahali rozumy ze svých romských kolegů v předsálí a před začátkem koncertu se vytráceli! Známi si stěžovali, že o festivalu nevěděli nebo že nemohli sehnat program. Pár billboardů jsem zahlédla, ale bylo jich dost? Nebo byla malá návštěvnost ostatních lidí způsobena nezájmem? (Hostů nebylo málo, Romů byla dokonce většina, ale o to právě jde - kde byli Neromové?)

Jak jsem již předeslala, asi nejlepší atmosféra panovala na prvních

dvou koncertech v Lucerna Music Baru. Hned první večer mě u baru romsky oslovil korpulentní muž hrdého vzezření a po chvíli jako králíka z klobouku vytáhl svou podobenku s vysvětlením, že tu dnes také vystupuje. "To mám ale exkluzivní zprávičku pro Romano Džaniben!" mnula jsem si nenápadně ruce v domnění, že každého ohromím svou známostí s "romským Pavarottim", zpěvákem bulharské skupiny *Romane Cherchenta*. Ten ovšem, sotva vstoupil na jeviště, sáhl do záňadří a rozhodil do publika několik desítek takových podobenek! Asi aby na něj fanyanky nezapomněly ani po odjezdu. To se ovšem nemohlo stát, protože jak jeho hlasové dispozice, tak jeho vzezření byly jednoduše nezapomenutelné. První večer také vystoupila konečná vítězka festivalu *Raya and the Gypsy Legacy* z Norska. Přítomné Romy si velice získal její dramatický přednes i poselství o Romech v Kosovu.

V dramaticčnosti si s Rayou dle mého v ničem nezadal ani soubor *Romans* (Ukrajina), jehož charismatický frontman střídavě zářil na přítomné ženy a zároveň vysílal vražedné pohledy směrem ke zvukařům, kteří se ne a ne strefit. Za zmínku stojí také irské trio *Loyko*, které předvedlo skutečně profesionální výkon, který nebyl dalek vážné hudby. Dlouze bych mohla popisovat vystoupení domské skupiny *Manganihar* (Indie), ale ono by se leccos pochvalného dalo říci o každém z účinkujících. Vysokou úroveň prvním dvěma večerům dodal kultivovaný a bezchybný projev moderující Jany Horváthové z Muzea romské kultury v Brně.

Ještě pár slov o výstavě fotografií s názvem *Kham taj uchal* v prostorách ambitu kostela Panny Marie Sněžné. Vystavující Eva Davidová, Jaroslav Balvín a Evžen Sobek vytvořili svými pracemi velice nevšední kontrasty. Striktně dokumentární černobílé fotografie Davidové, které využívají náhod a přirozené poezie života v někdejších osadách, byly konfrontovány s barevnou bombastičností velko-

plošných portrétů Jaroslava Balvína, které naopak čerpají z nedávných událostí v Matiční ulici v Ústí nad Labem. Sobkův černobílý cyklus *Romové ve městě Brně* stojí kdesi na pomezí dokumentu a aranžmá. Právě jeho práce daly výstavě bezpochyby název - pracuje totiž s plasticitu prostoru, kterou vytváří pomocí kontrastů: světlo versus stín, celek versus detail, malý versus velký atd.

Zcela odlišný pohled na romský svět nabídla výstava dětských kreseb v komunikačním prostoru Linhartovy nadace. Obrázky ze sbírky Jana Ráce spolu s pracemi romských dětí z Polska ohromovaly nejen svou přímočarostí, ale i provedením a hloubkou prožitku. Osobitý výraz a originalita tématu - dvě věci, které profesionální výtvarník buď hledá, nebo zdokonaluje celý život - tady byly patrné v každé práci.

A ještě poznámku: Druhý den po vernisáži jsem si obrázky prohlížela sama. V Linhartově nadaci nebyla ani noha. Jen velký pes ospale zíval u dveří.

Karolína Ryvolová

KHAMORO JE SLUNÍČKO, BAR ZAHRADA

Čtvrtek 18. května 2000 byl třetím dnem romského festivalu *Khamoro*. Média ento název zarytě překládala jako *Slunce*, přestože správněji by název festivalu v překladu měl znít *Sluníčko*. Deminutivum je slovní tvar pro romštinu typický a nepostradatelný - právě tak jako červená paprika pro guláš.

Zaplněné prostory pražského Lucerna baru (*bar* znamená romsky *zahrada*) demokraticky semlely romské hudební soubory z různých koutů světa. Bezpochyby nejexotičtější květem této zahrady byla svým původem i charakterem severoindická skupina *Manganihar*. Svou průběžnou zdobnou přítomností v sále s následným představením orientálních rytů a náročných ekvilibristických tanečků na ostří nožů a šavlí dodávala podniku happeningového přídechu. Sytá barevnost indického odění jen podtrhovala už tak výrazný kolorit festivalového dění.

Soubory z evropských teritorií se navzájem hudebně odlišovaly jednak podle lokality, jednak mírou profesionálního provedení. K slyšení byl i autentický folklor v podání *Mikulovců*, přenesený do klubu ze zápraží slovenských Kendic. Vybroušený styl *Hriskovy cimbalovky* jako by povyšoval poněkud omšelé prostředí na zařízení vyšší kategorie. Kvalitou repertoáru a procítěností projevu přechodně vracel dřívější lesk zašlé slávy spolehlivěji než Sidol. Při brilantní houslové technice skupiny *Loyko* ztráceli posluchači dech a mistři zvukaři zvuk. (Zdá se, že se opakovala situace z loňského ročníku.) Melodie tryskala, zalykala se a třepetala pod zakouřeným stropem Lucerna baru a budila v posluchačích dojem, že příčinou dýmu je její chytlavá skotačivost a vznětlivá interpretace. A živelná *Ida Kelarová*? Táhla svým prasklým temným hlasem těžkou romskou duši až z paty.

Jakožto člověku hudebním sluchem neobdařenému a hudebně nevzdělanému mi však nepřísluší posuzovat prezentované výkony těchto i dalších účastníků, a proto se raději omezím pouze na pocity radosti, které ve mně romská hudba vyvolala. Uvolněná atmosféra je téměř vždy významnou průvodkyní romského muzicírování. Spontánní reakce publika, plynoucí z temperamentní rytmiky i šťavnatého projevu, umožňují prohloubit zážitek z poslechu o další dimenzi pohy-

bového spoluprožitku. A k tomu slastné očekávání těch, kteří jsou důvěrně obeznámeni s předváděnou hudební látkou! Gestem umocněné vyčkávání, zalomená paže nad hlavou, v prodloužené linii ukazovák spolu s napjatým výrazem v očích: Pozor, teď to přijde! A když je to tady, to furiantské nadechnutí a spokojené obhlédnutí terénu: Tak vidíte, neříkal jsem to? Jak hutná a srozumitelná mimika! A jaká paráda být zahrnut do natěšeného auditoria a moci se uznale zašklebit a pokývat hlavou!

Při romské muzice se necítíte přebyteční, nemístní a směšní, jakkoli za jiných okolností nemístní a směšní jste. Je to tím, že nejste křečovití. I když jste sebevětší suchar, je vám putna, co si o vás myslí okolí. Všechno vnější totiž mizí, neboť vše je uvnitř. Jednou z největších schopností romské hudby je totiž vtáhnout, vcucnout, prostoupit. Stáváme se sounáležitostí celku. Každý sám pro sebe, zároveň je však komponentem do součtu. Zdánlivý, leč fungující paradox.

Ani Lucerna bar nezůstal nic dlužen svému jménu: lucerna - laterna - magica... Asociační šňůra se nabízí, jen za ni zatahat. Vše víří a otáčí se v loukořovém efektu. Věční nomádi si dali v Lucerně dostaveníčko. Jaká příležitost v časovém průsečíku s nimi pobýt! Jen chvíli, jen na okamžik, než si sbalí svá fidlátka...

Anna Žigová

ODBORNÉ SEMINÁŘE FESTIVALU KHAMORO 2000

Součástí letošního festivalu Khamoro byly ve dnech 16. -18. 5. tři odborné semináře, jejichž hlavním tématem bylo postavení romského etnika v moderní

*Seminář - kuloárová diskuse
Foto: Adéla Lábusová*

*Prof. Thomas Acton a Mesfin Gedlu
Foto: Adéla Lábusová*

Evropě. Do programu přispěli svými referáty významné osobnosti českého i zahraničního politického života a společenských věd. Patronát nad seminářem převzal Ing. I. Havlíček, místopředseda Senátu Parlamentu ČR. Pořadatelem seminářů bylo sdružení Slovo 21 ve spolupráci s občanským sdružením R-Mosty. S organizací pomáhali i studenti Romské střední školy sociální v Kolíně, kteří pracovali jako pořadatelé přímo v prostorách poslanecké sněmovny ČR, kde se seminář konal.

Dopolední program sestával z jednotlivých stručných příspěvků pozvaných odborníků a odpoledne následovala diskuse na daná témata. Vzhledem k mezinárodní účasti byly referáty a diskuse tlumočeny do angličtiny a romštiny. Tlumočníky do východoslovenské romštiny byli Mgr. Jan Červenka a Ruben Pellar, do olášského dialektu tlumočil Peter Stojka.

Tématem prvního dne byli **Romové a lidská práva**. Seminář otevřel a moderoval Ing. Ivan Havlíček, hlavní referát přednesl velvyslanec EU v ČR Ramiro Cibrian a místopředseda vlády ČR JUDr. P. Rychetský. Druhý den byl věnován tématu **Romové jako evropská menšina**. Hlavní příspěvek přednesl JUDr. E. Ščuka (IRU), moderátorkou tohoto dne byla J. Šiklová. Další referáty, které během těchto dvou dnů zazněly, se obracely do historie postavení Romů v Evropě (H. Asséo, I. Karlsson), současnou komplikovanou situaci na Balkáně přiblížili M. Courthiade a I. Veselý, o postavení romského etnika v evropských zemích a v Americe pak referovali příslušní velvyslanci těchto zemí. Mezinárodní situaci shrnovaly příspěvky S. Stankiewiczze (IRU), N. Gheorge, N. Mustafy, J. C. Concolata, a T. Actona.

Poslední den byl zaměřen na téma **Romové v České republice** a moderátorkou byla J. Balážová. K tématu vystoupil jako první M. Palouš, náměstek ministra zahraničních věcí ČR. Následovaly referáty na téma vzdělávání Romů a formování romských elit (K. Holomek, M. Horáková, J. Hejkrliková, H. Balabánová, A. Červeňáková). Ochrana Romů před rasismem se věnovala H. Frištenská, a S. Daniel, sociální a demografickou problematiku přiblížila K. Kalibová a P. Tulia. Zvláštní příspěvek O. Kerchnera, náměstka primátora hl. m. Prahy, byl věnován národnostní situaci přímo v hlavním městě. (Dovoluji si podotknout, že na tento den již nebyli zajištěni tlumočníci a jediným komunikačním jazykem byla čeština, což vzhledem k zájmu zahraničních hostů bylo trochu na škodu.)

Organizátoři celé akce - sdružení Slovo 21 a občanské sdružení R-Mosty - uvažují o vydání sborníku z tohoto semináře. Prozatím jsou příspěvky všech účastníků k dispozici u sdružení Slovo 21.

Milada Závodská

POMOC ROMSKÝCH STUDENTŮ NA FESTIVALU KHAMORO 2000

Každý, kdo navštívil alespoň jednu z akcí, které proběhly v rámci Světového romského festivalu KHAMORO 2000, si jistě všiml mladých Romů z Romske střední školy sociální v Kolíně. Studenti měli na starost péči o návštěvníky festivalu: asistovali při akreditaci novinářů, pomáhali hostům vyznat se v bludišti Poslanecké sněmovny, dohlíželi na věci odložené v šatně během večerních koncertů a vůbec byli připraveni ochotně pomoci všem, kteří se na ně obrátili s prosbou o radu. Už v době konání festivalu na ně bylo slyšet samou chválu. Když člověk pozoroval jejich neustálé pobíhání, jehož jediným cílem byl dobrý pocit návštěvníků, musel se ptát sám sebe, jak asi dění na festivalu studenti sami vnímají.

Odpověď na tuto otázku jsme se nedlouho po skončení Khamora vydali hledat na kolínskou školu. Když se studenti vrátili ve vzpomínkách ke své účasti na festivalu, vůbec nemluvili o únavě vyvolané rozmary návštěvníků. S úsměvem mluvili o navázaném přátelství se členy indického hudebního tělesa Manganihar a vzpomínali na pocity, které se jich zmocnily při poslechu romských kapel ze zahraničí. Bez povšimnutí nenechali ani fakt, že příspěvky na seminářích byly tlumočeny do romštiny, což pro ně bylo milým překvapením. Přítomnost na Khamoru ve studentech nezanechala pachutí hořkosti, přestože se neobešla bez organizačních těžkostí. Celým festivalem se jako červená nit táhla kuloárová diskuse o tom, zda studenti dostávají dostatečné kapesné, a objevily se také spekulace, že kolínská škola si část diet určených pro své žáky dala do své kapsy. Problém spočíval v tom, že peníze bylo třeba rozdělit mezi větší množství studentů, než s jakým organizátoři počítali.

Na dobře odvedené práci studentů mají zásluhu také Marta Tulejová a Pavel Demeter, kteří měli studenty v Praze na starosti.

Jana Kramářová a Jakub Krčík

SOUTĚŽ V ROMŠTINĚ PRO DĚTI

Obecně prospěšná společnost Vudud uspořádala za finanční podpory Nadace rozvoje občanské společnosti v rámci grantového kola programu *Dživas jekhetane* soutěž v romském jazyce. Soutěž byla určena romským dětem a mládeži ve věku od 12 do 16 let. Naším záměrem bylo podpořit kladný vztah dětí k romskému jazyku a pomocí soutěže upozornit na to, že romština by měla být - stejně jako ostatní jazyky - používána a rozvíjena.

Soutěž probíhala ve dvou kolech. První kolo proběhlo písemnou formou: Začátkem dubna 2000 jsme do škol, výchovných ústavů, dětských domovů a organizací pracujících s romskými dětmi rozeslali letáky se soutěžními otázkami. Prvního kola se zúčastnilo přes 150 dětí, z nichž postoupilo do druhého kola 45 nejlepších. Druhé kolo soutěže proběhlo 22. června v Praze.

Do Prahy přijelo celkem 40 dětí v doprovodu rodičů, učitelů nebo romských pedagogických asistentů. Dopoledne soutěžící vypracovali další písemný test a po obědě následovala ústní část soutěže. Porota složená z Romů a romistů si se soutěžícími povídala a ohodnotila mluvený projev každého zvlášť.

Konečné pořadí porota stanovila podle úspěšnosti v obou částech druhého kola soutěže. Pět nejlepších soutěžících získalo věcné ceny, které jim byly během následujícího týdne předány buď ve škole, nebo doma v rodině.

Absolutním vítězem soutěže se stal Martin Grinvalský (13 let) z Ostravy, na druhém místě skončili Žaneta Tirpáková (16 let) z Libčic nad Vltavou a Milan Grundza (14 let) ze Strakonice. Třetí místo obsadila Žaneta Dunová (16 let) z Pardubic a o čtvrté místo se podělily Julie Siváková (12 let) z Pardubic a Marie Šandorová (15 let) z Valašského Meziříčí.

Naším záměrem je, aby soutěž v romštině probíhala každým rokem a postupně se zařadila mezi již známé akce podobného typu určené romským dětem a mládeži.

Na ukázkou uvádíme několik písemných prací soutěžících dětí. Romské texty jsme nijak neupravovali, připojujeme pouze český překlad.

Martin Grinvalský, Ostrava

Džanav, k'oda hin kirvo, kirvi.
Kmotr, kmotra. Man nane kirvo, bo
na som boldo. Miri pheň the miro
phral hine bolde, ča me na som.
Amen keras o boňa avka, hoj pes
džal andre khangeri - e daj the o dad,
e kirvi the o kirvo. O rašaj andre
khangeri bolel e ciknes, a cikňa.
Paľis aven khere. E kirvi e kirveha
anen dinore. Anen mas, palenka,
thardī, torti the zakuski. Bešel pes
palo skamind. E ciknes anen andal e
khangeri, thoven les telo skamind.
Tel o šeroro andre pernica leske

Vím, kdo je kmotr a kmotra. Já
kmotra nemám, protože nejsem
pokřtěný. Moje sestra i bratr jsou
křtění, ale já ne. Když máme křtiny,
jdeme do kostela - rodiče, kmotra a
kmotr. Kněz v kostele malého nebo
malou pokřtí. Potom se vracejí domů.
Kmotra s kmotrem přinášejí dárky.
Přinášejí maso, pálenku, dorty a
zákusky. Sedí se u stolu. Děťátko pří-
nesou z kostela, položí ho pod stůl,
pod hlavičku do peřinky mu dají
peníze, aby bylo bohaté. Na ručičku
mu uvážou červenou šňůrku, dokud

thoven love, bo te avel barvalo. Pro vastoro thoven loli tkanička, kim nane boldo, hoj te na predaral. Peršo pes chal a palis pes pijel, khelel, gilavel. Pijen, kim birinen, dži tosara.

Karačoňa

Pre Karačoňa amen savore sam bachtale, hoj avel e Karačoňa. Kerel pes žužipen the savoro pes thovel pro skamind. Amari baba avel ke amende ke Ostrava pal e Slovensko. The jekhetane chas pre Karačoňa. Šukares savore bešas pašo skamind the šunas lakro dživipen, sar sas terňi. Lakri duma hiňi igen lači. Igen rado la šunas, sar vakerel the paramisa. Hiňi lači the pherasuňi. Hin lake eftaverdeš the štar berš. Savore la dikhas rado.

Květa Portálová, Pardubice

Ke amende andre famelija hin, te vareko merel, ta vartinas, savore pes chudas u rovas. Pijas, na gijavas, bo oda pes na kerel andre amari famelija. Amari godi hin ča pal oda, so amenge muja. Phenias peske paramisori pal oda, so muja, so peha zažijindam. Pajis hin pohrebos, báro pohrebos. Džas palo pohrebos khere u pále vartinas. Pajis pes rozdzan savore khere u phiras pro hrbítovos le kvetkenca.

Andrea Kačová, Nový Jičín

Has jek daj the laha dživlas lakri čhaj. Joj la vičinlas Čercheňori. Has čore, andro kher len na has ani vudud. Minžik lenge has šižitno. Varekana peske labarnas e momeli. Chahas ča šuko maroro. E daj has but nasvaji the pajis čori muja. E Čercheňori ačijas korkori the geja andro vilagos. Phirlas

není pokřtěné, aby se nepolekalo. Nejdřív se jí a pak se pije, tancuje, zpívá. Pijí, pokud mohou, až do

Vánoce

Jsme všichni šťastní, když přicházejí Vánoce. Uklidí se a všechno se dá na stůl. Přijede k nám do Ostravy babička ze Slovenska. O Vánocích jíme společně. Pěkně si sedíme u stolu a posloucháme (babičku), co vypráví o svém životě, o svém mládí. Její vyprávění je moc pěkné. Moc rád ji poslouchám, i když vypráví pohádky. Je hodná a veselá. Je jí sedmdesát čtyři let. Všichni ji máme rádi.

Když u nás v rodině někdo zemře, vartujeme, všichni se držíme a pláčeme. Pije se, ale nezpívá se, to se v naší rodině nedělá. Myslíme jen na toho, kdo nám zemřel. Vyprávíme si příběhy o zemřelém, o tom, co jsme spolu s ním prožili. Potom je pohřeb, velký pohřeb. Po pohřbu jdeme domů a znovu vartujeme. Pak se všichni rozejdou domů a chodíme na hřbitov s květinami.

Byla jedna matka a žila s ní její dcera. Ta se jmenovala Hvězdička. Byly chudé, doma neměly ani světlo. Bylo u nich pořád šero. Někdy si zapálili svíčku. Jedly jenom suchý chléb. Matka byla moc nemocná a potom chudák zemřela. Hvězdička zůstala sama a vydala se do světa.

but dživesa. Sar našti phirlas, thodža pes te pašjol andre čar. Has rat. Zasuča. Sar so vlas, ta andro šero peske gondolinlas, jak ke late avja šukar princos pro graj. Joj uštija the pajis ačja leskri romňi. La princosko nav has Čhon. Akana savore džanen, kaj e Čercheňori na džalas suno, ale oda has čačes. E Čerchňori the o Čhonoru hine bachtale.

Chodila mnoho dní. Když už nemohla dál, ulehla do trávy. Byla noc. Usnula. Spala a zdálo se jí, že k ní přijel krásný princ na koni. Vstala a potom se stala jeho ženou. Princ se jmenoval Měsíc. Teď už všichni víte, že se Hvědičce nezdál sen, ale že to byla pravda. Hvězdička a Měsíc jsou šťastni.

*Zpracovaly Milena Alinčová
a Veronika Kamenická*

K MÉ KÁVĚ TVÁ DÝMKA, K TVÉ DÝMCE KRAJINKA...

Oba tyto vzájemně si neodporující požitky si bylo možné dopřát v průběhu června v domáckém prostředí klubu divadla Rokoko s poetickým názvem *Bájná zebra*.

Výstavu *Romská krajina* uspořádalo v jeho jednoprostorové, nicméně zajímavě členité místnosti občanské sdružení *Galerie Romale*.

Druhá letošní expozice podobného zaměření v několikaměsíčním odstupu po první - *Češi a Romové - výtvarný rozhovor* - je dalším přiblížením k naplnění představ iniciátorů široce rozkročeného projektu. Jejich krédem je snaha o zlepšení mezietnických vztahů a kvalitnější soužití prostřednictvím prezentace výtvarného umění a kultury vůbec. Dalším, méně viditelným, ovšem užitečným aspektem jejich snah je pomoc romským umělcům při prodeji děl, ať už přímo na výstavě, nebo formou internetové nabídky na stránkách www.romale.cz.

Menu je sice poněkud netříděné, ale mnohé slibující. Vedle autorských mini-medailonků je tu k mání jakási šifrovací tabulka romských nástěnných značek, ovšem bez klíče, což je prvotřídním lákadlem samo o sobě. Za vynikající nápad považuji realizaci vlněných koberečků s motivy dřevorezéb jednoho z nejvýznamnějších romských umělců Rudy Dzurka. Tyto signované artefakty jsou míněny jako "*dar štědrým mecenášům a sponzorům*" (citace z internetové stránky).

Vrátíme-li se zpět do útulné *Bájně zebry*, s překvapením zjistíme, že ze sedmi vystavujících romských umělců jsou dva absolventi restaurátorského studia. V případě Davida Zemana se jedná o Vyšší odbornou školu a Eduard Oláh se vyučil v restaurátorské kamenické huti. Výtvarné průpravy se dostalo v rámci arteterapeutického ateliéru i Rimini Fillí a při intenzivních návštěvách profesionálního výtvarníka též Tiboru Červeňákovi. Ostatní tři vystavující - Ján Berky, Július Lakatoš a Rudolf Rác jsou čistými autodidakty. Vzdor tomu ani u nich - až na minimum snaživé školácké kresby - nejsme svědky typicky insitního umění. Diváka udiví preciznost Lakatošova provedení "rybích portrétů", které by mohly být použity jako ilustrace přírodovědného atlasu pro ichtyology. Rácův východočeský motiv je proveden tužkou v tak husté struktuře, že připomíná grafickou techniku. Jeho vodopád v lesní krajině zdálky připadá jako jedna z věhlasných Riedingerových krajinářských a loveckých ocelorytin z 18. století, s nimiž se setkáváme na chodbách a v obrazárnách českých zámků.

GALERIE ROMAŁE

**Tibor Červeňák
Rimini Fíllí
Július Lakatoš
Dušan Oláh
Eduard Oláh
Rudolf Rác
David Zeman**

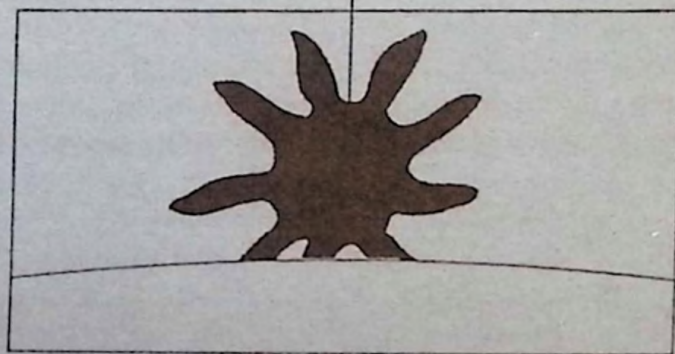
- A CIKÁNSKÁ MUZIKA

-- A PÁLENKA

Sdružení **GALERIE ROMAŁE** srdečně zve
na zahájení druhé z tematických výstav, tentokrát s názvem

ROMSKÁ KRAJINA,

na níž budou představeny krajinomalby romských umělců
z Čech, Moravy a Slovenska.

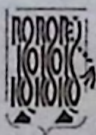

**Vernisáž se uskuteční
v pondělí 5. června
v 19.00 hodin
v klubu Bájná zebra
divadla Rokoko**

na Václavském náměstí 38 v Praze 1.

ITĚŠÍME SE NA VAŠÍ NÁVŠTĚVU

VÍCE O GALERII ROMAŁE
SE DOVÍTE NA NAŠÍ
INTERNETOVÉ ADRESĚ
www.romale.cz

MARTIN JANIŠ, ZA GALERII ROMAŁE

Tyto exponáty patřičně souzněly s lehce starožitnými kusy nábytku, jimiž je klub vybaven. Míru tolerance dokládá nejen zdejší pestrý mobiliář tvořený různými židlemi, štokraty a sofátky, nýbrž i různé výtvarné styly vystavujících výtvarníků.

Rimini Fíllí, jediná žena mezi vystavujícími, přichystala svým častým motivem stromu v hutném barevném provedení prostředí vhodné pro vpád bájně zebry na scénu mezi kulisy. Svým abstrahujícím výrazem s ní dobře korespondovaly i Zemanovy velkoplošné kompozice.

Co do počtu absolvovaných výstav jsou všichni zúčastnění ostřílenými harcovníky s nejednou pozoruhodnou položkou na osobním kontě.

David Zeman převedl grafiky Krvavého románu Josefa Váchala do podoby sgrafit na domě čp. 127 na Smetanově náměstí v Litomyšli.

Eduard Oláh uskutečnil na základě vlastního vítězného návrhu památník obětem romského holocaustu v Hodoníně u Kunštátu.

Zdá se, že potřeba výtvarného sebevyjádření, podložená seriózní snahou získat příslušné vzdělání na profesionální i amatérské úrovni, vylučuje u těchto nadaných Romů, že se jedná o jev nahodilý. Výsledky tvůrčích snah potvrzují dlouhodobý proces zrání, který je za nimi skryt. Je potěšitelné, kterak se poznenáhlu rozšiřuje rejstřík způsobů umělecké realizace Romů daleko za jejich dřívější výsadní doménu, již byly hudba, zpěv a tanec. *Galerii Romale* patří nesporný dík za aktivní účast při prosazování těchto tendencí, za určitou koncepci a organizační servis umožňující jak romským umělcům, tak i potencionálním příjemcům jejich poselství lepší orientaci v doposud dosti nepřehledném terénu.

Anna Žigová

STIPENDIA

Ve středu 14. 6. 2000 se konalo v prostorách Galerie hlavního města Prahy v domě U kamenného zvonu na Staroměstském náměstí slavnostní vyhlášení výsledků programu Stipendium George Sorose pro nadané romské studenty.

Slavnostní vyhlášení proběhlo za přítomnosti osobností politického a kulturního života: Mgr. Moniky Horákové - poslankyně Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, Šimona Pánka - předsedy Správní rady Nadace Open Society Fund Praha, PhDr. Jiřiny Šiklové - vedoucí Katedry sociální práce FF UK, Jiřího Pehe - předsedy New York University a dalších.

Stipendium George Sorose pro nadané romské studenty je program umožňující získat prestižní stipendium romským studentům středních a vysokých škol s vynikajícími akademickými výsledky, kteří i přes možné etnické a kulturní handicap dosáhli velmi dobrého vzdělání. Toto stipendium umožní oceněným studentům intenzivní studium na kvalitní jazykové škole v zahraničí. Program byl vyhlášen letos druhým rokem a podmínky k přijetí do grantového řízení splnilo 11 studentů, z nichž čtyři získali ocenění.

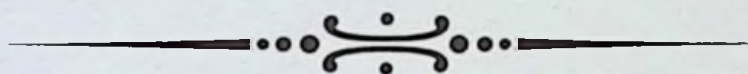
Smyslem programu je umožnit nadaným romským studentům zlepšit své jazykové znalosti studiem jazyka přímo v dané zemi, zdokonalit akademické znalosti v oboru svého studia a tím zvýšit své šance k pozdějšímu odbornému uplatnění.

Tento rok ceny získali:

- I. cenu 5ti-týdenní letní pobyt na renomované jazykové škole ve Spojených Státech do výše 150.000 Kč získala Helena Rafaelová z Plzně, studentka 1. ročníku sociálně-kulturní antropologie na Fakultě humanitních studií ZČU v Plzni.

- II. cenu** 3-týdenní letní pobyt na renomované jazykové škole v Mexiku do výše 90.000 Kč získal Robert Bledý z Českého Krumlova, student 1. ročníku Zemědělské fakulty Jihočeské Univerzity v Českých Budějovicích.
- III. cenu** 2-týdenní letní pobyt na renomované jazykové škole ve Španělsku do výše 60.000 Kč získal Maroš Kotlár z Benešova u Semil, student 2. ročníku Filozofické fakulty MU v Brně.
- IV. cenu** 2-týdenní letní pobyt na renomované jazykové škole ve Velké Británii získal Vladimír Červeňák z Vlašimi, student 3. ročníku Gymnázia ve Vlašimi.

Zároveň se stipendiem George Sorose byly předány grantové dopisy 18-ti romským studentům v rámci programu Letní škola angličtiny pro nadané romské studenty.

Vzhledem k nedostatku prostoru a celkovému zaměření našeho časopisu nemůžeme přinášet informace a reportáže o všech akcích, k jakým nepochybně patřil například Festival Respekt 2000, Terňi Strážnica 2000 a další. Zájemci si informace mohou přečíst v romském či jiném politickém a kulturním tisku. K V.Světovému kongresu Romani Union (IRU), který se konal v Praze ve dnech 24. - 28. července 2000 se nicméně vrátíme v příštím čísle.

**Sdružení romských podnikatelů a soukromníků v ČR (s.r.p.s.),
Kramářova č. 7, 750 02 Přerov, tel./fax 0641-204661
v rámci vytvoření jednotné
"Databanky romských podnikatelů a společností"**

vyzývá

**všechny romské podnikatele a společnosti, případně další zájemce
o registraci v databance (podnikatelská sdružení, nadace,
obecně prospěšné společnosti a další subjekty se zaměřením
na ekonomické otázky Romů), aby zaslali kontaktní adresu,
na kterou by jim byl zaslán dotazník k bezplatnému zaregistrování.**

**Účelem vytvoření jednotné "Databanky romských podnikatelů
a společností" je aktuální potřeba zmapovat romský
podnikatelský stav v ČR a zapojit jej do právě připravovaných
sociálně-ekonomických programů určených
pro romskou komunitu.**

Těm v Strážnici Mláda Strážnice 2000 2000

19.8. -20.8. 2000

ROMANO JEKHETANIBEN ČHAVORENGERO ANDRO ČECHIKO THEM
Sdružení dětí a mládeže Romů České republiky

© Jan Rác - Zlín

OHLASY ČTENÁŘŮ

Velice nás těší, že si Romano džaniben získává stále širší čtenářskou základnu a že se množí i dopisy, které dostáváme. Vzhledem k tomu, že časopis je čtvrtletník (a někdy vychází dvojčíslo jen dvakrát do roka), nedovoluje nám dlouhá publikační lhůta uveřejňovat dopisy reagující na nějakou aktuální událost dostatečně rychle a včas. Omlouváme se tedy těm, jejichž příspěvky jsme z uvedeného důvodu neotiskli anebo z nichž vybíráme jen úryvky obsahující obecnější úvahy.

V dopisech provádíme jen nejnutnější stylistické úpravy a mínění redakce k nim nevyjadřujeme. Domníváme se, že jsou eventuální výzvou do diskuse pro ostatní čtenáře.

Ze dvou příspěvků paní Heleny Vaškové, romské asistentky z Blanska, uvádíme jeden příspěvek téměř celý a z druhého úryvky.

(1) Demokracie kontra Roma

Na základě toho, že už dost dlouhou dobu žijeme v demokratické zemi - České republice, rozhodla jsem se otevřít několik otázek:

- Jsou Romové žijící v ČR občany této země, nebo jen etnickou menšinou žijící na tomto území?

- Mají etnické menšiny, jako jsou Romové, Židé, Poláci, právo být občany dodržujícími nejvyšší ústavní zákon, kterým je Základní listina práv a svobod? A mají právo, aby výhody a zásady, které z tohoto zákona vyplývají, byly dodržovány i druhou stranou, tj. majoritou vůči minoritě? Odpovědět na tuto otázku lze i jinou otázkou: Jací jsou Češi národ a co pro ně znamenají kulturní a vlastenecké hodnoty?

Přestože vím, že zájem najít odpovědi na kladené otázky je potřebný, bylo by asi vhodnější řešit je přímo v praxi (nejlépe samými Romy). Neodpustím si pár myšlenek a poznatků, které jsem učinila.

Myslím si, že k řešení této problematiky je potřeba více citu, sociálního vcítění se a odborné sociální práce v terénu. Nikoli zpolitizování jakéhokoliv případu spojeného s danou tematikou (viz případ Matiční ulice). Je však nutno podotknout, že situace národnostních menšin u nás v ČR je opravdu výstrahyhodná vzhledem ke vstupu do Evropské Unie.

Vím, že situace se takřka všem českým politikům zdá dosti diskutovaná a snad i řešená. Mým názorem je, že tomu tak vůbec není!!!

Problém menšin, diskriminace a xenofobního chování (u nás) přesahuje hranice České republiky. Důkazem toho byly opakované ohlasy na situaci v Matiční

ulici. Bylo by daleko vhodnější zamyslet se a najít výstupové cesty, apelující na lid-skost jako takovou! Anebo najít opravdu fungující politický mechanismus, který by daný problém řešil efektivně, bez ohledu na zvýhodnění či znevýhodnění jedné či druhé skupiny obyvatel. Tím narážím na "pozitivní diskriminaci".

Na základě této skutečnosti by pak vznikl určitý prostor pro realizaci a uplatnění mladých, cílevědomých občanů-Romů. Dnešní sociální a pracovní prostředí je v zemi opravdu dosti komplikované. Pracovní příležitosti jsou obecně dost těžko dostupné. Romskému etniku ztěžuje včlenění se do pracovního procesu rasová nesnášenlivost. (Osobní zkušenost: při jednání na pracovním úřadě jsem byla doslova vykázána z budovy, protože jsem neměla registrační kartu ÚP).

Jsem si vědoma toho, že navrhovaná varianta řešení - tedy výstupové cesty - je impozantní již vzhledem k předpokládanému vstupu do Evropské unie. Jsem přesvědčena, že tato varianta stojí za zamyšlení a prozkoumání, popřípadě uvedení v praxi.

PS: Nerozumím "bílým občanům" - Čechům, kteří nechápou a mnohdy úmyslně neberou na vědomí to, že zákony jsou tu pro ně, a ne naopak.

Rozumím však tomu, že jiní občané, např. Romové žijící v České republice, neuvažují o tom, zda zákony jako takové jsou tu pro ně nebo naopak.

(2)

Vláda České republiky - ať úmyslně nebo ne - zastírá či předstírá, že problematika menšinových etnik je ošetřována a řešena. Asi mnoho odborníků v této tématice ví a zná ošetřující zásahy a kroky ve věci konané. Je otázkou, zda tyto varianty řešení, jako např. romské nebo proromské projekty a programy, jsou účinné a jak. Jsou tyto projekty opravdu zásadově a účelně aplikovány? Každý takový projekt stojí mnoho úsilí a odborné práce a je otázkou, zda tyto profesionální aktivity konkrétních pracovníků nepřijdou nazmar. Jsem přesvědčena, že z hlediska profesionálního ne. Ale jak je to z hlediska praktického? Praxe je skutečnost, kterou se naše vláda opravdu moc nezajímá.

Jde o to, že profesionální zájem určité organizace, která se zabývá multikulturní a etnickou problematikou, nestačí... Je to opravdu to, co Rom potřebuje? Nesporně je významnou skutečností, že zájem české vlády existuje. Otázkou zůstává proč? Za jakým účelem? A také s jakou osobní zainteresovaností se vysocí vládní úředníci do tzv. "romské problematiky" ponořují a pracují v ní?

Sociální prostředí Romů je více než děsivé... Sociální problematika je mnohem složitější a není to jen o Romech, jak se mnozí odborníci mylně domnívají... Je to problematika globální. Nejedná se jen o jeden konkrétní sociální problém, pro který lze najít dvě nebo tři varianty řešení pomocí různých projektů nebo programů... Je nutné vytvořit právní řád, který by tuto problematiku ošetřoval... Tyto právní normy by pak měly být v našem právním systému pevně zakotveny a stát se dobrou českou tradicí nejen na přechodnou dobu (než se Česko stane členem EU).

*Helena Vašková
sociální asistentka - romská asistentka*

Dopis z Aše od Radka

Přeju Vám všem dobrý den. Vaši adresu jsem získal z brožurky Kdo je kdo vydané v roce 1995. Co od Vás chci? Potřebuju od Vás pomoc. Jde o adresy, kontakty romských lidí, kteří by si se mnou chtěli dopisovat. Jde mi o informace, kde se shromažďují mladí romští lidé (třeba i rodiny), kteří by měli pro mě otevřené srdce. Mohou to být třeba romské rodiny z Vašeho okolí nebo Vaši přátelé. Jde mi o přátelství, upřímnost. Chtěl bych poznat svou kulturu, protože i já jsem Rom. Je mi 24 let, chci být Váš přítel, najít společnou řeč, dopisovat si s Vámi. Můžou to být i konkrétní adresy, sdružení, kroužků, klubů - třeba hudba, umění, tanec - i romské osady, prostě cokoliv. Vaše ochota mi může pomoci při mém hledání. Když mi otevřete své srdce, můžeme si dopisovat i rád přijedu. Tak co, pomůžete mladému Romovi? Potřebuju přátelství!

Jakékoliv adresy, materiály, dopisy posílejte na tuto adresu:

Radek Džudža

Příbramská 39

352 01 Aš

Moc se těším. Jde mi o přátelství mladých Romů. Toužím se rozvíjet, mluvit a seznámit se s konkrétními lidmi.

Na shledanou!

ROMANO DŽANIBEN - VII - 3/2000

Časopis romistických studií.

Vydává **Společnost přátel časopisu Romano džaniben.**

Redakce: ROMANO DŽANIBEN, Cimburkova 23, 130 00 PRAHA 3,
tel. 02/22 78 22 03, e-mail: dzaniben@email.cz, ISSN 1210-8545

Šéfredaktorka:	Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky:	Hana Šebková a Lada Viková
Technický redaktor:	Peter Wagner
Distribuce:	Anna a Berty Žigovi
Autor obálky:	Jan Andersson

Sazba, osvit, tisk: QT, s.r.o., Milevská 2A, 140 00 Praha 4, tel. 02/61 22 52 10.
Vychází v nákladu 1.000 kusů. Roční předplatné: 280,- Kč

Objednávky zasílejte na adresu: Anna Žigová, Mládeže 23, 169 00 PRAHA 6.
Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

**Toto číslo bylo podpořeno Nadací rozvoje občanské společnosti
z prostředků Evropské Unie v rámci programu Phare.**

